

БУКОВИНСЬКА РУСЬ.

Культурно-історичний образок.

Написав

проф. др. Ст. Смоль-Стоцкий.

НАКЛАДОМ „БУКОВИНИ.“

ЧЕРНІВЦІ 1897.

З друкарні товариства „Руска Рада“
під зарядом Івана Хромовського.

WID-LC

DK

511

.B77

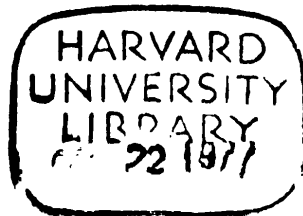
S62x

SMAL-STOCKYJ

"BUKOVYNS'KA RUS'"

76*1

I.

Коротенький огляд історії молдавської Русі.

(Ярослав Осмомисл. — Іванко Ростиславич, князь Берладський. — Звідки взяли Волохи на Буковині? — Заснування Молдавії (Богдан I.). — Молдавія руска держава. — Александер Добрий і Стефан Великий. — Відносини молдавських воеводів до галицьких Русинів. — Перенесення столиці із Сучави в Яси. — Молдавія під Туреччиною. — Стан культури перед прилученням до Австрії.)

„Галицький Осмомисле Ярославе! Високо ти засів на золотокованім своїм престолі! Ти гори угорські підпер своїми полками залізними, дорогу (в Русь) ти королеви (угорському) заступив і зачинив ворота Дунаю, кидаючи каміне (таранами) через облаки, суд судячи аж по Дунай“ — так співає півець „Слова о полку Ігоревім“ про галицького князя Ярослава Осмомисла, що панував від р. 1153—1187. І се не видумка поетична. За пановання Ярослава Осмомисла Русь галицька обіймала нинішню галичину всхідну аж до устя Серету і Прута в Дунай. Наша Буковина і Молдавія належали тоді до галицького руского князя. Ба, вже перед тим власть Галицьких князів сягала аж по Дунай, бо

в грамоті, виданій 1134-го р. Мисиврийским купцям, пише ся руский князь Іванко Ростиславич „від стола Галицького князь Берладский“, т. зн. в Берладі мав тоді Іванко Ростиславич свою столицю, а сам був залежний від „стола Галицького“. ¹⁾ Ми бачимо, що в 12-ім віку Русини напевно замешкували землі молдавські і буковинські, що власть князів руских сягала по Дунай. Про Волохів *тут* в тих часах ще і чутки нема. А посунули ся Русини в тоті полудневі краї зараз потім, коли Печеніги около половини 11-го віку були примушені їх опустити і перенести ся за Дунай. ²⁾

Силу руску в тих краях зломилі і не дали її розрости ся Татари, що в половині 13-го віку (1241-го р.) кинули ся на Русь і на Угорщину, несучи скрізь пострах і спустошене. Вони запанували тут і пановане їх тривало через яких сто літ.

Міжтим упало болгарске царство (1018 р.), що до него належала также теперішня Волощина і Семигород; ³⁾ пановане Болгарів в тих землях лишило по собі нестертий слід в грецькім обряді, якого придержують ся Волохи, бо від Болгарів прийняли Волохи, замешкуючі тоті краї, християнство. ⁴⁾ Той упадок болгарского царства вихіснували Мадяри і заняли Семигород. Аби сей край для себе обезпечити, кольтонізують Мадяри Семи-

¹⁾ Kaindl: Zur Geschichte der Stadt Czernowitz. Czernowitz 1888. стр. 6.

²⁾ Kaindl: Geschichte der Bukowina I. 30.

³⁾ Traugott Tamm: Über den Ursprung der Rumänen, Bonn 1891 стр. 126.

⁴⁾ Тамже 117.

город Секлерами і Саксами, а первістні словянсько-волоські мешканці Семигороду спускають ся з гористої своєї правітчини¹⁾ на доли — в Волощину, а відтак на Буковину і в Молдавію. Так прийшли перші Волохи на Буковину із Семигороду і Мармарошу.

Сприяли тому особливо военні походи угорського короля Людвика Великого (1341—1382) против Татарів, в котрих брали живу участь Марморошські Волохи. Тоті походи немов показали Волохам дорогу, куди вони могли розширити ся. Перший воевода волоський Драгош (1342—1344), що осів ся з Волохами на Буковині, був ще залежний від угорського короля, був тут немов его намістником, але вже Богдан І-ий (1348—1355) умів вибороти собі незалежність і став ся таким чином основателем молдавії. Нова его держава дістала назву від ріки Молдави, що плине через Брязу, Кімполунг, Фрасия, Гумору, а єї границі на північ і всхід не сягали з самого початку дальше як по Радівці і Сучаву. Північна часть нинішної Буковини, від Дністра аж в гористі околиці над Серетом і Черемшом, належали тоді до Галичини, де (1349) заланував польський король Казимир, бо днастия руских князів вимерла. Нема що і говорити, що тота північна часть нинішної Буковини була тоді чисторуска, се річ сама собою ясна; але і в ново заснованій тоді державі молдавській, т. зн. в нинішній полудневій Буковині

¹⁾ Тамже 134. Ціла книжка Тамма написана на те, щоб доказати, що Семигород є правітчиною волоскої народности. Виводи автора для мене переконуючі.

і північній Румунії жили, як ми вже бачили, з давен давна Русини; самі волоскі традиції вказують на се, що Драгош застав тут Русинів. Зрештою і тепер ще бачимо в самім Кімполунгскім повіті чисто рускі села як Арджел, Кірлібаба, Бряза, Руспебоул, Руска Молдавиця, Джеміне, Остра, Фрасин, Чумурна.

Коли-ж границі Молдавії посунули ся відтак більше на північ, на землю Шипиньску аж до Дністра (за Александра Доброго 1401—1433), а также і на землі над Черемшом, на теперішній повіт Вижницький (за Стефана Великого 1499 р.), так що північні границі Молдавії супротив Галичини стали тоті самі, що є нині,¹⁾ тоді елемент руский в молдавській державі став значно перемагати Волохів. Не задля чого иньшого, але просто задля тої переваги елементу руского в молдавській державі руцить ся династія, на дворі господарів молдавських в Сучаві панує мова руска,²⁾ у всіх урядових письмах уживає ся тодішня письменна мова руска, а в церкві зрущена мова церковно-словянська. Волоского слова в публичнім житю Молдавії тоді зовсім не чути. Тим то і поясняє ся сей історичний факт, що *молдавске господарство* аж до половини 17-го віку *має характер чисто руский*.

Найславнійша доба в історії Молдавії се часи панованя династії Мушатів (1375—1582).

¹⁾ Kaindl : Gesch. d. Buk. II. 13, 19, 86.

²⁾ Подібні випадки подибуємо часто в історії. І так Скандинавці, що заснували руску державу, зрущили ся; турецкі Болгари, що заснували болгарску державу, винародовили ся і стали Слов'янами; німецкі Франки, що від них лишило ся імя Франції, зроманізували ся і т. п.

Особливо два воеводи відзначили ся в тих часах: Александер Добрий (1401—1433) і Стефан Великий (1457—1504).

Александер Добрий постарав ся о власну організацію церковну. До его часів належала Молдавія в духовних справах до православної митрополії галицької,¹⁾ відси одержувала своїх сьвященників. Аж Александер виведнав у Царгородского патрiарха, що той висьвятив для Молдавії владика, котрий безпосередно залежав від патрiарха; нарешті удало ся ему заснувати самостійну митрополію Сучавску (1409).

Стефан Великий був славний войовник. Він воював часто з Волощиною, з Угорщиною, з Турками і з Польщею. Розширив значно границі Молдавії на полудневий всхід аж до Чорного моря, на північ аж по Дністер і Черемош, здобув навіть Покуте, але лиш на короткий час.²⁾ Славна була его побіда над польським королем Ольбрахтом (1497) коло Глибокої, так що склалась приказка: „за короля Ольбрахта вигнула шляхта.“

Гарно почала Молдавія розвивати ся, але той розвиток спинили Турки. Вже 1512-го р., за Богдана III-го, стає Молдавія турецькою провінцією. Тепер настають для Молдавії чим раз гірші часи. 1582-го р. вимерла династія Мушатів а на престолі молдавскім засідають по черзі люди, котрі уміли більше заплатити Туреччині. Між ними були і богаті молдавскі бояри і Греки і Альбанці, ба навіть і один циган, доки нарешті з початком 18-го віку не запанували в Молдавії

¹⁾ Kaindl: Geschichte der Bukowina II. 46 сл.

²⁾ Тамже 86.

Фанаріоти, т. є. грецькі богачі, що уміли Туреччині найліпше оплатити ся; за те визискували і здирали край до крайности.

Оден з послідних Мушатів, Александер IV-ий Лопушняньський (1552—1561 і 1563—1568) стояв в дуже приязних зносинах з одновірними Русинами галицькими, як і взагалі за цілий той час зносини Молдавії з галицькою Русею були дуже приязні. Він відбудував у Львові погорівшу церков, котра від того носить по нинішній день імя церкви волоскої. Часи его важні ще і тим, що тоді перенесено столицю краю і митрополії із Сучави в Яси. Обставини Молдавії тоді значно змінили ся і вже не Угорщина і Польща як доси, а Туреччина стала мати виключний вплив на долю Молдавії; треба отже було мати Туреччину на оці. Зрештою коли полуднево-східні границі Молдавії досягли Дунаю і Чорного моря, треба було і столицю перенести знад північних границь більше в осередок держави. Тото перенесене столиці із Сучави мало для народности рускої в Молдавії дуже важкі наслідки. Коли столиця молдавська нашла ся більше серед Волохів, то річ очевидна, мова волоска стала із публичного життя Молдавії витискати мову руску. Перший раз появляє ся мова волоска в грамотах молдавських за господаря Василя Лупула (1634—1654). Се саме той господар, що став сватом Богдана Хмельницького, видавши свою доньку Роксанду за Богданового сина Тимоша. В війні, яка задля того повстала з Семигородом, Волощиною і Польщею, — бо Тиміш піддав Лупулови плян здобути Волощину і Семигород і таким чином утворити велику державу — згинув Тиміш Хмельницький під Сучавою.

Се саме той господар, що за его часів (1642-го р.) відбув ся спільний синод православний рускої і молдавської церкви в Ясах, в котрім взяли участь руский митрополит Київський Петро Могила, молдавський митрополит Сучавський Варлаам, рускі і молдавські владики, архимандрити, игумени і богослови, а на котрім осуджено і відкинено артикули віри патріярха Лукаріса, що був свого часу покликаний князем Константином Острожским на Русь на ректора школи. Тісні звязи лучили тоді Молдавію з Русею-Україною!

Безперестанні зміни господарів молдавських, що вкуповували ся у Туреччини на престіл молдавський головно на те, аби здирством краю збогатити ся, вічні напади ворогів довели Молдавію на сам край пропасти. Крайна нужда запанувала в краю, люди перестали займати ся хліборобством, непевні свого житя, ватаги опришків множили ся і плюндрували цілий край.

Коли розкриємо давні картки історії молдавської Руси, коли згадаем її бувальщину, то страшний сум огорне наше серце. Відорвана з давних давен від своєї рідні, від руских братів, по короткім проблеску ліпшої долі, коротала вона цілими віками своє жите під власттю грабителїв Молдавії, а властиво в турецькім ярмі; попадала в чим раз більшу нужду і темноту і вже здавало ся, що вона засуджена на неминучу загладу, на доконечне винародовлене. Земля, котру молдавська Русь займала, богата і родюча, була цілими віками побоевищем незлічимих війск; тут товпили ся армії татарські, угорські, польські, волоскі, турецькі, козацькі, російські; тут ширила ся майже рікрічно тревога огнем і мечем, земля то-та спустошила, збідніла. В парі з біднотою і

нуждою ішла темнота. Густа темрява духова покривала цілими віками той природою так щедро випосажений край; сьвітло культури не кидало сюди ні одного свого проміння, маси народу проживали тут майже в напів дикім стані: одні раби — обробляючи в поті чола землю, то скитаючи ся з місця на місце і випасаючи худобу, другі бояри і шляхта — споживаючи в солодкім неробстві і розпусті плоди рук чужих. Духовенство стояло посередині: для рабів було воно паном, для панів рабом. Инакше і бути не могло там, куди всяка культура ішла із Стамбулу, де турецькі султани і наші розложили свій табор.

Вправді темнота є загальною признакою цього середного віку, та всеж таки в західній Європі не зривали з культурою бодай упривілювані класи, кохали і ширили здобутки давних віків, давних Греків і Римлян; на тій твердій підвалині зростала культура нова, дужшала мисль людська помимо всяких перепон і спроводила часи загальної осьвіти, чого в Молдавії і в зародках не видати. Тут залягла скрізь густа мрака невіжества і міжтим коли при кінці 16-го і в першій половині 17-го в. українська Русь виявляє свою найбільшу силу і в тій сьвітлій добі своєї історії ставить найзавзятійший опір своєму економічному і духовому підневоленю; міжтим коли і галицька Русь, що оставала віками під ляцким панованем, оказує все ще признаки житя, ба навіть і угорська Русь рухає ся, пропадає молдавська Русь в тяжкій неволі так, що немов про ню і слух пронав, — вона майже конає.

Коли-ж ми порівнаєм сей сумний і невідрадний образ бувальщини молдавської Руси з теперішнім станом буковинської Руси, де просьвіта

ширить ся невинним кроком і під найбіднійшу стріху і під тою стріхою бачимо жите і почуте народне, котре викликало аж потребу письменства; коли зважимо, що буковинська Русь видала кількох писателів знаних не лише на цілій Русі, але і поза її границями, і коли ми можемо на певно сказати, що вона відродила ся, то мусимо почути — а з нами і кожний добрий чоловік — в серці радість з того, що нарід, засуджений своїми давними обставинами на цілковиту загладу, не пропав, і судячи по теперішних ознаках его національного життя, вже таки не пропаде.

Тут мимоволі насуває ся нам питане; яким чудом-дивом се стало ся? — Відповідь на се питане як також показане і розяснене всякого руху культурного і літературного серед буковинських Русинів аж до найновіших часів буде предметом сеї розправи.

II.

Прилученє Буковини до Австрії.

(Значінє сеї події для буковинської Русі. — Сполученє розірваних частий Русі і значінє того факту).

Величезну різницю і важну зміну, яку за примічаємо межі теперішним а давним станом буковинської Русі, маєм завдячувати тій обставині, або радше тому щастю, що Буковина прилучена зістала до Австрії. Рік 1775-ий, в котрім дня 5-го мая остаточно підписана зістала в Царгороді угода межі Туреччиною і Австрією в справі відступлення Буковини Австрії (заняла Австрія Буковину вже в осени 1774-го р.), е для

Буковини взагалі, а для буковинської Русі з особливною незмірною вагою. Він має для неї те саме значіння, що р. 1772-ий для галицької Русі. Обом сими краями, а особливо Русинам в тих краях, що зносили цілими віками то турецьку то шляхотську самоволлю, припала в сих роках ліпша доля; вони почувалися в австрійській державі, котра будучи добре зорганізованою і урядженою відповідно до вимог тодішньої європейської цивілізації і культури, зараз таки поліпшила лиху долю покритих, а що важливіше, зробила і мужиків також людьми.

Завдатки культурні, т. є того образовані і освіта, з якими буковинська Русь мала ступити на дорогу нового культурного життя, були дуже сумні. У нас треба було що йно будити безчувствених мас з вікового сну, треба було починати таки від самої азбуки, треба було силоміць приводити тоті маси до пізнання, що людина може просвічатися і що освіта потрібна і користна.

Застановившися глибше над значінням сих слів, порозумієм, яке тяжке завдане припало Австрії, коли вона мала сповнити своє культурне післанництво в сих краях, коли вона хотіла з новопродбаних мас зробити державних обивателів і зрівнати їх з другими своїми обивателями. А вжеж культура і цивілізація не дасться двинути одним почерком пера; до того треба праці, тяжкої і мозольної праці не одиниць а цілих мас людей щирої волі; на те складаються добутки цілих поколінь. Тим то і пояснюєся та обставина, що помімо великих заходів правительства і щирих людей Русь буковинська в освіті і культурі завсїди ще початкує.

Кінець 18-го віку важний для нас ще і з иньшої причини. Звістно, що Русь, колись могутча і слава, обезсилена татарским погромом, розсипалась на дрібні кусні. Галичину заняла Польща; Україну, Волинь і Поділе Литва; угорська Русь належала до угорських відтак до австрійських королів і цїсарів, а буковинська до Молдавії, властиво-ж до Туреччини. По кровавій, славної і енергічній обороні своєї волі в першій половині 17-го в. подїлилась вона наново, бо лївобережна Україна піддала ся московському цареві. Розірвані частини, пробуваючи без найменшої звязи з собою, коротали своє жите. Аж при кінци 18-го в. почали вони знов лучити ся, так що Русь наша найшла ся лише під двома державами: Австро-Угорщиною і Росією. Таким чином зискала Русь дуже багато, бо її сили знов сполучили ся, а впливаючи взаїмно на себе могли далеко більше зробити і осягнути. Особливо скористала на тім буковинська Русь, котра довгий час була безпосередно сполучена з Галичиною. Правда, була і тут перешкода для живійшої виміни гадок. Рїжність віри, на котру люди, що стоять на низкім щєбли осьвітї і не дійшли ще до національного самопізнання, кладуть більшу вагу як на спільність національну, спиняла довгий час щирійші взаємини між Русинами галицькими а буковинськими.¹⁾ В зле зрозумілім православію видїли буковинські Русини довгий час свою народність, свою культуру, свій добробит, і для того

¹⁾ За те здаєть ся з угорскою Русею мали Буковинці в перших часах нашого віку живійші зносини, як на се вказує факт, що твори угорского Русина Лучкая і т. п. подибують ся з часта на Буковинї.

навіть ніби осьвічені Русини були (а по части є ще і нині) скрайними сепаратистами культурними, хотіли би становити якусь осібно Русь; з тої то причини, не маючи ніякої моральної підпори від своїх братів, оставали вони довго по заду. Але чим більше ширить ся на Буковині осьвіта, тим яснійше почуває ся братня звязь з галицкою і прочою Русею.

Вже самі тоті два факти: прилучене до Австрії і духова звязь з галицкою (і угорскою), і через ню, а в новійших часах также безпосередно, і з українською Русею були запорукою лучшої будучности буковинської Руси; все проче спочивало, спочиває і буде спочивати в єї власних силах, в єї власній праці. Тоті три чинники склали ся на то, що доля буковинської Руси стала такою, якою є тепер; о скілько, коли і як кожний з них дійствував, се покаже ся.

III.

Буковина в часі прилученя до Австрії.

(Число мешканців. — Відносини суспільні. — Народність мешканців. — Русини также „Волохи.“ — Став культурний.) —

Пригляньмо ся насамперед Буковині близше в часі єї переходу під Австрію. Р. 1775-го замешкувало Буковину в 250 оселях яких 100.000 душ.¹⁾ Мужики становили головну силу мешкан-

¹⁾ Zieglauer: *Geschichtliche Bilder, Czernowitz 1893.*
I. 12. „Die Bukowina .. ist bewohnt von sehr vieler griechischer Geistlichkeit des Basilianer Ordens, die nebst sehr vielen allhier wohnenden kleinen Edelleuten auch mit solchen (d. i. gleich jenen) stark possessionirt sind: es befinden

ців. Супроти мужиків стоїть невеличке число дідичів і духовенства; купців, ремісників і урядників було тоді в нашім краю дуже мало.

Економічно і соціяльно упривілюваною клясою були дідичі, т. зв. шляхта, і в часті духовенство. Дідичам, монастирям і владикам належала т. зв. більша або паньска посілість і їм, або їх посесорам мусіли мужики робити паньщину.

Відносини мужиків до дідичів і до оброблюваної ними землі стали в давній Молдавії, особливо в 18-ім в. неясні, аж князь Константин Маврокордато, що панував в Молдавії з перервами аж 4 рази (в часах межі 1733—1769) звільнив мужиків з крѣпацтва і неволі, а князь Григорій Ііка видав 1-го січня 1766 золоту грамоту (хрїзов), котрою упривільнив і докладно означив обовязки паньщизняні мужиків супроти дідичів; постанови тої грамоти мали силу і під Автрією аж до 1848-го року.

Довгий час не могла вправді Австрія добре зорієнтувати ся в тих відносинах, і коли в розпорядженю з 22-го марта 1787 придержувано ся що до буковинських мужиків австрійських підданьчих законів і уважало ся їх властителями землі, яка була дня 1-го листопада 1786-го р. в їх руках, то вже 16-го марта того самого року відкликано се розпоряджене і мужики уважають ся лише тимчасовими посідателями, котрим ді-

sich in der Bukowina bis 200 possessionirte (дідичі) Armenier und Griechen, dann gegen 800 Juden-und mehr als 21.000 Bauernfamilien inclusive Zigeuner; grosse und wirkliche Bojaren sind nur 2 allhier, gegentheilig sehr viele wirkliche Bojaren in der jenseitigen Moldau, die allhier possessionirt“ — пише ен. Енценберг в своїм справозданю.

дич міг по упливі кожного року її відобрати. Але вже 26-го липня того таки самого 1787-го р. завершило ся правительство до попереднього погляду, і хоть чеськоавстр. надворна канцелярия ще і 9-го квітня 1812-го р. сумніває ся, чи є на Буковині рустикальна (мужицка) власність, то найвисшою постановою з дня 4-го марта 1813 рішено наділити підданих буковинських мужиків діличною власністю.¹⁾

Після постанов золотої грамоти князя Гіки були мужики обовязані²⁾ робити панам паньщину 12 днів в році, давати десятину від всякого жнива, що року одну курку, клубок пряжі, возити оден день в році з ліса дрова і бути помічними при направі всіх будинків. Підданьчі обовязки буковинських мужиків були отже незрівнано лекші ніж в Галичині (де було 52—156 днів паньщини) і в других краях. Але „самоволя дідичів і посесорів чинила, що мужик проживав в нужді без надії на ліпшу, долю“³⁾ а „утиски, обходжене як з невільниками і необмежена власть дідичів над підданими мали такі наслідки, що підданам і на думку не приходило брати ся до якогось промислу; вони не оставали довго на однім місци а при ледаякій нагоді ішли там, де нібито гадали поліпшити свою долю.“ Під Австрією по-

1) Гл. Bidermann: Die Bukowina unter österr. Verwaltung. Lemberg 1876. стр. 28. Порівнай: Über den Ursprung und die Entwicklung des Unterthansverhältnisses in der Bukowina. Czernowitz 1848.

2) Ziglauer: Geschichtliche Bilder I. 17. сл.

3) Zieglauer: Gesch. Bilder Czernowitz 1896. III. 12, 71. Порівнай также II. 64.

лекшала в тім зглядї доля мужиків. Полекшало їм ще і по тій причинї, що австр. правительство утворило із дїбр монастирских і єпископских релігійний фонд та перебрало єго в свій заряд. Урядники цїсарскі обходили ся з підданими мужиками після приписів, а се мало свій добрий вплив і на долю тих мужиків, що робили паньщину дїдичам.

Окрім паньщини платили мужики ще податки¹⁾ і то від одної родини 2 зр. 30 кр., а від кождої вівці або кози 5 кр., а від кождої безроги і кождого улія пчіл 12 кр., а за сіль цїлий черновецький дистрикт 500 зр. річно, а подарунок різдвяний від цїлого дистрикту 620 зр. 30 кр. — притім мусїли ще утримувати і езекутників податкових, що їздили від села до села і від кождого з осїбна збирали податок.

Мужики не мали всї однаково багато землї. Було яких 1000 родин, що мали 40- а навіть 60-дневий ґрунт і по 100, 200 і 300 овець; було знов з 1200 таких родин мужицких, що мали меньше, а знов кілька тисяч таких, що мали лише 2 або 4-дневий ґрунт, а були і такі що не мали зовсїм жадної землї а жили зарібниками або винасали худобу.²⁾

З боярів молдавских лишив ся на Буковинї оден Балш.³⁾ Меньша шляхта дїлила ся зрештою на масїлїв, рупташів і звичайних шляхтичів. Шляхта оплачувала державі деякі данини.

Духовенства було в часї прилученя Буковини до Австрії майже в трое тїлько, що тепер.

¹⁾ Zieglaue: Geschichtliche Bilder I. 28 сл.

²⁾ Тамже I. 16 сл.

³⁾ Тамже I. 75.

Воно ділило ся на чорне і біле духовенство. Чорне: черці і черниці переживали в монастирях, котрих було на Буковині поперх 30 і удержували ся почасти з дібр монастирских, а почасти з жебранини. Сьвітске, біле духовенство не мало ніякого сталого доходу, а жило з приходів за треби.

Купці і ремісники буковинські се Вірмени і жида. Жили вони головно в 3 буковинських містах: в Чернівцях,¹⁾ в Сучаві і в Сереті.

Що до народности представляла Буковина в часі прилученя таку саму сумішку як і тепер. І в 18-ім в. замешкували Буковину Волохи, Русини, Німці, Вірмени, жида, Мадяри, Поляки, Москалі, Словаки і цигани. З поміж тих народів уважають себе звичайно Волохи корінними мешканцями Буковини, автохтонами краю. але, як ми бачили, без найменьшої підстави. Коли є тут хто правдивим автохтоном, то певно Русини. Що Молдавія не була спершу виключно волоским а руско-волоским краєм, на се вказують подані нами повисше історичні факти; але і 17-го віку, т. зн. з часів, коли вже дійсно Молдавія, посунувшись на полудне, приняла в себе більше волоского елементу, маємо від Георгія Креквіца з Семигороду, що знав Молдавію докладно, зовсім певну вість про народність мешканців Молдавії. В книжці виданій Креквіцом в Франкфурті 1685-го р.

¹⁾ Чернівці були в тих часах простим селом; 1774-го р. жило тут всего на всего 278 родин, т. зн. 1390 душ; не було ані одного мурованого дому. Порівн. Zieglaue: *Gesch. Bilder I.* 37. Kaindl: *Zur Geschichte der Stadt Czernowitz.*

під заголовком: „Beschreibung des ganzen Königreiches Ungarn“ на стр. 390-ій стоїть таке про Молдавію: „Jetzt wohnen Reussen (=Русини), Tartern, Sarmaten (=Поляки), Ratzen (=Серби), Armenier, Bulgaren, Siebenbürger, Teutsche und viel Zigeuner... darinnen“¹⁾. Така вість доказує, що Молдавію (а ще тим менше Буковину) не можна було в 17-ім віку уважати краєм волоским. Те саме стверджує і справозданє генерала Енценберга з дня 14-го лютого 1781 до галицької генеральної коменди, в котрім сказано, що на 23.000 родин, які живуть на Буковині, заледви 6000 родин є правдиво волоских, а і тоті уважає капітан Сульцер за зрумуньщених Словян.²⁾ І генерал Сплєні в своїм Beschreibung des Bukowiner Distriktes каже, що населене Буковини складало ся тоді „meistens aus Polnischen (т. зн. з Польщі, до котрої належала і руска Галичина і Поділе), Siebenbürgischen, Wallachischen und respective Moldauischen Emigranten“. Застала отже на Буковині Австрія Руси-

1) Порівнай Bidermann: Die Bukowina² стр. 45, котрий і від себе на підставі історичних даних каже: „So erklärt es sich, warum noch im 17. Jahrhunderte das Fürstenthum Moldau keineswegs als eine Domäne des rumänischen Volksthumes angesehen wurde.“

2) Polek: Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina. Czernowitz 1891. стр. 43. „Das in diesem Bukowiner District befindliche Land Volk bestehet meistens aus flüchtig und anderen verschiedenen anhero gelofenen Volk, und ich werde nicht irren, so ich sage, dass aus denen bei-läufig 23.000 Familien schwerlich 6000 wahre Moldauerfamilien sich vorfinden werden.“

нів, а на се окрім очевидної дійсности є ще і виразні свідощтва. Енценберґ в своїм Meldung з дня 8-го серпня 1779 до галицької енер. коменди каже виразно, що він „allschon vor 6 und vor 3 Jahren folglichen 2 Malen diesen ganzen Grund beritten und die Russniaken oder Russisch Kimpolunger Inwohner als sehr fleissige und geschickte Leute kennen gelernt habe“¹⁾. Важна тут ще і замітка незнаного коментатора до письма енер. Спленього Beschreibung... (надворний секретар Єніш?): „Bey den Talenten und Gemüthsgaben des Landvolkes sowie auch bey ihren Sitten und Gebräuchen dürfte wohl ein Unterschied zwischen den Rusniaken und Moldauern zu machen sein. Beyde Nationen sind Graeci Ritus non uniti, von beyden Nationen giebt es Unterthanen in dem neuen kais. Antheil der Moldau“²⁾. А Енценберґ промовляє до Русинів кіцманського повіту поруски 11-го квітня 1783 при нагоді передачі єпископських дібр в заряд державний.³⁾ Але чи треба ще ліпшого свідка на се, як владика Доситей Херескул? Він же сам каже в урядовім акті (1781), що „на Буковині більше нїж половина лю-

¹⁾ Polek: Die Anfänge 42.

²⁾ Polek: General Spleny's Beschreibung der Bukowina. Czernowitz 1893. стр. 162.

³⁾ Ziegler: Gesch. Bilder III. 87. „Ich habe... an dieselben (до свьященників і двірників з старшиною) sowohl in der moldauischen als auch ruthenischen oder russniakischen Sprache eine... Anrede gehalten.“

дий говорить по руски⁴¹⁾. І се справді так було і так є. Тепер маємо на Буковині 268.367 Русинів, а 208.301 Волохів.

Коли ми говоримо про Русинів і про Волохів як про народности, то тим ніяк не хочемо твердити, що у них в часі прилученя Буковини до Австрії були вже розвинені свідомість і почуте народности, а значить се лиш тільки, що найбільші маси мешканців Буковини уживали в бесіді мови рускої або волоскої. Релігія становила тоді головну ріжницю між людьми, а що так Русини як і Волохи були православні, а для православних у нас витворила ся з давна назва „Волохи,“ то і Русини і Волохи не почувуючи релігійної ріжниці між собою, уважали себе за одну громаду, оден нарід, ба навіть називали себе одним імям Волохів, котре слово має тоді (а почасти ще і тепер) очевидно релігійне а зовсім не етнографічне значіне. Але власне тота назва Волохів, котру Русини прикладали также до себе, щоб тим означити, що вони є православні, мала серед нових обставин в Австрії важкі наслідки, бо Австрія розуміла се слово в етнографічним а не в релігійнім змислі; воно стало ся політичним чинником на Буковині. Відси то походить, що обі тоті народности на Буковині не однаково і нерівномірно розвивали ся. Волохами правительство більше займало ся і опікувало ся ніж Русинами.

⁴¹⁾ Ziegler: *Geschichtliche Bilder*, Czernowitz 1895 II. 151. „Da in der Bukowina mehr als der halbe Theil die russische Sprache redet, so wären russische Kirchenbücher erforderlich, die bisher mit grossen Kosten aus den russischen Staaten hergeholt worden sind.“

Вірменів (разом з Греками) було з двіста родин, що мали більшу посілість, а крім того жило тоді в Сучаві яких 118 вірменських родин, що займали ся торгівлею. І Вірмени не становили тоді, так само як не становлять і тепер, якоїсь осібної нації: слово Вірменин означає властиво лиш приналежність до вірменської церкви; мало хто з Вірменів говорить по вірменськи, але помимо того, що можна-б їх що до народности зачислити одних до Волохів, других до Поляків і т. д., релігія держить їх при купі.

Жидів було в часі прилученя до Буковини около 800 родин. І вони не становлять властиво жадної осібної народности, а лиш віроісповідну громаду; тепер є вони підпорою Німців. Енциклопедія каже про жидів, що вони „нещастем краю, нічого не працюють а живуть з поту і праці християн,“ „в їх руках вся торгівля, вони всюди арендарями і посесорами,“ а „християни їх підданими.“¹⁾ Вони відтак розмножили ся страшно на Буковині і є їх тепер 82.717 душ.

Німецьких кольоній є кілька на Буковині і разом з урядниками є тепер Німців в нашім краю поверх 40.000. Їх число зросло також під Австрією.

¹⁾ Ziegler: Gesch. Bilder I. 67 сл. „Nun erübrigt noch jener Stand, der in der That der unmittelbar verderblichste, dem Müßigange ergebene ist und vom Schweisse der beschäftigten Christen sich reichlich und nicht sonderlich bekümmert unterhält, das ist die Judenschaft“. — „Es ist fast nicht möglich, diesem so schädlichen und blos dem Müßigang sich ergebenden Insect (жидам) allen seinen Intriguen zuvorzukommen“.

Всі верстви населеня Буковини стояли в часї прилученя нашого краю до Австрії на дуже низкім щєблї осьвітї і культури. Не дивпроте, що Енденберг називає Буковину (в письмо з 20-го лютого 1783) „rohes und finsterei Land.“¹⁾ Що дотичить мужиків, то причини їх загальної темноти ясні. Піддані були не на те, щоб учити ся і поступати в культурі, але щоб робити паньщину. Та не лїпше кохала ся культура межї клясами упрівілітованими — між панями і духовеньством. І про тоті кляси суспільности каже Сплєні в пропомятнім письмі (з дня 10-го грудня 1774), „dass hier zu Lande die ganze Noblesse von der Literatur kaum etwas wisse“.²⁾ Той сам Сплєні в своїм описї Буковини каже, що шляхта і духовеньство не мають майже нїяких наук або якогонебудь иньшого вихованя і що сам владика чоловік неучений,³⁾ а Енденберг говорить про шляхту, що вона лиш імям ріжнить ся від мужиків.⁴⁾ Про черців пише знов Енденберг (в справозданю з 20-лютого 1783), що вони „von roher Lebensart und blöden Verstand“⁵⁾ і що ціле духовеньство зовсім без всякої науки і навіть в справах віри зовсім не-

1) Polek: Die Anfänge 39.

2) Polek: Die Anfänge 5.

3) Polek: Beschreibung 32. „Der Edelmann sowohl als der geistliche Stand hat fast gar keine Studien oder sonstige Education, und der Bauernstand ist folglich um so roher“. Про владика дословно: ein Mann von gar keiner Literatur (Polek: Anfänge 14).

4) Zieglaue: Gesch. Bilder I. 143.

5) Polek: Die Anfänge 11.

тямуше.¹⁾ Досить зрештою вказати на те, що надворна рада воєнна (4-го червня 1783) просить карловецького митрополита, аби вислав на Буковину сьвященника, „um dem Bischofe, dem Consistorium und überhaupt den Landeseinwohnern die nöthigen Begriffe der Religion beizubringen,“²⁾ бо „в тих часах не було на Буковині ані одного чоловіка, котрий би міг перебрати на себе обовязок, підготовити кандидатів до стану духовного,“ бо „на Буковині зовсім нема учених сьвященників“.³⁾ An gelehrten Individuen mangelt es noch durchgängig in der Bukowina, пише Еяценберг дня 3-го мая 1784.⁴⁾ — Одним лиш визначало ся тогдишне духовенство, а то погордою всіх иньших віроісповідань і релігійною загорілостю.⁵⁾

1) Polek: Beschreibung 52. „Alle diese Clerisey ist ohne aller Wissenschaft und diese Unwissenheit erstreckt sich bei denen mehresten auch auf die Glaubenssachen“. — Тамже 124. „Selbst die Geistlichkeit, die von amtswegen die Lehrer des Volkes sein sollte, steckt in der tiefsten Unwissenheit.“

2) Polek: Anfänge 46.

3) Onciul: Einiges über den Gang und die Entwicklung der theol. und Clerikalen Cultur in der Bukowina, Romänische Revue 1888 Bd. IV. 599 сл.

4) Тамже 595.

5) Polek: Beschreibung 124. „Sie verachtet alle andere Religionen, ob sie schon den Unterschied derselben gegen die kaum begreift, und diese Verachtung ist fast auch das Einzige, was sie dem Volk einzuflössen sich bemühet.“ — Тамже 34. „Ob schon auch die Popen von dem Unterschiede deren Religionen fast keinen Begriff haben, so sind sie doch in ihrer dergestalt fanatisch, dass sie alle übrigen

То ішло так далеко, що і до православних із Скиту Манявського не мали довіря¹⁾, за те більше прихильні були Москалям.²⁾

Може і прикро нам, що австрійські енерали видають таке сумне свідощтво культурне для Буковинців, але не говорить з них злоба ані пересада; — инакше на Буковині тоді бути не могло, Австрия не застала прецінь тут властиво ані одної школи. Правда, були школи в Радівцях (владича) і в Сучаві (митрополича), як се ми напевно знаємо про р. 1777, були школи і по селах, як про се ми довідуем ся із донесеня Черемошского протопопа з дня 13-го червня 1788³⁾, але тоті школи ледви чи заслугоють на імя шкіл. В них учили на церковних книгах читати, дещо писати, рахувати і сьпіву церковного. Служили вони головно на те, аби сяк так достарчити кандидатів до стану духовного,⁴⁾ а походили здає ся з часів князя Константина Маврокордата, котрий наказав, аби не висьвячувати таких людей на сьвященників, що не

Christen, besonders aber die Catholiken, kaum für etwas besseres als für Juden und Heiden gelten lassen“. — Polek: Anfänge 55. „der hierländige Unterthan ist von Vorurtheilen, Religionsfanatismo und vielen Argwohn gefesselt“ — каже Енценберг.

1) Polek: Anfänge 39.

2) Polek: Beschreibung 35. „Die Gleichheit der Religion macht..., dass sie denen Russen mehr zugethan sind“ (очивидно — більше ніж Австрії!).

3) Polek: Anfänge 9, 10, 11.

4) Onцил, тамже IV. 593.

вміють читати і писати.¹⁾ Найліпша з них була ще здається монастирська школа в Путні, а яка там була наука, про се довідуем ся принакрово із свідощтва, виставленого 1-го квітня 1788 игуменом сего монастиря Георгієви Балушескулови (пізнійшому владиці бувовиньському), що він „від свого 5-го до 12-го року учив ся там часослова, псалтирі, октоїха, молдавского і руского (!) катехизму, писати листи по волоски, співати після грецкого напіву, граматики, землеписи після книжки Буфіє, переложеної владикою Амфілохієм, реторики, про схізму церковну із книги „Камень преткновенія“, листу архиеп. Євгенія, історії церковної від початків християнства аж до 9-го віку і до синоду флорентийского після Евсевія і иньших істориків, наконець скороченої Плятоньської теології.“²⁾ В Сучаві учили ще также грецкої мови, але висшого образования, такого образования, яке пр. подавала свого часу киевська академия, не подавали, як бачимо, тоті школи. Правда, кождий святик був обовязаний платити річно 4 зр. на школи епис. Радовецькому, котрий відсилав цілу суму разом около 1650 зр. митрополитови до Яс, та з сих грошей не мала Буковина жадної користі.

Панів буковинських або молдавських що до освітї зовсім не можна порівнувати з панями в Польщі (в Галичині), де були висші школи, академії, і де наука подавала ся цілком на європейский лад. Один боярин Балш, що знав окрім „der Landessprache“, ще і мову латиньську, ні-

¹⁾ Kaindl: Geschichte der Bukowina II. 129.

²⁾ Polek: Anfänge 10.

мецьку і французьку і посідав якусь науку. Також і духовенство руске в Галичині, хоть як було підупало, все-ж таки стояло вище своєю освітою, ніж духовенство буковинське і молдавське, котре ледви уміло читати церковні книги; писати не всі сьвященники знали, хиба настоятелі, тай то пр. вікарій митрополита і игумен монастиря в Сьв. Іллі, Макарій, не умів ні писати ні читати¹⁾). Монастирі буковинські не заходилися коло просвіти так, як пр. Василіяни рускі.

Низкий степен ь освіти висших слоів суспільности, недостаток всякого змаганя в тім напрямі впливали лихо на низші верстви, і загальна темнота залягала цілий край. Не диво проте, коли ось як характеризують тодішню культуру на Буковині енер. Сплені і Енценберг: „Сьвященники і мужики віддають ся піяньству²⁾), а се доводить їх до бійки. Злодійство у них річ звичайна і взагалі подобають Буковинці більше на варварів як на сяк так окресаних Европейців“,³⁾

1) Zieglauer: Gesch. Bilder I. 53.

2) Горілки достарчала Буковинцям У к р а ї н а. „Die Bukowina versieht sich mit Branntwein aus der Ukraine“ — пише Енценберг. Назва „Україна“ була тоді утерта і знана. Zieglauer: Gesch. Bilder I. 95.

3) Polek: Beschreibung 33. „ Der geistliche und Bauernstand sind insbesondere dem Trunk ergeben, welcher sie zu muthwilligen Raufereien und Ungehorsam verleitet, so dass der Moldauer in Wein und Brandwein betrunken, sich auch dem Militari zu widersetzen imstande ist. Der Diebstahl ist bei ihnen nichts ungewohnes, überhaupt sind sie in allem ihren Thun und Lassen ungeschliffen und mehr einem barbarischen als einem sonstig nur mittelmässig gesittetem Europäischen Volke zu vergleichen.“

„кождої хвилі чути про розбої і рабівництва“¹⁾
„лінивство уважає голода за найбільшу розкіш“²⁾
„сей лінивий і темний нарід не дбає, щоб землю
добре справити“³⁾ „мешканці Буковини не мають
поняття про управу землі і про промисл“⁴⁾, „ба.
навіть не слїдно у них любови до батьківщини,
і через те вони радо вандрують“⁵⁾.

Не завадить притім звернути увагу на те,
що оба тоті мужі державні роблять деяку ріж-
ницю в тім зглядї між Волохами а Русинами. І
так коментатор до Силенього Опису Буковини
каже: „Волохи більше цїкаві але і більше лукаві
ніж Руснаки; за те Руснаки кохають ся в хлі-
боробстві і живлять ся не кукурудзою але збі-
жем,“ „Руснаки більше віддають ся піяньству“;
„убране Руснаків охайнійше“⁶⁾. А Енценберґ в
своім донесеню до галицької коменди (з дня 8-го

1) Тамже 49. „Alle Augenblick höret man von Stras-
senraub und Mord.“

2) Тамже 33. „Die Faulheit wird von dem Pöbel als
der Grund der Glückseligkeit betrachtet.“

3) Тамже 35. „Dieses faule und unwissende Volk
verwendet gar keine Industrie, den Erdboden zu cultiviren.“

4) Polek: Anfänge 69. „Die Inwohner haben fast noch
keine Begriffe von der Cultur und von der Industrie.“

5) Polek: Beschreibung 75. „Ja selbst die Liebe zu
seinem Vaterland, dieses Vorurtheil, welches sonst das elen-
deste Land dem besten vorzieht, heisst nichts bey diesem
ohnehin meistens aus Polnischen, Siebenbürgischen, Wallachi-
schen und respective Moldauischen Emigranten bestehenden
folglichen zum Wandern gewohnten Volk.“

6) Polek: Beschreibung 162 сл. „Die Moldauer haben
mehr aufgeweckten Geist, sind aber auch arglistiger als die
Rusniaken; hingegen sind diese mehr dem Feldbau er-

серпня 1779) пише: Руснаків пізнав я за людей дуже пильних і зручних¹⁾.

Серед таких обставин не може бути бесіди про якусь літературу, про висші духові потреби і занятя. За те невіжество, забобони, грубі обичаї, неморальність просто розкошували собі на Буковині. За град палили 1785-го р. в Яблониці, Конятині, Довгополю відьми, за посуху (1790) топили їх в Шерівцях і Вербівцях²⁾. Загороди мужицкі по селах були страшно порозкидувані, одна від другої на милі далеко; хати нужденні; худоба не знала, що то стайня, і чи зима чи літо, все пробувала під голим небом; не було жадних доріг або гостинців; жадної поліції, через що велика небезпечність житя і маєтку; справедливість вимірювала ся за гроші, хто більше дав, того право, а правували ся всі безнастанно; про лікарів, акушерок, шпиталі тут ніхто не чував; венерична хвороба була страшенно розширена; — одним словом люди жили тут в на півдикім стані³⁾. Коли-ж тепер Буковина культурно так значно піднесла ся, то має се завдячити Австрії.

geben, besonders da sie sich nicht mit Kukurutz als die gemeine Nahrungsgattung der Moldau und Walachay, sondern mit Körndel nähren“ — „Übrigens wenn es zwar nur zu richtig ist, dass das Landvolk, besonders aber die Rusniaken dem Trunk der starken Getränke ergeben sind...“ — „Was die Kleidungsart betrifft, ist jene der Rusniaken et was niedlicher.“

¹⁾ Polek: Anfänge 42. „Die Russniaken oder Rnssisch Kimpolunger Inwohner als sehr fleissige und geschickte Leute kennen gelernt.“

²⁾ Polek: Anfänge 12.

³⁾ Порівняй Zieglauner: Gesch. Bilder I. 82 сл.

IV.

Початки шкільництва на Буковині.

(Засноване шкільного фонду. — Засноване німецьких шкіл. — Кривда Русинів і обава правительства. — Перші учителі Буковини. — Учебники шкільні. — Перші успіхи.)

Зараз таки по прилученю Буковини взяла ся Австрія цивілізувати сей край, і хоч в перших роках вся єї увага була звернена більше на політичний бік і треба єї було рішити питанє, яку управу завести в новопридбанім краю, все-ж таки було также єї старанєм заводити школи і тим чином класти підвалини до здвигненя культури. Вже перші війскові управителі Буковини, ене-рала Сплені і Енценберг, що подавали правительству такі докладні образки культурні з Буковини²⁾, і положили для нашого краю в кождім згляді величезні заслуги, дбали также про засноване шкіл. І так Сплені вже 18-го грудня 1774 жадає заснованя 4-клясових латинських шкіл в Чернівцях і в Сучаві, семинарії духовної в Радівцях і конвікту для шляхти в Чернівцях, щоб бодай висші кляси суспільности — шляхта і духовенство — могли собі присвоїти якесь знанє, голов-но щоб навчили ся німецької мови і тим при-способили ся до публичної служби, і аби таким чином з часом виховати также стан учительский. Але сего не можна було так скоро перевести в

²⁾ Порівнай видані головно Zieglauer-ом і Polek-ом книжки. на котрі ми покликаєм ся на ріжних місцях.

жите¹⁾). Треба було передусім роздобути якийсь фонд на утримане шкіл. І в тім згляді Сплені положив заслуги, бо за его старанем вийшло дня 26-го квітня 1777 розпоряджене, аби гроші, які доси збирав владика Радовецький від кожного попа і діякона по червінцеві на школи, не відсилали ся митрополитови Яскому а лишали ся в краю, „damit durch diese Gelder nach und nach ein fundus erzielet werde, woraus die Schulen zu Radautz und Suczawa ordentlich eingerichtet und in guten Stand gesetzt werden können“²⁾). Таким чином придбав Сплені фонд шкільний, з котрого утримували ся, як бачимо се із рахунків за рік 1780, волоскі школи в Чернівцях, Путні, Радівцях, Сереті, Кімполунгу і в Сучаві, а крім того ще і латинська, грецька і німецька школа в Сучаві³⁾). Правда, тоті школи то були, то занепадали, задля недостатку учительських сил⁴⁾, але на кожний спосіб заснованем фонду на утримане шкіл заслужив ся Сплені чимало для просьвіти на Буковині.

В марті 1778 став військовим управителем Буковини єн. Енценберг. Він вже від 1779-го р. дуже напирас на засноване німецьких шкіл. Помалу допровадив до того, що і владика, котрий спершу не дуже оказував ся прихильним таким школам, 1783-го року сам жадає засно-

¹⁾ Тамже 12—16.

²⁾ Тамже 18.

³⁾ Polek: Anfänge 21.

⁴⁾ Тамже 32. 33.

ваня німецьких шкіл.¹⁾ Надворна Рада воєнна годить ся нарешті (1783) на внесенє Енценберґа що до заснованя німецьких шкіл. Але ледви було-б се можна перевести, якби новий товчок в тій справі не вийшов був таки від самого цісаря Йосифа II. Сей незабутний монарха відвідавши весною 1783-го р. Буковину і переконавши ся на власні очі о страшній темноті, яка залягала цілий край, рад був всіма силами єго піднести. Він заснував релігійний фонд, з котрого мали утримувати ся также і школи і тим положив тривку підвалину до освіти на Буковині. Правда, показали ся нові перепони: на цілій Буковині не можна було найти учителів. Черці і сьвітське духовенство було зовсім не здібне на учителів²⁾, воно не могло навіть достарчити катихетів до тих шкіл.³⁾ Учителів треба було проте відкись спроваджувати, а що до православних руских черців із Скиту Манявського православний владика буковинський не мав довіря⁴⁾, то загадали спровадити учителів із Семигороду і Славонії. Велику вагу клали при тім на знанє в о л о с к о ї мови. Надворна Рада воєнна видаючи розпорядженє що до заснованя німецьких шкіл на Буковині, додає від себе: „Zur Erreichung des erklärten Absehen wird es notwendig seyn, dass diejenige, welche als Schullehrer in die Bukowina zu stehen kommen sollen, nebst der deutschen und lateinischen, auch der Landes

1) Тамже 36.

2) Тамже 10.

3) Тамже 85.

4) Тамже 39.

üblichen nemlich der Wallachischen Sprachkundig sind.“¹⁾)

Впадає тут відразу в очи, що на руску мову тодішня управа не звертає ніякої уваги, хоть той сам Енценберг дає свідощтво, що Русини були на Буковині. Стало ся тут з рускою мовою те саме, що в Галичині, де также лиш польску мову уважали за мову краю, хоть сама надворна канцелярия в своїм розпорядженю з дня 22-го марта 1777 виразно признає, що руске населене краю вносить zwey Drittheile der Inwohner (дві третини всіх мешканців).²⁾ Галичина прийшла під Австрию від Польщі — отже уважала ся у австрійских властей краєм польским, а Буковина від Молдавії — отже краєм молдавским т. зн. волоским, а польска і волоска мова — мовою краю!

Таким чином буковинські Русини вже з самого початку були в своїм розвитку вкорочені і упосліджені. Ба, не досить на тім. Із всяких пізнійших розпоряджень можемо переконатися, що уряд сам прикладав рук до румунізації Русинів. Надворна Рада воєнна присилаючи дня 19 листопада 1785 мале число руских (прецінь!) книжок шкільних на Буковину, каже, що вона притім має „namір“, um desto sicherer die Verbreitung der Moldauischen und der Teutschen Sprach zu erwürken, anbey aber auch bey denen noch vorhandenen — bloss der Russischen Sprach kundigen Buccowinern das etwa sonst entstehen könnende bedenkliche

¹⁾ Polek: Anfänge 41.

²⁾ Тамже 43.

Mistrauen hindanzuhalten¹⁾, a §. 18 des geistlichen Regulierungsplanes постановляє, що „in denen bereits errichteten und respective noch zu errichten kommenden Normal-, Bezirks- und Trivialschulen ist der Unterricht nur in der Teutschen und Moldauischen Sprache zu ertheilen“. І дійсно пр. до Заставни посилають 1786-го р. на учителя Василя Андруховича з Вашківців „und zwar deswegen, weil er der Russisch und Moldauischen Sprache kundig, folglich auch im Stande war, der zwischen dem Niester (Дністер) und Pruth befindlichen Russischen Jugend den Moldauischen Schulunterricht bezubringen“!²⁾ Се-ж значить очевидна румунізація, котру переводив уряд через школу! В такім незавиднім положеню находили ся Русини вже з самого початку на Буковині; щастє, що ще брали взгляд на те, аби учителі уміли бодай говорити по руски, і могли порозуміти ся з рускими учениками!

В половині грудня 1783-го р. запитали до Буковини перші єї учителі de Marki і Thallingер з Германштату.³⁾ Школи отво-

1) Тамже 73. Прецінь давне австрійске правительство все таки числило ся із „недовірієм“ у Русинів; недовіріє Русинів до правительства уважало для держави „небезпечним“; але помимо того той „намір“ правительства, підпомагати винародовлене Русинів, характеристичний і по нинішний день; характеристична і тота політика — разом і стричи і голити. Коби лиш з тої причини довіріє Русинів не заміняло ся в недовіріє і не стало небезпечним! Але вже деякі познаки того.

2) Polek: Anfänge 95.

3) Тамже 61.

рено з кінцем січня 1784 в Чернівцях (de Marki) і в Сучаві (Thallinger). В тих школах мали учити (після розпор. надв. Ради воєнної з дня 17-го січня 1784) німецьке, латину і греку, а з часом крім читання, писання і рахунків ще також історію натуральну, географію, стиль і господарство; але на представлене Енценберґа залишено науку греки на пізнійше.¹⁾ Очевидно з огляду на буковинські відносини не можна було зараз з початку учити не то греки, але і латини, і дійсно тих мов не вчили;²⁾ були отже тоті школи властиво тривіальні, бо учили т. зв. trivium, т. зн. читати, писати і рахувати.³⁾ Крім того показало ся, що оба учителі не вміли по волоски,⁴⁾ хоть всіма силами самі старали ся як найскорше поповнити сей недостаток. Дальше показало ся, що „für die Nationaljugend“, себ-то для дїтий буковинських, не було книжок, отже Енценберґ жадає, аби ему енер. коменда прислала катехизмів і букварів, і вже 1784-го р. в червни прислано жадані книжки (волоскі). Але-ж тут показала ся цікава річ: консисторія найшла, що мова волоска тих книжок не така як на Буковині.⁵⁾ Нарешті прислала надв. Рада воєнна в серпню 1785-го р. 1000 примірників читанок, 1000 рахункових книжок і 1000 катехизмів halb deutsch und halb wallachisch, а в січню 1786 ще 1000 примірників von dem aus der Teutschen in die Moldauische

1) Тамже 67.

2) Тамже 69.

3) Тамже 75.

4) Тамже 81.

5) Тамже 71.

*

Sprache übersetzten ersten Theil des Handbuchs für Schulmeister und Lehrer, i 275 примірників russisch-deutsche (прецінь!) Catechismen,¹⁾ та про toti russisch-deutsche Catechismen каже de Marki, що в них statt der russischen die slavonische Sprache angewendet war.²⁾

Книжки тоті і всякі прибори шкільні роздавали да ром, але помимо того показало ся, що властиво лиш німецькі діти, головно діти жовнірів, ремісників, користали із тих шкіл, а число der Moldauischen Schüler було дуже мале.³⁾ Причина була тота, що в Чернівцях і в Сучаві були свої школи (=дяківки), а также і агітація попів („Einblasungen der Popen“⁴⁾). Аби буковинські діти привабити, рішено давати премії (медалики), а также одіж — і се помогло: число учеників збільшило ся.

На тих двох школах не могло все опинити ся. Правительство бажало помалу завести всюди на Буковині такі школи. Передусім треба було виховати учителів. Проте вже 1784-го р. 22-го квітня просить Еяценберґ консисторию, аби вибрала „einige junge aufgeheiterte gesittete Leute“ і вислала їх або до Чернівців або до Сучави, „damit selbe die Normal-Lehr-Methode erlernen, sohin als Land-Schul-Lehrer angestellt werden. Таким кандидатам на учителів обіцяно 3 зр. місячної стипендії; та помимо того найшло ся ледви

1) Тамже 72.

2) Тамже 75. Порівнай также низше, де говорить ся про книжки шкільні.

3) Тамже 73.

4) Тамже 77.

9 кандидатів (діяконів і попів), але і ті понайбільше утїкли відтак в Молдаву. Треба було стипендію підвишити на 5 зр. місячно (а платню учителїв із 8 на 10 зр.), і тоді ледви нашло ся 5 кандидатів.¹⁾

Р. 1785-го призволила надв. Рада воєнна настановити в обох школах помічників учителїв *aus denen Nationalisten*“,²⁾ т. зн. із родовитих Буковинцїв.

Але найгірше стояла справа з православними катехитами; не було на Буковинї сьвященника, котрий би умїв учити катехизму.³⁾ Що йно з основанем клерикальної школи стан той поліпшив ся.

Такі були початки науки шкільної на Буковинї, але вже в короткїм часї було видно поступ. Вже 1785-го р. можна було отворити нову школу в Серетї (уч. Белецкан), обсадити лїнше школу „національну“ в Чернівцях (уч. Василевич), а 1786-го р. отворити повітову школу в Заставнї (уч. Андрухович), *о котру допомогали ся (!) самі мешканцї* (міжтим коли про мешканцїв кімполунського повіту владика каже, що вони ворожо віднесли-б ся до школи). І Путилівцї просили тоді о школу і 1786 отворено єї в Путилові і в Кімполунгї. Р. 1788 повстали до того ще нові школи: в Раранчу, в Кіцмани, Вашківцях і Фратівцях.

Так отже коли 1780 не було ще ані одної публичної школи на Буковинї⁴⁾, то 1788 було 2

1) Тамже 80 сл.

2) Тамже 83.

3) Тамже 85.

4) Тамже 99.

нормальні взірцеві школі (в Чернівцях і Сучаві), а крім того ще і 10 повітових шкіл für die moldauische Sprache (в Чернівцях, Сучаві, Сереті, Заставні, Путилові, Кімполунгу, Вашківцях, Раранчу, Кіцмани і Фратівцях). Добрий початок зроблено.

V.

**Доля народного шкільництва на Буковині
від р. 1786—1868.**

(Прилучене Буковини до Галичини і наслідки сеї події для шкільництва. — Загальна реакція. — Шляхта а освіта народна. — Управа лат. консисторії. — Руска мова в школах. — Латинізація і польонізація через школи. — Учителі, їх відносини і образване. —)

Міжтим зайшла для дальшого розвитку шкільництва на Буковині значна перепона. Року 1786 зістала Буковина, мабуть за старанем Поляків²⁾, прилучена до Галичини і в тісній звязи з Галичиною, яко єї буковинський округ, оставала вона аж до р. 1850-го, в котрім стала воєводством і одержала самостійну управу.

Отся подія — прилучене до Галичини — була для Буковини дуже великої ваги і принесла єї чимало шкоди, особливо на ниві шкільництва. Ще-ж доки жив Йосиф II-ий, доки єго величезний геній вглядав і в найменші подробиці, доки він сам желізною рукою переводив свої еконо-

²⁾ Vidermann: Die Bukowina, 7.

мічні і державнополітичні реформи, котрі опирали ся на мужику і клали его культуру, его добробит за підвалини могутости і сили державної, доти нічо не змінило ся. Але-ж 1790-го р. умирає Йосиф II-гий, а з ним пішли в гріб і его реформи. По его смерти наступають скрізь часи реакції, котра не обмежала ся на економічним підневоленю шляхті підданого мужицтва, але досягла і другого боку мужицких інтересів — боку морального, і спинила поступ і просвіту на довгі часи. Бо і в тім згляді старав ся Йосиф II-гий звільнити кайдани, під котрими стогнав мужик; реакція-ж вдоволяла бажанням шляхти.

Революційна буря, котра звіялась була тоді над Европою і такого лиха накоїла усім верховодячим верствам суспільности, особливо в Австрії, вивіяла до чиста всі поступові думки з урядових кругів австрійських, всі гадки про розбуджене і оживлене народних мас¹⁾. „Die Besorgnis vor gefährlichen Folgen der gestatteten freieren Bewegung auf dem Gebiete des Unterrichtes trieb die kaum erst eingeschlagene Bahn zu verlassen.“ — „Von allen Leuten wurde Leopold der II. um Aufhebung der Josephinischen Einrichtungen bestirmt“.²⁾ Вправді війна з французскою республікою а опісля з Наполеоном не дала розвинути ся політичній реакції так скоро і остро, як би се могло стати ся в часах супокійних. Вся енергія і увага уряду була звернена на справи загра-

¹⁾ Заневич: Літературні стремління Галицких Русинів в „Житю і Слові“ т. I. стр. 359.

²⁾ Ficker: Bericht über österr. Unterrichtswesen aus Anlass der Weltausstellung 1873. стр 6.

ничні і воєнні, і уряд не мав коли входити в усі дрібниць справ краєвих і домашніх¹⁾, але відвернувши ся від реформ Йосифа II-го зблизив ся уряд більше до шляхти, а шляхта старала ся знов з свого боку вихіснувати сей прихильний вітер, який тепер для неї повіяв в високих урядових кругах.

Коли-ж таке діяло ся в Австрії взагалі, то ще в більшій мірі відчуло ся се в Галичині. Давні тяжкі часи для мужицтва галицького повернули назад, а що Буковина була лише округом галицьким, то і її досягнула тяжка рука реакції, — коли може не так дуже в економічнім, то зате тим більше в просвітнім згляді.

Треба признати, шляхта галицька дуже добре і відразу зрозуміла шкоду, яку могла єї принести народна осьвіта, вона добре виділа неминучу погибель своїх кастових привілеїв, котра мусіла вийти з народної просьвіти.²⁾ Нехай собі і буде апокрифом Projekt na zniszczenie Rusi zjednoczonej, który r. 1717 ze skrytości najaw wyszedł (надрук. у Поремби у Львові певно в 40-вих роках), все-ж таки не без фактичної підкладки є гадки висказані там, „аби зборонити учити ся по школах“, „бо таким чином зістаючи в простацтві, до великого (Русини) прийдуть убожества і остануть ся в крайній погорді“, „аби ані розумом ради собі дати не могли“...

¹⁾ Заневич: Літер. стрем. тамже 358.

²⁾ Тамже 363. Не можна тому дивувати ся, що шляхта взагалі в тих паньщицзяних часах осьвіті народній не сприяла. Вона бояла ся своєї економічної руїни, а погляди єї не визволили ся тоді ще із кастової вузькоглядности, не обіймали цілої людкости.

Тому то вона і під Австрією старала ся спити народну осьвіту, і скоро лише знов прийшла до значіня, зараз таки висказала свої бажання наново і старала ся їх перевести. В книжці з р. 1790-го, яка появила ся в Ясах під заголовком: *Betrachtungen über die Verfassung von Galizien, die Ursachen seines Verfalls, und die Mittel dem Lande wieder aufzuhelfen*¹⁾ стоїть на стр. 333—335 виразно: „Рільництво є однісеньким скарбом Галичини. Через зрівнане всіх станів, через допущене простого народу до всіх почестий і через розпочате цивільзоване поспільства поносить рільництво як найбільші страти. Син мужика забуває на свое призначіне; забуває, що він родив ся для плуга, і починає розгадувати над способами, як би свій стан вивисшити. Батько его, пірваний такими пустими мріями, марнує свій маєток на виховане сина, і через те стають ся оба непотрібним для держави тягарем. Син, приобівши виховане панад свій стан, не вертає вже до хлїборобства; батько, змарнувавши свій маєток, не годен вже его поправити. Через то тратить рільництво чим раз більше; бо коли поспільство буде допущене до загальних прерогатив, то зменьшить ся число рільників, а шляхта, котрій тяжко забути свої покривджені привілей, не

¹⁾ Aus dem Polnischen übersetzt. Zweite Beilage до книжки: *Magna Charta von Galizien, oder Untersuchungen der Beschwerden des galizischen Adels polnischer Nation über die österreichische Regierung. Jassy 1790.* Попів. мій відчит в річницю 25-літної літературної діяльності Осипа Федьковича в буковиньскім календарі на рік 1887-ий, стр. 45.

збільшує ся зовсім тим, що мужицтво зменшить ся. Цивілізувати нарід значить: просвітити его немов на те, аби міг пізнати свої недостатки і свій негаразд — бо і під найлагіднішим уставодавством стан мужицкий не може бути приемним, коли бачить над собою людей щасливіших. А монархія, в котрій кожний образований чує, що природа сотворила его рівним з другими, тратить після моєї думки ґрунт під ногами. Революція у Франції повинна тут кождому монарсі бути пересторогою⁴. Сими послідними словами старала ся шляхта налякати правительство, котре і без того було затревожене новими подіями в Франції, сама-ж де могла, там спиняла народну освіту і нівечила всі противні змаганя і пориви. Великий успіх в тій боротьбі завдячує вона ще і тій обставині, що для своїх антикультурних інтересів уміла вже з давна позискати два дуже важні чинники: латинське духовенство і польський національний шовінізм. Тримуючи в темноті підневолений нарід руский, вони тим самим підтримували пановане польского елєменту на рускій землі; ширенем польского слова, польскої літератури, латинської віри придушували вони руску народність а за те розширювали границі і обсяг польскої культури! Так отже свої кастові інтереси уміла шляхта представляти в світлі загально польских інтересів; таким чином єї антикультурні змаганя окривали ся авреолею патріотизму і поривали за собою¹).

¹) Заневич: Літер. Стремліня, тамже 363. Зовсім такої самої тактики придержуть ся ще і тепер наші волоскі бояри; і вони свою вражду против всяких просвітно-культурних змагань наших патріотів, свої заходи,

Діставши знов перевагу старала ся шляхта не допускати до отвореня шкіл народних, а де ніяким чином заведене школи не дало ся оминутти, там дбала вона о то, аби вони не були народними, а польськими. Засновувати школи і їх утримувати, посилати діти до школи, залежало і так лише від доброї волі і охоти громади і родичів, а коли зважимо до того загальну неохоту і відразу темних людей до школи, коли ще додамо, що ті школи, які засновувано, не могли задля свого німецького або польського і волоского характеру переломити згаданої у Русинів неохоти, то буде нам ясно, чому відтак довгий час не чути нічого про нові школи. Бо міжтим коли 1792-го р. було на Буковині 32 школи, а мало ся заснувати ще нових 28, остало ся незадовго по тім розпорядженю лише 15, а то німецько-волоска головна школа в Чернівцях, 9 німецько-волоских тривіальних шкіл, 2 волоскі школи а одна малярська і одна вірменська школа.

До того сумного упадку народного шкільництва на Буковині причинила ся еще більше нова устава шкільна, видана 11-го серпня 1805-го р. (т. зв. *politische Schulverfassung*), котра передала управу народних шкіл в руки латинської консисторії, де установлено осібного референта, т. зв. схолястика. Тота наскрізь реакційна устава

аби спинити нарід руский в розвитку, уміють окрити ся евом волоского патріотизму; і вони уміли собі позискати для своїй антикультурних змагань тоті самі два важні чинники. Загорілість національна, що завсїди е офензивна, звернена на загарбане чужого, не дає патріотам волоским добачити того, що зачерез те і їх власний люд терпить, а всі ми, чи Русини чи Волохи, чужим интересам служим.

панувала аж до р. 1848-го! Вона то затвердила *usus*, засновувати школи лише там, де доказана їх доконечна потреба, і де громади більшу часть видатків самі можуть понести¹⁾).

„Діяльність властей за розширюванем народної науки була тоді далеко менше жива, ніж в часах Марії Тереси і Йосифа II-го, а особливо уряди патримоніяльні відважували дуже часто материяльний интерес патронів і дідичів занадто скрупулятно супроти незрівняно важнійших публичних интересів, так що пере справи про засноване дуже потрібних шкіл протягали ся цілими десятками літ“ — каже Фіккер в згаданім своїм справозданю²⁾. Дальші наслідки тої устави шкільної були, що вже 1813 р. після розпорядження *der Studienhof-Commission* замінено на Буковині народні школи по більшій части на рим. католицькі школи, а коли лат. консисторія 1816-го р. дістала виключний надзір над школами, тоді вже очевидно замінила їх в рим. кат. виховавчі і наукові заклади.

Звістно, які погубні наслідки мала тота управа лат. консисторії для руских шкіл в Галичині. За єї старанем виперто руску мову зі всіх шкіл головних, і по більшій части также із шкіл народних. Вона споводувала справоздане (з 13-го грудня 1816) галицької губернії до надв. канцелярії, в котрім стоїть дословно: „Такий осьвічений, ліберальний і справедливий уряд, як австрійський, не може мати ніяких політичних причин, аби в Галичині не допускати науки польского читаня і писаня. Він не може ані бажати,

1) Ficker: Bericht über österr. Unterrichtswesen 31.

2) Тамже 35.

ані мати на цілі духа партійного, а коли-б звернути увагу і на політичний бік, то певно було-б менше відповідним замість польської мови ширити мову руску котра є лише нарічієм мови московської! Ходило тут іменно о реформу народних шкіл на підставі нового закону. Митрополит Мих. Левіцький предвиджуючи, що при знанім ворожим успособленю лат. консисторії супроти Русинів і при її енергії справа рускої мови в школах може погіршити ся, поставив 13-го серпня 1816-го р. до уряду жадане, аби у всіх сельських школах руских завести науку рускої мови, мотивуючи своє жадане тим, що лиш наукою в рідній мові молодіж руска зрозуміє ліпше науку віри і обрядів церковних, зможе ліпше розвинути свої сили духові і ублагороднити ся. Се справедливе і основне представлене митр. Мих. Левіцького не помогло нічого; воно викликало лише згадане повисше донесене галицької губернії; а коли може задля того жаданя митр. Левіцького і приказало центр. правительство відтримати губерніяльну нараду в справі допущеня до шкіл рускої мови, і заявило, „що в жадній народній гр. кат. школі не може бути заказана наука руского читаня і писаня, бо нема заказу образувати ся в рідній мові і в мові своєї віри,“ то на тій губерніяльній нараді, в котрій окрім митр. Левіцького, крилошанина Могильницького і 11 губерніяльних радників брав участь также і лат. архиеп. Анквич і лат. канонік Минасевич, запала ухвала, що „у всіх народних школах і рускі діти мусять учити ся польської мови, бо лиш польска мова є в Галичині мовою краєвою, котрою монарха промовляє до народу. Коли-ж

хто хоче дати мужикови гр. кат. віри спосібність, читати свій катехизм і богослужебні книги, то треба лиш перекласти їх на мову польську, або передрукувати латиньським письмом, замість без потреби множити *задля мужиків* мови і письма.“ — Так дивила ся лат. консисторія на мову руску, такі гадки ширила вона в урядових кругах, і тим заподіяла велику кривду не лиш рускій мові, але спинила цивілізацію „поспільства“ взагалі. Нічого не поміг важкий протест, який против сеї ухвали заложив митр. Левіцкий і крилош. Могильницький в осібнім додатку до протоколу губерніяльної наради; руску мову упосліджено, а польщене Русинів поступало на підставі остаточного рішення сеї справи з дня 22-го мая 1718 скорим кроком наперед.¹⁾ Від того часу датує ся майже цілковите спольщене міст і місточок в рускій Галичині, від того часу датує ся і значне спольщене міст і місточок также і на Буковині (Кіцмань, Вашківці, Садагура, Чернівці, Серет...).

Коли так нещасно повернула ся справа рускої мови і цивілізації „поспільства“ в Галичині під впливом лат. консисторії, то ще сумнійший був вплив тої шкільної влади на розвій народного шкільництва на Буковині. Тут прилучив ся до польонізаційних змагань лат. консисторії еще і великий еї антагонізм против православія; діяльність лат. консисторії була отже тут звернена против національних і релігійних інтересів буковиньського населеня. Все то спровадило великий упадок народного шкільництва на Букови-

¹⁾ Порівнай: Заневич: Літер. Стремліня, тамже стр. 364 сл.

ні. Богато шкіл закрито, а позіставші переміне-но розпорядженем надвор. шкільної комісії (1812) по більшій часті в рим. кат. школи. Таким чи-ном були се заведеня для латинізації і польоні-зації. Учителі мусіли прийняти лат. віру, або ли-шити свої посади; багато шкіл закрито лише для того, що учителі не хотіли переступити на лат. віру¹⁾. Разом з латинізацією ішло польщене шкіл; 1817-го р. заведено пр. в Кіцмани обов'язково поль-ску мову²⁾. Коли ще додати, що учителі мали обов'язок „die deutsche Sprache der Jugend in jeder Classe vollkommen beizubringen“³⁾, і що учителі після розпор. надзору шкільного з р. 1824-го „nur insoferne sich der rumänischen oder polnischen (в Кіцмани!!) Sprache bedienen sollen, als solche zur Erklärung des Vortrages notwendig sei, damit derselbe von den Schülern verstanden werde; sonst sollen sich die Lehrer der deutschen Sprache bedienen“⁴⁾, то стане нам ясно, який пожиток могли мати Русини з таких шкіл. Ба, в розпор. надзору шкіль-ного з р. 1825-го сказано знов: „Die Schuljugend ist zur Erlernung der polnischen oder moldau-

1) Гл. Lagler: Die Volksschule in Kotzman, 21. По-рівняй Siegmund Grünberg: Das Volksschulwesen der Buko-wina. Österreichisch-Ungarische Revue (1888) т. V. стр. 199. „Ebenso verderblich wirkte die religiöse Unduldsamkeit des Lemberger Consistoriums durch Verdrengung der nicht ka-tholischen Lehrer. An ihre Stelle kamen meist polnische Lehrer.“

2) Lagler, тамже 25.

3) Тамже 26.

4) Тамже 30.

ischen Sprache anzuhalten, je nachdem die Mehrzahl der Schüler polnische oder moldauische Kinder seien, da die Muttersprache als Grund zur Erlernung der deutschen Sprache anzusehen sei.“ На вивчене рускої мови, котра була властиво рідною мовою школярів (пр. в Кіцмани), не звертали навіть уваги, а сю Русинам заподіяну кривду уневинняє ся тим, „weil es keine in der ruthenischen Sprache abgefassten Bücher gibt, die als Lehrbücher vorgeschrieben wären“¹⁾. А хто-ж мав постарити ся о потрібні книжки, як не власть шкільна?! Що йно 1848-го р. згадує ся (в Кіцманській школі) руска книжка Добрянського з Перемишля²⁾.

Учителям було наказано розпор. з 1824-го р. (26-го лютого), що вони сьвященникам мають у всім повинувати ся і що „jede Insubordination in der That oder in respectwidrigen groben Worten aufs strengste bestraft werden müsste“³⁾.

Як далеко посунула ся релігійна нетерпимість, бачимо з розпор. губернії (26-го мая 1830 ч. 30.798), в котрім остро наказує ся учителям уважати на се, аби діти католицкі не мешкали і не харчували у родин не католицких.

Задлятого всего розгоріла ся завзята боротьба (вже від 1820-го р.) межі лат. а правосл. консисторією, котра з свого боку домагала ся надзору над народними школами на Буковині, але до р. 1844-го а властиво аж до р. 1850-го була вона для правосл. консисторії зовсім безуспішна, бо що йно того року передано управу прав о-

1) Тамже 28.

2) Тамже 37.

3) Тамже 28.

славних народних шкіл православної консисторії. Від того часу почало народне шкільництво на Буковині знов підносити ся а латинізації і польонізації поставлено гать. Се стало ся очевидно не задлятого, що управу шкіл переняла на себе православна консистория, бо і православне духовенство навіть ще і тепер з незначними виїмками відносить ся до шкіл не дуже прихильно, але се були часи по славнім 1848-ім році! Все-ж таки ще і на далі багато народних шкіл на Буковині зіставало під управою лат. консисторії, котра поділила цілу Буковину на 3 округи шкільні: Черновецький, Радівський і Сучавський, і до котрої належали і дальше важні для нас школи пр. в Черновецькій округі: головна школа і дівоча школа в Чернівцях, і тривіальні школи на Рошу, в Кучурові, Молоді, Боянах, Шерівцях долішних, Садагурі, Кіцмани, Бросківцях, Дзвинячу, Сереті, Заставні, Чункові і Вашківцях¹⁾! Із сего бачимо, що і по 1850-ім р. мала ще лат. консистория великий вплив на народні школи на

¹⁾ Після Шематизму православної буковинської дієцезії за рік 1843-ий було на Буковині в тім році взагалі 25 шкіл народних. Крім вже вчислених були ще школи в Радівцях (взірцева), Солці, Арборі, Сучаві (головна), Фундул-Молдові, Пожориті, Кімполунгу, Букшої, Гура-Гуморі, — тоті певно также стояли під надзором лат. консисторії, і „moldauische Trivialschule“ в Чернівцях, що стояла під православ. консисторією. Записки даскала Петра Кременицького в тім примірнику шематизму, що є в моїх руках, стверджують, що тоті школи польщили і православних Русинів. Пан даскал з Черногузів підписує ся вже „Rejent-ом“ і послугує ся мовою польською, як „dalem za pasowisko Bydla 36 xr.“ і т. д.

Буковині. Як шкільництво в нашім краю було запущене за той довгий час, видно з того, що коли міністерство освіти видало 8-го серпня 1856-го ч. 11.875 розпоряджене до краевого правительства, аби воно на Буковині, де піднесене краввої культури так дуже залежне від поліпшення шкільництва, заводило всіми можливими способами нові для всіх віроісповідань і націй доступні народні школи, і в тій цілі поступало з громадами, де нема недостатку гроша на шкільні потреби, після сего наказу, а особливо аби старало ся піднести фреквенцію в тих школах, що вже є, а де доси дуже недбало і неправильно діти ходили до школи, то громади нечувано ворожо виступали против заведеня школи.¹⁾ Так найменше пів віку заходила ся лат. консистория коло того, аби всяку охоту до школи в самім зародку приглушити. Цілий край не поступив задля того в культурі багато наперед — повстримували єї власне ті, котрі мали обовязок о ню дбати. Як помалу поступало на Буковині народне шкільництво за часів управи лат. консисторії, видно найліпше з того, що 1815-го р. було тут всего 20 шкіл народних (в Чернівцях була що йно 1819-го р. четверта кляса,²⁾ а 1857-го р. кромі 4 головних шкіл (в Чернівцях 2, в Сучаві і Сереті) ще лиш 32 тривіальні школи, 1 протестантска і 1 вірменська. Але і до тих шкіл ходило дїтий не чим раз більше, а чим раз меньше. Коли н. пр. в Кіцмани в. р. 1793-ім ходило до школи 94 дїтий, то в р. 1866 було

1) Lagler, гамже 43.

2) Тамже 27.

там лише 44 (!!), а все те мало свою причину в строго віроісповіднім характері шкіл, через що діти некатолицькі із школи виключували ся як не безпосередно, то посередно.¹⁾ Що йно устава державна з дня 25-го мая 1868 зробила тут перелом. Церковні власти усунено від управи школами, а сама держава перебрала їх в свої руки. Від того часу зростало число народних шкіл на Буковині дуже скоро (р. 1870/71—167 р. 1873/4—173... в р. 1896—335), так що тепер вже і в найбільше віддалених від сьвіта закутках Буковини можна подибати школу; ще лиш 28 малих громад не має школи. Із зростом шкільництва взагалі піднесло ся і руске шкільництво. Тепер маємо на 335 всіх шкіл 131 руских (70 одноклясових, 41 двокл., 11 трикл., 8 чтирокл., 1 шестиклясова); окрім того є ще 12 шкіл з викладовою мовою руско-німецкою,²⁾ і то 5 однокл., 3 двокл., 3 чтирокл., 1 п'ятиклясова; і 12 шкіл з викладовою мовою руско-волоскою, і то 4 одноклясові, 6 двокл. і 2 чтироклясові, а также ще 8 з викладовою мовою німецко-руско-волоскою (2 однокл., 1 трикл., 2 чтирокл., 1 п'ятикл., 2 шестиклясові), і 2 чтироклясові школі з викладовою мовою руско-волоско-польскою — так що властиво рускі діти у 165 школах отримують науку в рідній мові. Число кляс у всіх школах зросло на 696, з того руских кляс є 223 а долічивши до сего і кляси тих мішаних шкіл, де

¹⁾ Тамже 42.

²⁾ В таких школах мішаних для руских дїтяй викладова мова є руска, для німецких німецка, для волоських волоска і т. д.

*

для руских дїтїй викладовою мовою є їх рідна руска мова — 313 клас. На Буковині є таких 12 триклясових, 17 чтироклясових, 2 п'ятиклясові і 3 шестиклясові школи, що стоять для Русинів отвором, де для руских дїтїй викладовою мовою є руска мова, і в тїм зглядї буковинські Русини стоять далеко лїпше нїж галицкі. На Буковині ходить тепер до школи поверх 65.000 дїтїй. Помимо того лишає ся ще досить до роботи на поли народного шкільництва.

До причин, задля котрих народне шкільництво на Буковині так довго не могло підняти ся, треба ще залїчити недостаток учителїв і дуже низьке їх образоване. Учителство буковинське складало ся з найріжнїйших елементів. Образоване єго не походило із добре уряджених семинарій учительських, бо таких тоді не було; учителї були понайбільше самоуки, що покінчили або і непокінчили триклясові тривіальні школи, котрі відтак ставали помічниками учителїв і далі помагали собі, як могли. Кандидатів учительських приспособляли собі самі учителї, котрим за їх труд було обіцяне вивисшене на учителя окружного або приняте до школи клерикальної (Янович, Кантемир). Так сказано пр. в розпор. з дня 3-го червня 1791-го р. „In Gemässheit einer hohen Gubernial-Verordnung vom 5. Februar d. J. Z. 2412 wird jeder Lehrer befehligt, einen seiner Lehrlinge, sowohl in den Gegenständen als in den Lehrvortheilen so auszubilden, dass derselbe seiner Zeit dessen Stellvertreter werden könne“.¹⁾ Що йно 1811-го р. вийшло розпоряджене, щоби кандидати учительські роби-

¹⁾ Lagler: Die Volksschule in Kotzman. 1880 стр. 14.

ли в окружній школі іспит із предметів всіх трох клас тривіальної школи і аж по таким іспиті діставали при більшій школі місце помічника, а відтак вже могли стати і учителями при головній або тривіальній школі. З того бачимо, що у тодішніх учителів не дуже багато було знаня і відомостей.

Новий поступ видно що йно 1838-го р. в котрім було постановлено, що при взірцевих головних школах має бути отворений 6-місячний курс педагогічний для учителів головних.¹⁾ Р. 1848 заведено сходи́ни учителів — Schul-Lehrer-Versammlungen, щоби учителі мали спосібність досвіди свої що до методи наичуваня посполу обговорити і їх потім вихіснувати. З тим роком (1848) звязане ще і розпоряджене, що четверту класу школи головної відділено і зроблено з неї низшу школу реальну. Далі і вимоги до принятя на препаранду стали більші і сам курс розтягнуто на оден рік.²⁾ Р. 1848-го заведено также Präparandencurs für gr. nicht unirte, а 1853 реорганізовано той курс а также і röm. kath Präparandie für Lehrer в Чернівцях, котра зістала заперта 1866-го р. Православну препаранду замкнено аж 1871-го р., бо тоді засновано теперішню учительську семинарію. Учительських сил на Буковині є тепер 710, з того 608 таких, що мають кваліфікацію.

Так помалу збирали ся і образували ся сили краю, щоб класти підвалини до осягнення найвисших цілій людскости — культури і цивілізації. На тім самім, як дуже звільна повстає і обра-

¹⁾ Тамже 31.

²⁾ Тамже 36.

зує ся верства учителів на Буковині, можемо бачити, як звільна взагалї двигает ся і поступає нарід в культурі.

VI.

Наука в школах народних.

(Завдане школи після *politische Schulverfassung*. — Віроісповідний характер школи. — „Рускі“ книжки. — „Земский язык.“ — „Moskowitzische Privatlehrer“.)

Тодишні приписи для шкіл народних, т. зв. *politische Schulverfassung*, ставляли для шкіл народних таку задачу: „подавати масі їх учеників лише такі понятя, які не перешкаждали-б їм в їх роботі, і обмежили цілу їх систему мисленя на виповнене моральних їх обовязків, як також домових і громадских повинностей.“ Із тих приписів можемо вже осудити, що могла подавати ученикам тодишна школа. Ціла єї увага була звернена на релїгійно-уморальняючий бік; друга не менше важна єї задача була: як найбільше плекати і ширити німецку мову. Народні мови дуже мало або зовсім таки не увзглядняли ся. Їх лише остілько терпіли по школах, оскільки вони були помічні для науки німецкої мови. Се сказано виразно в розпорядженнях властей шкільних. І так в куренді з дня 5-го січня 1824 стоїть: „Die Schuljugend ist zur Erlernung der polnischen oder moldauischen Sprache anzuhalten, je nachdem die Mehrzahl der Schüler polnische oder

moldauische Kinder seien, da die Muttersprache als Grund zur Erlernung der deutschen Sprache anzusehen ist,“ а ще виразнійше говорить ся про се в иньшій куренді з того самого року: „Dass die Lehrer nur insoferne sich der moldauischen oder polnischen Sprache bedienen sollen, als solche zur Erklärung des Vortrages notwendig sei, damit derselbe von den Schülern verstanden werde; sonst sollen sich die Lehrer der deutschen Sprache bedienen.“ Коли ми зважимо, що були се приписи для Буковини, то зараз впаде нам в очи, що руска мова на Буковині була цілком упосліджена; про ню навіть не згадує ся. Вже ен. Енденберг зробив такий початок, тай так діяло ся і пізнійше, коли ніби то вже і знали, що є Русини на Буковині, але задля иньших причин старали ся їх спинити в духовім розвитку. Коли для буковинських шкіл приписувало ся польску мову — від р. 1817-го навіть обовязково, то несправедливе своє поступованє з мовою рускою оправдує наведена висше куренда тим, „weil es keine in der ruthenischen Sprache abgefasste Bücher gibt, die als Lehrbücher vorgeschrieben wären.“ Тимчасом вже 1816-го р. появив ся в Будині Буквар, уложений, і то мабуть з порученя правительства, Могильницьким, отже була книжка, але завести єї на Буковині не хотїла лат. консистория очевидно задля знаних польонїзацийних замірів; з другого боку не мала тота книжка, як і взагалї всі книжки, видавані тогди Русинами галицкими, приступу на Буковину, бо на перешкодї стояла віра, а віра в тих часах опановувала вихованє, котре наскрізь було конфесийне. Доказом на се нехай послужить розпорядженє лат. консисторії з дня 27-го липня

1820-го р., в котрім упоминає ся учителїв, уважати як найострійше на те, аби молодїж шкільна після приписів *der politischen Schulverfassung* § 6 уст. 7 пять разів до року сповідала ся, підчас служби Божої з книжок співала і т. д. Р. 1830-го було приказано остро уважати на те, аби діти католицкі не мешкали і не харчували ся у родин некатолицких. Р. 1839-го було приказано, аби діти що дня ходили до костела на службу Божу і т. д. Але задля конфесийного характеру тодишного вихованя Буковина була также звязана і з православним сьвітом Австрії, а осередком православія був Карловець. Якої се ваги було для буковиньских Русинів, пізнаємо зараз, скоро розглянем ся в учебниках шкільних.

Вже повисше сказано, що наука релїгії займала попри науку німецкої мови перше місце. Підручники до сеї науки, т. е. катехизми, дістала Буковина на підставі рішеня Карловецкого синоду з р. 1774 і 1776; а що Карловець є осередком австрійских Сербів, то очевидно, сей катехизм був словено-сербским, мова в нїм сербска.

Ось заголовок сего учебника: Катихисісь малыи или Сокращенное православное исповѣданіе во употребленіе славено-сербскія юности. сочинено от неунітскаго епископскаго въ Карловцѣ 1774. лѣта держаннаго сьнода потвержденно, и нынѣ пакъ съ соизволеніемъ архієпископа и митрополита Карловачкаго напечатанно. Въ Вѣнѣ. При Г. Стеф. от Новаковичъ В' Славенно-сербской Валахійской и восточныхъ языковъ привилег. типографій 1793. Маю оден примірник того катехизма, що 1820 р. був в руках сьвященника Івана Турецкого.

Деякий поступ виявляє ся в другім виданю сего катехизму, друкованого вже в Чернівцях разом в трех мовах: в німецькій, волоскій і нашій церковній мові. Ось словянський заголовок сеї книги: Катихисіс малый или сокращенное православное и сповѣданіе греческаго закона соборной и апостолской церкви восточной, во употребленіе неунітскія, славено-иллирическія и молдавскія юности, иже от святаго неунітскаго епископскаго Сѣнода въ Карловцѣ 1774. лѣта подтвержденъ, Нынѣже съ дозволеніемъ высоко-славнаго правленія земли чрезъ высочайшій губерніалный декретъ от 17. септемврія 1802. года Про 27111. стараніемъ консісторіи к. к. Буковины и справленъ, и на земскій языкъ преведенъ, и в ново печати преданъ, в Тупографіи Петра Екарда в Черновцяхъ 1804. лѣта. Цікава річ, що в нїбито рускім текстї стоїть „славено-иллирическія“ супроти німецького „slavisch“ а волоского „славѣній;“ цікаве і то, що правительство вимагало від консісторіи перекладу сего Катехизму „in die Landessprache.“ а консісторія дає Русинам катехизм в мові церковній.¹⁾ На самім кінци сего катехизму на стр. 319 читаємо вже лиш по волоски таке: „Ачест деизноавъ тупарит Катехисіс сау тълмъчит ши сау дѣорѣосит прин Стефан Аѣтанасіевичій ітгюл славенеск ши молдованеск Канцлист ал консісторіумулуй к. к. Буковиній — от

¹⁾ Повторило ся тут те саме, що було в Галичині. Порівнай мою розправу „Нова руска Школа“ в випуску I-ім „Рускої Школи“ (Чернівці 1888) стр. 5. Як мало відповідав той „земский язык“ потребам, бачимо із записки на окладинці примірника сего катехизму, що е в моїх ру-

же Афтанаіевич, перший словянський і волоский канцеліст консисторії переклав сей катехизм на волоске, а сербізми першого виданя заступив церковнословенщиною.

Ба, не лиш катехизм дістали православні Русни буковинські із Карлівця, але і букварі і и.¹⁾ В моїх руках є: „Букварь во оупотребленіе юности славено-сербскаго народа во оунгарскомъ кралевствѣ принадлежащихъ ему предѣлахъ находящагося. Съ дозволеніемъ правительствующихъ. Цѣна безъ преплета 4 кр. среб. Въ Будинѣ градѣ, печатанъ при кралевскомъ оуніверсітетѣ писмены славено-сербскія печати. 1851“.— Сей буквар дістав я від б. учителя при православної школі в Чернівцях п. Константиновича; очевидно, з него учили рускої мови на Буковині!

Через тоті зносини православних Буковинців з Сербами а тим самим і з Угорщиною попали вони также на Лучкая граматику і єго проповіді, бо і тоті книги подібують ся з часта на Буковині.

Р. 1848 заведено на Буковині руску читанку vom Volksschulaufseher Dobrzański in

ках, де незнаний автор виписав собі, що Бог сотворив кожного дня, і притім пр. до слова „птицы“ додає в скобках „птахе“, уживає таких форм, як „розказау“ „назвав“, „благословев“ і т. д.

¹⁾ В моїх руках є пр. книжка: Господа нашего спасителя Слово о вѣчномъ блаженствѣ. За младое лѣто поздравъ и поклонъ пріятелемъ и Любителемъ сръбскогъ языка изложи Лазо от Милетича. У царскомъ Граду Бечу 1821. — Тота книжка була в руках буковинського православного духовенства.

Przemysł. Здаєть ся, що до науки рускої мови уживали ся тоді иньші книжки в школах, що стояли під лат. консисторією, а знов иньші в тих школах, що були під надзором православної консисторії. Чи уживано на Буковині букваря Йосифа Левіцкого, виданого 1844-го р., не знати.

При тій спосібности треба ще згадати про грубу книжку, що носить заголовок: *Auszug aus der für Normal- und Hauptschulen vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache, enthaltend das Wichtigste der deutschen und wallachischen Sprache, dann die Uibereinstimmung oder Abweichung der letztern von der erstern. Zum Gebrauche derjenigen welche die deutsche oder wallachische Sprache zu erlernen Lust haben, nach den in der besagten deutschen Sprachlehre vorkommenden Paragraphen kurz und fasslich verfasst.* Tschernowitz, gedruckt bey Petrus Eckhard k. k. Buckowiner Kreis-Buchdrucker. 1810. Книжка тага має без передмови автора Антона de Marкі, що писав ся к. к. Kreis-Hauptschul-Direktor, 719 сторін. Се, можна-б сказати, перша волоска граматики. Рускої такої граматики для Німців ніхто не брав ся написати.

Перші сяк так рускі книжки дістали Русини вже в новійшій добі. Які вони були, се схарактеризовано в *Minoritätstvotum* (Чернівці 1887); перші правдиво рускі книжки аж що йно в 90-их роках! *Tantaе molis erat ruthenam condere gentem!*

Крім шкіл публичних на Буковині, засновуваних старанем правительства, були ще і иньші школи, які собі сам нарід засновував

і утримував. Се були, думаю, прості дяківки, т. зн. школи. в котрих дяки сельські на церковних книгах, псалтарі і часослові, учили читати, де учили также церковного сьніву. Про тоті школи довідуем ся випадково дещо. Так учитель Кіцманської школи (від 1796—1800) Константин Кантемир скаржить ся перед шкільною власттю на покутних „moskowitzische Lehrer“ в Суховерхові і каже, що у них багато учеників, через що Кіцманська школа порожна¹). Видко, наш нарід любив школу, але свою! Такий Privatlehrer споминає ся также (по р. 1800) в Кліводині, а 1809-го р. довідуємо ся про якогось „moskowitzischer Privatlehrer“ в Давидівцях, котрий учив там діти навіть за дозволом шкільної власти, „da es doch besser sei, wenn die Kinder lieber etwas lernen, als gar nichts.“

В таких приватних дяківських школах учили также, здаєть ся, і волоскої мови. В моїх руках є зошит з 1830-го р. „Наука руска и волоска для розмови волоского и руского язика. Ежели кто си хоче дорозумѣти язика волоского, то най собѣ прочитає из цєи книжки...“ Учив ся з неї шляхтич (резеш) руский Николай Бриндзан в Товтрах. Вона уложена на лад коменяша; по однім боці стоять рускі речєня, а по другій те саме по волоски. Мова руска в тім зошитї щиро народна (нарічева). Пр. „Я видѣвѣ, якъ вѣн ишоу, як вони йшли вид вас; чупирѣ, вуха, нѣс, шия, чериво, нѣхтѣ; можна вѣ кумпанїи жиртувати, але ни треба нѣ сѣ кого си смѣяти: якїй цисє; пирироби мѣнѣ тоту одижину; вѣуцѣ, ягнита, поросита, кѣтѣ; Левѣ ест най-

¹) Lagler: Die Volksschule in Kotzman, 17.

моцнѣшій вѣд всѣхъ, бжолі...“ Видко ся, що поза старанем властей о школи публичні ішло старане самого народу о свої власні, більше відповідні народо́ви школи. В тих школах повставали навіть учебники (писані), і то зовсім добрі учебники — свої рускі! Тим школам завдячуємо, що в них дяки плекали руску мову в часах, коли вона не мала приюту в школах публичних; але і тут втиска́ла ся также польщина, як бачимо із польских записок на тім зошиті.

VII.

Нова школа народна.

(Єї завдане. — Єї успіхи. — Література людова).

Перша доба народного шкільництва в Австрії, в котрій на народні мови дуже мало або навіть і зовсім не звертало ся ніякої уваги, зачерез що народні школи не приносили такої користи народо́ви, як би треба було сподівати ся, закінчила ся аж 1867-го р. Сего року видано основні державні закони, а на їх основі уложило ся ціле жите австрійских народів инакше. Артикул 17-ий сих законів висказує цілковиту свободу науки і єї научуваня, розширяє єї не лиш на університети але также і на народні школи. На підставі тих законів повстав державний закон о народних школах і він витворив нову школу народну. А що в тій новій школі народній почав ся узглядняти більше народний елемент, то се випливало із артикулу 19-го основних законів дер-

жавних, в котрім сказано: „Всі народи держави є рівноуправнені і кождий нарід має законне право на бережене і плекане своєї народности“. Із того вийшла і иньша задача народної школи, відмінна від тої, яку єї ставило давне *politische Schulverfassung*. Тота задача висказана в державнім законї шкільнім з 14-го мая 1869-го р. так: „Діти морально-релігійно виховувати, розвивати їх духову чинність, вивінувати їх знанем і спосібностями, потрібними для життя до дальшого розвитку, і таким чином класти основу для виображення здалих людей і членів суспільности“. Тим розширив ся обем ділання народної школи, на місце давного обмеження наступила свобода науки, а овочі сїх людяних законів бачимо вже днесь. Загальна осьвіта ширить ся, і то примусово, чим раз дальше, нарід будить ся із довголітнього сну, темнота і загальне невіжество уступає; а з огляду на літературу треба сказати, що коли давна народна школа ледви научила розрізняти букви, а за одним заходом ширила обриджене до тої букви, то теперішня школа витворила вже маси сьвідомі добра із науки, виховала покоління, що не покидають вже книжки а захочені тою школою до читання і переконані нею о великій вазї осьвіти, не випускають єї з рук. І учителїв иньших виховала нова доба, учителїв таких, що є дійсними просьвітителями а не мучителями народу. Таким чином нова народна школа витворила вже на своїм лонї відбит для літератури, покликала єї просто до життя. Що перше було неможливим і неймовірним, се тепер стало ся ділом. У нас зросла людова література в послїдних десятках лїт дуже значно, тисячі примірників книжочок і газет розходять

ся тепер межи народом, а все те уможливила нова народна школа. І на Буковині видала вона вже свої золоті овочі, нарід горне ся до науки, само мужицтво закладає читальні, читає..., і на Буковині появили ся вже виданя для народу, котрі заспокоюють жадобу і потребу науки у народу. Порівнавши теперішній стан буковинського мужицтва в тім згляді з давнійшим, мусить кождий признати великий поступ. Зневіра у власні сили, апатія і байдужність для справ загальних, народних, чим раз більше счезає, чим раз більше охочих рук бере ся за сьвяте діло осьвіти народної, бо вже і мужик переконав ся, що осьвіта веде его до добра. Але аби допровадити нарід до теперішнього его стану, на те треба було праці цілого столітя, та наконєць гадки і спасенні пляни незабутних монархів Австрії — Марії Тереси і Йосифа II-го, піддержвані їх наслідниками, особливо-ж теперішнім нашим цісарем, здійснили ся. Правда, багато ще є до роботи. Межи державною а краєвою уставою є ще значні ріжниці (у нас обовязані діти ходити до школи лиш 6 а навіть лиш 5 літ — після державної устави 8, та сей недостаток бодай почасті вирівнує недавно заведена повторительна наука; в 186 школах відбуває ся все ще південна наука; 28 громад ще зовсім не має школи), але з часом всі недостатки счезнуть а успіхи шкільної науки стануть чим раз більше очевидні. Добра школа народна се будучність держави і народу, вона рішить питанє хліба і жолудка, вона одна годна визволити безправні верстви із їх упослідження, виховати нарід так, щоб сам умів дати собі раду, сам умів добути з себе духову силу, яка марно пропадає незужиткована.

VIII.

Перші висші заклади наукові на Буковині.

(Заведене ладу в справах церковних.— Утворене буковинської дієцезії.— Утворене релігійного фонду.— Знесене монастирів.— Клерикальна школа.— Гімназія і ліцей.— Богословський заклад і семінарія духовна.— Нова інтелігенція краю.)

Та не лише освіта самого мужицтва і виволене его з тяжких пут темноти і невіжества лежали Йосифови II-му на серці. Сей великодушний монарха поклав також перші підвалини до піддвигнення д у х о в е н ь с т в а православно-го на Буковині з его низького культурного стану.

Перш усього треба було зробити якийсь лад в церковних справах. Більше ніж половина Буковини належала тоді до дієцезії митрополита в Ясах, для меншої часті був духовною головою владика Радовецький — Доситей Херескул, котрого дієцезія сягала ще также глибоко в Молдавію, так що на Буковині мали ми тоді дві дієцезії: Сучавску, котрої владика і разом митрополит проживав в Ясах а тут утримував лиш генерального вікарія свого, і Радовецьку¹⁾). Духовенство Радовецької дієцезії стояло і освітою і виповнюванем своїх обовязків значно висше від духовенства Сучавської дієцезії; тут мусли всі сьвященники уміти читати і писати і відповідно до свого стану заховувати ся, бо владика Херескул дбав сам о то²⁾). Насамперед

1) Zieglauer: Geschichtliche Bilder, I. 52, 50, 152. II. 73. 148.

2) Zieglauer: Gesch. Bilder I. 54.

треба було отже усунути недогідности, які виходили з того, що заграничний митрополит Яскый був духовною головою і на Буковині. Отже цїсар Йосиф II-ий видав (24-го марта 1781) патент, що всі монастирі і черці мають належати від тепер під власть владики Херескула, відтак в дипломатичній дорозі спонукано митрополита Яского, що він дня 24-го квітня 1781-го р. зрезиґнував¹⁾ із своєї духовної юрисдикції над Радовецькою диєцеzieю і над всіма громадами, що належали перше до его (Сучавскої) диєцеzieї, — за те владика Херескул відступив часть своєї диєцеzieї, що лежала в Молдавії — і таким чином владика Радовецький Доситей Херескул став владикою буковиньським, перенїс свою столицю на підставі найвисшої постанови з дня 12-го грудня 1781 із Радівців до Чернівців, інсталував ся тут 13-го лютого 1782 з найбільшою величавостю, причім ен. Енценберг передав владицї від цїсаря великий золотий хрест²⁾, а *in dogmaticis et pure spiritualibus* став від 4-го липня 1783 залежним від митрополита в Карлівци. Для владики буковиньского вибудовано (1782) резиденцию в Чернівцях і утворено (12-го серпня 1781) православну консисторию.³⁾

Однак найважнїйшим дїлом цїсаря Йосифа II-го, за котре православна церков буковиньська обовязана ему до вічної вдячности, се утворене релїґійного фонду. Владика Доситей Херескул зробив до того початок; 5-го серпня 1782 пише він до енер. коменди у Львові, що готов відсту-

¹⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder II. 156.

²⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder III. 33. 53.

³⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder I. 152, III. 36.

пити добра Радівського єпископства цїсареві за визначене владикам відповідної дотації.¹⁾ Дня 8-го жовтня 1782 перебрав цїсар Йосиф II-ий сю даровизну в імени des allerhöchsten Hofes, а владицї назначив платню 6000 зр. річно, окрім того дістав владика Доситей ще особистого додатку 2000 зр.²⁾ При переговорах зайшло однак непорозумїне: владика не гадав відступати всіх дїбр, хотїв лишити собі Радівцї, Новоселицю і Говорну, а передати лиш Кїцмань з Лашківкою, Суховерховом, Кїводином, Давидівцями, Гаврилівцями і Хлївищем; та нарештї по деяких коро- водах непорозумїне вияснило ся і владика від- ступив все. Отсі добра владицї становили початок релїгійного фонду. Відтак зарядив цїсар Йосиф II-ий дня 19-го червня 1783, аби зменшити число монастирів, а їх добра щоб взяти в адмі- ністрацію і із всіх разом утворити фонд, з ко- трого „der gesammte griechische Clerus unterhal- ten und wenigstens eine Schule, es sei zu Sucza- wa oder zu Czernowitz errichtet werde.“ В на- слїдок того скити: Горича, Мамаївцї, Крищатик, Замосте, Бабин, Лука і монастир черниць в Пе- трівцях³⁾ вже 1783-го р. знесено, а відтак ішло дальше хоть не без клопотів⁴⁾, аж нарештї 1785-го р. перебрав уряд управу всіх маєтків монастирских. Величезні, на Буковинї положені, добра Скиту Манявського в Галичинї (сюди нале-

1) Zieglauer : Gesch. Bilder III. 63. сл.

2) Тамже 69.

3) Zieglauer : Gesch. Bilder I. 152. Той монастир скасовано в засадї, але полишено его, доки черниці не вимруть.

4) Polek : Anfänge 47 сл.

жали: монастир Сучавиця зі всіма своїми добрами і доходами, Мамаївці і Ревна), котрий знесено 1-го липня 1785-го р., перейшли также до буков. православного фонду.¹⁾ Лишили ся ще лиш монастирі: в Путні (засн. 1465-го р.), в Сучавиці (засн. 1577) і Драгомирні (засн. 1602), в них число черців обмежено на 25, і на кожного черця і на удержане монастиря визначено платню із утвореного фонду.

Ціль того фонду ясно означена в Anordnung zur Regulierung des Geistlichen, Kirchen- und Schulwesens in der Bukowina з дня 29-го квітня 1786. Там сказано: „Die Einkünfte (релігійного фонду) werden überhaupt nach Abzug des ausgemessenen Unterhaltes für die Geistlichen Personen und für die Schule, bloss und allein zum wahren Besten des Clerus, der Religion und der Menschheit verwendet.“ — „Die Verwendung desselben für die Geistlichen und für das Schulwesen, wozu er einzig und allein gewidmet ist, hängt bloss von Anordnungen des Landesfürsten ab.“

Фонд той, котрого добра обіймають більше ніж 5-ту часть цілої Буковини, представляє тепер величезний маєток яких 40 мільонів, він покриває всі видатки на духовенство і дяків, утримує школи (школу реальну в Чернівцях, гімназію в Сучаві, і 4-класову школу народну в Чернівцях), причиняє ся річним датком 80.000 зр. до краевого шкільного фонду, дає ріжні стипендії і запомоги і т. д., а все се в силі він понести завдяки дбалости Йосифа II-го, котрий его

¹⁾ Zieglauner: Geschichtliche Bilder II. 168. Polek Anfänge 52.

*

заснованем поклав тверду підвалину до добробиту православного духовенства, до величавости православної церкви, а также і до такої монументальної будови як резиденція митрополіча в Чернівцях.

Ми вже показали висше, в яким нужденнім культурнім і материяльнім стані находило ся духовенство православне на Буковині в часі єї прилученя до Австрії. Ще дліше освічують сей стан деякі уступи виданої 1786-го р. постанови т. зв. *Anordnung zur Regulirung des Geistlichen, Kirchen- und Schulwesens in der Bukowina*. Там в § 26-ім сказано: „Da nicht alle von denen dermaligen Pfarrern in der Bukowina aus Mangel der gehörigen Bildung eine förmliche Predigt zu halten im Stande sind, auch das Volk, dem es an Unterricht gebricht, ohnehin die Auslegung der hl. Schrift und des Catechismus nötig hat, so...“ — а в § 40-ім приписує ся, бо видко була до того причина, що „Äusserer Anzug muss ehrbar eingerichtet werden“. Ба, розпоряджене іде ще далі і в § 66-тім дає приписи що до приватного життя: „Das Viehtreiben auf die Märkte und Messen, die Bestellung des Fuhrwesens in Person und jede Bemerkung mit knechtischer Verrichtung muss unterlassen und weder der Weinhandel selbst ausgeübt, noch ein Wirtshaus besucht werden“.

Священників на Буковині було тоді більше, ніж потрібно, тому Енценберґ наказує острійше поступати при висвяченю, а з висвяченими священниками поступати людянійше, бо в серпню 1779-го р. бачив сам в Дорні, як протопопа двох попів задля малої провини ка-

зав закувати в заліза і сам їх власноручно бив.¹⁾

А про черців довідуємо ся із наведеного Anordnung, що (§ 4), „sie widmen sich weder dem Geschäft der Seelsorg, noch Studien, noch der Unterrichtsgebung und der Aufklärung der Jugend“, для того дає ся відповідні приписи в § 5-ім, „damit die Klöster nicht zum Despect der Religion Versammlungsorte der Müssigänger werden“.

О такім духовенстві міг ен. Сплени 1776-го р. сказати: „der gr. or. Regularclerus sei beim Volke seines eigenen Bekenntnisses in der Bukowina verhasst“.²⁾

Всему тому сумному станови духуєнства поклали австрійські монархи кінець, а своїми постановами положили підвалину до уцивілізованя сеї в державі і в суспільности так важної верстви, через котру гадали вони підняти в культурі темні маси народу на Буковині. В тій цілі заведено на підставі тої Anordnung школи нормальні і тривіальні а также і т. зв. Clerikalische. Тота клерикальна школа була спершу в Сучаві а від 1789-го р. в Чернівцях. Плян науки і вимоги, які ставило ся будучому духовенству, висказані в § 83-ім згаданої постанови: „Nach den dermaligen Umständen des Landes sollen angehende Kandidaten des Schreibens, Rechnens und des Katechismus gut kundig, in dem alten und neuen Testament nebst den Auslegungen bewandert, auch in den besonderen Vorschriften der Kirchenconcilien und Väter, welche sie in die

¹⁾ Zieglauer: Gesch. Bilder I. 59.

²⁾ Bidermann: Die Bukowina 16.

Kenntnis der vorzüglichsten Stücken der Theologie, der Kirchengeschichte und ihrer Pastoralpflichten setzen, unterwiesen werden, damit sie, was in der Religion wesentlich und was zufällig ist, unterscheiden und hiernach dem Volke einen gegründeten Unterricht in den Religionspflichten ertheilen können.“¹⁾)

Першим учителем в заведеній школі клерикальній був еромонах игумен монастиря Ковальського в Бачській епархії, пізнійший (1789—1822) владика буковинський Д а н и і л В л а х о в и ч. Єго поручив митр. Карловецький 16-го січня 1786, бо умів трохи по волоски, а прибув він до Буковини дня 10-го мая 1786.²⁾)

Спершу мала тота школа бути в Радівцях, але задля недостаточного поміщення вибрано Сучаву. Першого року було ледви 7 кандидатів,³⁾) два роки пізнійше (1788) вже 33.⁴⁾) Школа тота була одноклясова аж до 16-го жовтня 1788, відтак триклясова. „Найбільша часть кандидатів вступила до тої школи, уміючи лише читати, писати і уживати книг церковних, иньші покінчили триклясову школу нормальну і знали проте всі 4 рахункові операції. Між всіма був лиш оден (Іван Никифорович), що укінчив 2 клясі гімназійні в Бучачу“. З кінцем р. 1789-го перенесено школу до Черновець, куда перейшов Влахович, іменованій 23-го марта 1789 влади-

1) Порів Onciul: Einiges... Rom. Revue із 1888, т. IV. стр. 597 сл.

2) Onciul: Einiges IV. 600 сл.

3) Тамже IV. 606.

4) Тамже IV. 672.

кою по смерті Херескула († 2-го лютого 1789).¹⁾ Що йно 1791 (10-го грудня) постановлено, що кандидати „мусять що найменше укінчити школу нормальну“.²⁾ Кандидатам давали місячні стипендії по 6 зр. і помешканє. Того року розширено также плян науки — до попередних предметів прийшла ще догматика, моральна і гомілетика.³⁾ Правительство дуже о то дбало, аби піднести уровень осьвіти між духовенством і вже 11-го грудня 1792 бажало завести науку фізики і філософії (після Бавмайстра), але не було сил учительських. Правда, вже в Regulirungsplan-ї (в § 89) сказано: „по укінченій школі нормальній має ся вислати на кошта релігійного фонду чтирох найспосібнійших кандидатів до Львова, аби там слухали humanior-ів і філософії а відтак в Чернівцях, наколи вже буде, або в Карлівци учили ся теології, але тим змаганям правительства, подати духовенству висшу осьвіту, не довіряли Буковинці, ніхто не хотїв навіть за стипендією і осібною нагородою 60 зр. для батька іти до Львова слухати гуманіорів і філософії.“⁴⁾ Замість того радить митроп. Стратимирович вислати молодих людей до російських духовних академій. З того бачимо, як не було тоді ще на Буковині людей, котрі пізнавали-б користь висшого образования. Помимо того, що таким молодим людям були вже заздалегідь призначені висші гієрархічні становиска (так після § 90-го того Regulirungsplan-у мали

¹⁾ Тамже 676.

²⁾ Тамже 679.

³⁾ Тамже 679.

⁴⁾ Тамже 681

вони зараз таки по укінченю стати протопопами). помімо того, що се було наперед всюди оголошено, не зголошував ся ніхто!! Не маючи довірія до заграничної науки, домагає ся Влахович вже 6-го марта 1793 отвореня ліцея в Чернівцях.¹⁾

Се були перші почини австр. правительства для уцивілізованя буков. духовенства і не дасть ся заперечити, що вже така клерикальна школа, яка вона була, зацщплювала в кандидатах духовного стану сьвідомість ваги їх важного покликания на учителів слова Божого. Зрештою тота школа була в тих часах взагалї одиноким висшим закладом науковим на Буковині, і до неї ходили не лиш ті, що хотїли бути сьвященниками, але і иньші.²⁾

Та правительство не опинило ся на тих перших палїятивних починах. Вже 5-го серпня 1805 дав цісар Франц порозуміти чєско-австр. надвор. канцелярії, що він не думає „обмежити науку синів із стану міщанського і всіх тих, що хотїли-б на Буковині учити ся, на саме читанє, писанє і рахунки“, длятого має надв. канцелярія відповідно до тої его волї поступити. Із сего вийшла Черновецка гімназія, перша кляса котрої була отворена 1808 р. а вже 1812-го р. були всі пять кляс. Три роки пізнійше заведено при тій гімназії ще і т. зв. філософію, так що Буковина мала 1815-го р. свій ліцей — найвисший заклад науковий, котрий перший причинив ся до того, що на Буковині почала ся витворювати своя домашна, власна, на-

¹⁾ Тамже 682.

²⁾ Тамже 684.

родна інтелігенція, котрої, як ми виділи, при прилученю Буковини до Австрії тут зовсім не було, а єї місце заступала ще довго і потім, ба почасти ще і тепер заступає інтелігенція імпортована з иньших країв. Від того часу (від р. 1809) починають в клерикальній школі окрім катехизму, що доси був властиво одиноким предметом науки, учити також моральної, пасторальної, а також і філософії, а трохи пізнійше — фізики; — сих предметів учили там професори гімназияльні¹⁾. Від того часу ставляли ся чим раз більші вимаганя кандидатам стану духовного. Вже 1810-го р. домагає ся правительство, щоб до клерикальної школи приймати лиш укінчених гімназистів. Аби-ж ще висше піднести знане кандидатів стану духовного, заведено для них 1814-го р. педагогічний курс, а также систематичну науку догматики після Макарія²⁾.

Хоть клерикальна школа безперечно піднесла загальне образоване буковинського духовенства о оден щепель висше, або ще лїнше сказавши, заступила цілком необразоване духовенство сяк так образованим, все таки вона не відповідала і найскромнійшим вимогам, які з початком сего віку ставляли взагалі до духовенства. Спершу старало ся правительство піднести сю школу таким чином, що покликувало на учителів до неї або на надзирателів науки сьвященників із Карловецької дієцезії, але такі стараня звичайно не були успішні (архимандрит Іван Földvary просто таки утік з Черновець). Від

1) Тамже 686. Тут поданий также подрібний плян науки сих предметів.

2) Тамже 688.

того часу заходить ся воно около реформи клерикальної школи, бо бажає доконечно піднести єї до одного уровня з католицькими духовними заведеннями. Але владика і консистория все якось зволікали справу реформи, тому 1816-го р. дня 19-го квітня зносить правительство поступенно сю школу, так що 1818 єї цілком закрито, а жадає заведеня богословского закладу, куда приймали-б лиш тих, що укінчили гімназію і філософію т. зн. ліцей.²⁾ Єп. Влахович противить ся тому зарядженю, але безуспішно, і 1818-го р. закрито таки тоту школу по 32 літах єї істнованя, школу, що *перша* „стала проганяти густі темні хмари невіжества, які тяжко зависли над сим краєм, і звільна промощувати дорогу для сьвітла культури так між духовенством як також і між народом“³⁾. Єї мав заступити иньший заклад.

Зараз таки 1816-го р. жадає правительство, аби вислано 4-ох найздібнїйших вихованців клерикальної школи, котрі перед тим укінчили бодай гімназіяльні студії, по укінченю курсів до Віденьского ц. к. конвікту, аби вони могли на Віденьскім університетї поповнити свої науки і

²⁾ Тамже 688.

³⁾ Тамже 691. Пізнїйше, можна-б сказати, відновлено єї в видї даскалії, школи дяків; ба, теперішна даскалія ставляє навіть більші жаданя до своїх кандидатів, ніж давна школа клерикальна. І даскалія, що достарчає цілій Буковинї дяків, зн. в кождім селї бодай одного письменного чоловіка, важна школа з огяду на народну осьвіту. Покійний митроп. Морар-Андріевич повернув єї в румунїзаційного тарана.

так приспособити ся на учителів до нового богословского закладу. Владика і консистория вагали ся, але нарешті 1817-го р. їх вислано. Р. 1820-го дозволив цісар пять стипендий по 80 і 120 зр. до Львова і до Відня, р. 1821-го (16-го червня) постановляє цісар, аби зробити предложене що до заведеня богословского закладу наукового і духовної семинарії. Та не судилось владиці Влаховичови, що клав перші підвалини висшої освіти між духовенством, виховав цілі покоління нового духовенства, зробити ще оден крок наперед; він умирає 20-го серпня 1822. Що його наслідник Балшескул предложив 8-го червня 1824 план науковий для того богословского закладу, після котрого викладовою мовою мала бути там мова латинська і німецька.¹⁾ По ріжних пересправах відкрито нарешті 4-го жовтня 1827-го р. (в силу розпор. з дня 5-го вересня 1827) перший рік богословского закладу в будинку гімназияльнім, а 1828 р. семинарию духовну²⁾. Місця професорів в тім закладі було вже ким обсадити, бо 1830-го р. було вже на Буковині 12 богословів, що учили ся у Львові і у Відни.³⁾

Богословский заклад більше відповідав своїй цілі і устояв ся аж до отвореня університету (1875) в Чернівцях; тоді зістав він замінений на богословский виділ того університету. До того богословского закладу приймали вже лиш укінчених гімназистів і з него вийшло нове ду-

¹⁾ Тамже V. 30.

²⁾ Тамже V. 36.

³⁾ Тамже V. 87.

ховенство буковинське¹⁾, котре ще і тепер становить значну масу сего стану. Таким чином повстала на Буковині перша інтеллігентна кляса і то своя, домашна, міжтим коли сьвітська інтеллігенція ще довго і опісля не була буковинською а імпортованою із иньших країв. Правда ліцей Черновецький почав витворювати і сьвітську інтеллігенцію, р. 1824-го було в Черновецькій гімназії вже 132 ученики православні (а р. 1786 ледви 7 кандидатів в школі клерикальній!), але се ішло дуже звільна, що найліпше бачимо з того, що ще і нині не доросла своя домашна інтеллігенція до того, щоб зайняти могла в краю приналежне єї місце.

Обговорили ми добрі сторони нових наукових заведень на Буковині, але треба згадати і про злі. Відповідно до духу тамтих часів уділювано пр. в гімназії науку особливо латинської мови, друге місце займала релігія, а відтак ходило також о мову німецьку. Мови народні були з гімназії виключені. Ба, навіть в богословській закладі, де головно ходило о то, аби вихованці приучили ся добре мови народної, була мова латинська і німецька викладовою, лише пасторальну викладали „in der moldauischen Sprache“²⁾, а що йно пізнійше (14-го мая 1843) жа-

¹⁾ Після Шематизму буковинської дієцезві за рік 1843-ий було в тім році вже 99 сьвященників на Буковині, що вийшли із богословського закладу, або як каже Шематизм, „in der Theologie der gr. orient. Kirche nach dem neuen Systeme gebildet worden sind;“ сьвященників, що вийшли із давньої клерикальної школи, було в тім році ще 240.

²⁾ Onciul, тамже V. 94.

дає владика Гакман „einer eigenen Vorkehrung zur gründlichen Erlernung der moldauischen und slavischen Sprache, welche beide in der Bukowina die Sprachen des Volkes und der Kirche sind“¹⁾).

З таких шкіл, де народне почуване при-туплювало ся, не могла вийти інтеллігенція в теперішнім того слова значіню, не виходили з них люди, котрих би обходило добро, доля і недоля свого рідного народу, добро загалу. В той бік не справляло взагалі думок підростаючої інтеллігенції тодішне єї виховане. Так отже мусіли гадки єї обертати ся около власного я, і власне я стало ся найвисшим ідеалом підростаючої в тих школах інтеллігенції. При такім напрямі системи виховання молодіжи та під впливом людей чужих, чужої зайшлої інтеллігенції, що розсівши ся поміж чужим собі народом не могла почувати ся до якоїнебудь спільности з тим народом і длятого рідко коли була єму прихильна, а загалом якраз може з національних причин спиняла єго в культурнім розвитку, відносила ся до него зневажливо, дбала головно о себе, пильнувала того, щоб наживши добра, повернути чим скорше між своїх земляків, отже часто і визискувала чужий собі нарід²⁾), ширив ся при браку якогось ідеальнішого змаганя взагалі і серед підростаючої домашної інтеллігенції матеріалізм і грубий єгоїзм. Вона взорувала ся у всім на зайшлій інтеллігенції, учила ся від неї не лише жити інтеллі-

¹⁾ Тамже 94.

²⁾ Перший примір такого чоловіка подає нам Ziegler: Gesch. Bilder III. 119 сл. Був ним аудітор Дорбат.

гентним житем, але і взагалі всіх її звичаїв, поступованя з людом, проймала ся її поглядами на темну масу і т. д. Вона, хоть кість з кости, кров з крови свого народу, по приміру мандаторів і т. п. стала уважати мужика хамом, гадиною; промовляла до него, держачи нагайку або цибух в руках, пробуючи час від часу їх сили на хребті мужицкім; від них приучувала ся вона здирати людей і взагалі всяких штучок використання і деморалізації. Задлятого то замість нести дальше осьвіту, яку здобула собі висшим образованием, інтеллігенція буковинська довгий час лиш торгувала ним, а своєї красної і важної задачі, задачі інтеллігенції свого рідного краю, свого рідного народу, як її вже тоді розуміла і переводила в иньших краях власна народна інтеллігенція поміж своїм рідним народом, не сповняла наша інтеллігенція. Така характеристика інтеллігенції нашої не висана з палця, а оперта на певних фактах. Доказом на се пр. Фоаеа ордіньчунілор (Вістник розпоряджень) еп. консисторії буковинської¹⁾. Звідси бачимо также, що не бракувало і щирого пастирского і патріотичного накликування до сеї нашої інтеллігенції, щоб памятала на свої обовязки. Зрештою при осуді нашої першої інтеллігенції краєвої треба

²⁾ Порівнай пр. „Окружное писаніє“ владыки Гакмана із дня 13-го мая 1868-го р., в котрім владыка ганить сьвященників за те, що „пьянствуютъ,“ ганить їх за „обтяженіє прихожанъ выше мѣрною платою за духовныя дѣйствія,“ за те, що „свое святое званіє употребляютъ яко способъ користолюбія, и не человеклобно отъ селяновъ и такъ несчастливыхъ, даже отъ самыхъ требующихъ и безпомощныхъ неизвинительнымъ

і на се увагу звернути, що на цивілізацію складають ся не роки але віки, що давні традиції із часів турецько-фанаріотського панованя не так легко забували ся; поступ потребує жертви. А вже-ж найбільшу жертву поступови віддав певно руский нарід. Перші парістки ново витворюючої ся інтеллігенції рускої звичайно зараз таки ще і відчужували ся від народу, приставали до чужої інтеллігенції, зростали ся з нею, ставали в Галичині Поляками, на Буковині Німцями або Волохами; по домах тодишної рускої інтеллігенції не чути було руского слова. У всім наслідувало ся чужу інтеллігенцію, навіть в ворогованю супроти рідного народу; мало хто застановляв ся над тим, що тота зайшла інтеллігенція серед свого рідного народу инакше була-б собі поступала.

Перший зворот до лїпшого запримічаем в 1848-ім р. під подувом животворного духа свободи. Рідна мова приходить до сили і до значія. В осени сего року зарядив еп. Гакман таке: „Поневаж після конституції зовсім свободно, викладати науки в публичних школах в мовах краєвих, то є нашим бажанем, щоб від

образомъ плату неподобающую вынуждаютъ,“ за „унилыи роскошь и за чрезмѣрное — стану духовенскому никогда отвѣчательное иждивеніе случайно свадбей, крестынь и т. и,“ за те, що сьвященники „должности свои худо исполняютъ, въ самыи дни недѣльныи будничными дѣлами занимаютъ ся, проповѣдь и науку хрістіанскую оставляютъ, школи не наблюдаютъ и ни въ чемъ ихъ подпираютъ,“ за те, „що подражали дураческимъ модамъ, роскошествовали и гордѣли“ і т. п.

тепер і богословські науки в нашій закладі в тій мові викладали ся, а мову латиньску, котра доси була мовою викладовою, має ся цілком занехати“, але для Русинів із того розпорядження не вийшло нічого, бо в жовтні 1848-го р. почали там викладати не по руски і по волоски, а лише по волоски.¹⁾ Правда, єп. Гакман добачив відтак кривду, яку заподіяв Русинам, і 1856-го року „розпорядила консистория, аби в семинарії утворити курс для мови рускої і церковно-словянської і то з тої причини, аби богословам, котрі по укінченю мали-б бути настановлені сьвященниками в руских селах, дати можливість, добре навчити ся тих мов“, і навіть настановлено учителів (Якова Воробкевича і Стефана Носиевича), але тоті курси небавом знесено, покикуючись на се, що тих мов учили вже тоді в гімназії.

Хоть отже тоті висші школи не були для краю тим, чим повинні були бути, то помимо всіх хиб своїх вигохали вони і наших перших письменників на Буковині; хоть вони і затирали почуте народности, то не були в силі єго цілком придушити: знане і відомости, подавані в сих школах, мусїли викликати якесь самопізнане бодай у людей більше уталантованих і ідеальнїше успособлених; а в часах, коли заговорено в перший раз про народність, мусїло тото народне самопізнане і у нас виявитись, особливо між духовенством нашим, що стикало ся безпосередно з народом.

Про рух народний в сусідній Галичині доходила хоть слаба чутка і на Буковину. В Чер-

¹⁾ Onciul, тамже V. 94.

нівцях були професорами на філософії галицкі Русини Барановський і Левіцкий; вони то, а особливо Барановський, професор філософії, почував себе Русином, не раз в товаристві співав рускі пісні, ба, ширив по трохи також книжки рускі, які діставав з Галичини. Велику власть мав в своїх руках над школами буковинськими галицкий Русин Панкевич, що мав также велике значіне в правительстві. Тут дійствував від 1842-го р. яко катехит на „філософії“ пізнійший митрополит галицкий Спиридон Литвинович. Тут було вже здавна кількох гр. кат. сьвящеників, що покінчивши студії висші, ніж тодишне православне духовенство, у Львові або у Відни, мали спосібність пізнати перші початки руского руху народного в Галичині і передати про него вість Буковині. Все те причинило ся до розширення виднокруга буковинських Русинів. З тих то часів маємо і першу признаку якогось руского духового житя на Буковині, а першими людьми, що бажали промовити в письмі руским словом, були о. Гавриіл Продан, о. Василь Ферлеевич і Василь Продан.

IX.

Зародки руского письменства на Буковині.

(Гавриіл Продан. — Василь Ферлевич. — Василь Продан. — Михайло Коморошан. — Що читали наші письменні люди?)

Гавриіл Продан¹⁾ родив ся дня 25-го марта 1816-го р. в Кіцмани. Батько его Теодор був там сотрудником і жив серед досить прикрих материяльних обставин. Р. 1830-го дістав він парохію Хлївище. Крім Гавриіла було у него ще осмеро дітей, з котрих найстарші були Параскева і Василь, той сам Василь Продан, що в 60-их роках став провідником буковинської Руси. Василь учив молодшого брата Гавриіла і так дійшов Гавриіл аж до 4-ої кляси гімназьяльної. Відтак учив Гавриіл боярські діти (Васильків) і не лиш сам з того удержував ся, але помагав ще і своїм молодшим братям. Р. 1842-го укінчив він богословіє, оженив ся, був висвячений (1843) і дістав перше свое місце в Заставні яко адміністратор, але вже по році був перенесений до Вереччанки, де 25-го липня 1844-го р. помер.

Короткий пережив вік Гавриіл Продан, рідко хто у нас і знає дещо про него, та все таки треба его згадати, бо він (з своїм братом Василем) був перший ревнійший Русин на Буковині, у котрого самопізнане починало пробивати шкаралу, наложену тодишньою системою вихованя. Він перший почав на Буковині писати вірші

¹⁾ Буковинський рускій календарь на г. 1876, стр. 46—52.

„рускою“ мовою. Р. 1841-го появил ся іменно після Головацкого¹⁾ в Чернівцях альманах: „Чувствія любви и благодаренія къ отечеству Буковинской Семинаріи питомцовъ на новыи годъ 1841. Въ пользу въ скудости страждущихъ священническихъ вдовъ греко-восточныя церкви Буковинской епархіи жертвуютъ слухатели третяго года Богословія.“ Рускі вірші, які там поміщені, походять після свідоцтва о. Евс. Андрійчука з пера Гавриіла Продана. Крім сих віршів лишив він ще в рукописи вірш в честь цїсаря Фердинанда і ще два панеґірики, оден по латинї, другий по нїмецки, также в честь цїсаря Фердинанда, а опріч того ще і розправу „Historisch-kritische Skizze über die Unterschiede der gr. und lat. Kirche“ і кілька проповідий. Таким способом ми бачимо в Гавриілі Продані першого Буковинця, що по довгих віках сну пробудив ся, відозвав ся, дав знак житя. Правда, ми що йно 1876-го р. довідали ся про его літературні проби, але можна напевно сказати, що вірші Продана, хоть оставали в рукописи, мусїли бути свого часу знані²⁾. Літературним пробам Гавриіла Продана мусимо бодай се значіне признати, що вони перші показали буковинським Русинам, що можна і по руски виявляти письменно свої думки і чутя. Важний вірш Продана ще і тим, що

¹⁾ Галичанинъ, Львів 1863, III і IV стр. 321. Доси не удало ся менї роздобути того альманаху.

²⁾ У нас, в Галичині і на Україні ще і в 19-ім віку аж в 60-ті роки, помимо що були друкарні, понайбільше ширилась рукописна література; замість купити книжку люди переписували собі те, що було для них цікавійше.

*

вказує нам писателя, на котрім взорував ся перший почин літературний на Буковині; перед віршом стоїть мотто взяте із Державина, представителя псевдоклясичної лірики в Росії кінця 18-го віка:

Здѣсь всюду радость, плескъ и лики
— — — — — здѣсь жизнь, любовь.

І вірш Гавриіла Продана писаний на лад од Державина, з котрих одна „Богъ, ода Державина“ була видана Зубрицким 1830-го р. у Львові. Ось оден уступ із вірша¹⁾ Продана, котрий нам покаже і уклад і мову его:

Отъ страни, юже буки обрастають,
Кою Карпатъ зефиры охлаждають,
Дажь до Баваръ горы носящей боръ
И больша езера Италіановъ, —
Отъ Вислы, — рудныхъ и гигантскихъ горъ
До Еридона и Далматъ Османовъ
И до преяроствнаго сербска Истра —
Здѣ есть насѣяно весей, городовъ,
А въ нихъ отъ всѣхъ щастлившихъ видѣ
народовъ
И восклицающаго звукъ оркестра.

Здѣ рочно гордыи класы прозябають,
А зъ нихъ сплетенными вѣнцы свою
Главу струженными женцы украшають,
Ся по обыльной жатвѣ веселящи,
И нѣжногласно разными языки
Поють единомушно зрядными лики
Богинѣ Церерѣ благодарящи.

¹⁾ Цілий вірш надрукований в „Буковинско-рускомъ календарі на годъ 1876“ стр. 49 сл.

Изрядно здѣ строеными дороги
Торговни связанни города многи;
Купцы же въ нихъ повсюду скусніи
Удерживаютъ славніи амбары,
Низположаючи въ нихъ разніи
Въ удобствіе служащии товари.“

Високопарність, високий „слогъ церковно славенскій,“ розміщене слів у віршах таке, аби годі було без трудности річ порозуміти, густе перенизане забитками клясичної мітології характеризують тоту „надворну“ поезію.

Після слів Василя Продана писав его брат Гавриіл также і по польски елегій¹⁾, в котрих розмовляв ся з духом „Віценти,“ доньки посесора з Хлївищ, що припадково застрілила ся, — але тих елегій нема.

Із зовсім иньшого жерела поплили і зовсім инакше виглядають „Пѣснѣ, Псалми, Стихи“ Василя Ферлеевича²⁾. Василь Ферлеевич родив ся 1783-го р. дня 1-го лютого, укінчив давну клерикальну школу, був отже сьвященником ще старої школи³⁾, знав свої церковні книги, знав докладно богогласник, т. зн. збірник набожних церковних пісень, котрі повстали головно у Русинів унїятів, а мали таку силу, що прийняли ся также і у православних, був ознакомлений з

¹⁾ Отсе був би новий доказ, як школи польщили Русинів на Буковині.

²⁾ Сіи пѣснѣ псалми стихи которіи псалми имя, и прозваніе характеръ иселенї внемже обытаеть краегранесіемъ обявляеть. Оу типографіи Черновецкои 1849. стр. 79 + 3.

³⁾ Шематизм бук. диєцезії за рік 1843, стр. 30.

ріжними апокрифічними творами; висшої науки не посідав. Міжтим коли Гавриіл Продан, набравши ся висшої чужої осьвіти і осідлавши чужого пеґаза, герцює ним на рускій ниві, то Василь Ферлеевич, не вискочивши поза сьвітогляд руского народу, поза обруб его питомої культури, складає на лад пісень богогласника простеньські наївні пісні церковні, укладає заразом для них нуту і хиба лиш тим одним виступає поза границі богогласника, що на той сам лад укладає также пісню „Іхъ Високопреосвященству Евгенію Гакману, їхъ консистору и всему собору,“ і „Пѣснь монарєвъ імператору Францу Іосифу.“ Пѣсень набожних уложив він 10 а окрім того і „Пасхалію.“ Пригляньмо ся тим пісням трохи близше, бо вони з ріжних зглядів цікаві.

В пісни „о созданіи міра“ Бог виганяючи Адама і Еву з раю так говорить :

„Бери живо
Кужѣвку в руки.....

идѣтъ изъ царства
на подданства¹⁾,
рескаль и мотику
Бери въ свою руку,
копай, сапай,
на хлѣб старай
до своей смерти.“

Про Каїна сьпіває Ферлеевич після якогось апокрифа так :

„Єгда Каїн ся народилъ,
привыдѣніе дѣвольт сотворилъ,
аки дитя седмъ главъ мало,

¹⁾ Цікаве се, що і панщину уважає ся наслідком вигнання з раю.

кровь и сосцы зъ Еви сцало,
Ева плаче,
Адам рече,
чтож я сотворю,
плачь твой утолю,
нима врача
намъ отрочя
от седмъ главъ сцѣлити.

Рече дѣволъ ко Адаму,
Я врачъ буду сину твоему,
дай мнѣ запись на всѣ люде,
колко с тебе ѿ зъ Еви буде,
Жадной власти
С' твоей части
нѣгде ни мати,
запись отбирати,
аби страсти
и напасти
нѣгде я ни малъ.

Людей усѣхъ Адамъ записалъ,
кровю своевъ запись печаталъ,
хѣба би у свѣтѣ такій былъ,
чтобы два рази ся родилъ,
разъ умиралъ
и воскресалъ,
може власть мати,
запись рѣздирати,
людей одобрати,
тебе связати,
таргару предати.

Егда Адам вже умиралъ,
Сиоу сину заповѣдалъ,
сѣмень зъ раю принеси ми,

и на гробу посади ми,
кипарисово
и певтово
купно и кедрово,
будет расти древо
тралиственъное
спасителное
всѣмъ человекомъ.

.
на томъ Древъ, что Сиѡ садиль,
Христось ся на немъ пригвоздилъ“.

Час свій характеризуетъ так :

„Осма тысяща годовъ наступила,
злоба наша ся умножила,
якъ бы дни Богъ не прекратиль,
всяку плоть бы богъ ни простиль,
нынѣ пьянства
и блаженства,
горе намъ буде,
Богъ насъ забуде,
еще Богъ намъ терпиль,
пожѣвъ ся свѣтъ скончить
избранныхъ ради“.

В пісни на „св. великомученика Іоана новаго, иже въ Сочавѣ“ оповідае ся :

„Въ разбою турковъ и москви (так!)
възятъ моцъ ажъ до жолкви,
много времня тамъ пробули,
до Сочави ся вернули“.

І мова Ферлеевича, як бачимо, бильше руска. Ми подибуем у него такі цікаві слова і форми, як : „фрасунки, кужѣвку, нима поратунку, нѣгде нѣвѣтки, же бисте знали, вѣхваляймо, пожѣвъ, було, повбиваль, усъ, пѣмстился,

избравъ, збрани, пущю (пущу), хрѣшнымъ, хрѣхи, філософъ быхъ былъ, абыхъ..., моцъ (=міць), рѣвнати, обѣдрали, тяжкѣ муки, тепереча, барзо (=дуже), вѣкъ прожилемъ, аки снилем..., ни малъ есь, мѣзерного, по гѣломъ (=дѣломъ, очевидно читай гіломъ!), вѣзволитъ“; але є і такі церковні форми: „вся красота змѣниша ся, столпъ огненъ надъ тѣломъ стаха, закриваху...“, котрі показують, що для них зовсім вже не було зрозуміння у Ферлеєвича, а уживав їх, бо читав їх в церковних книгах.

Нарешті „описанѣ 12 вещей, которіи нѣкогда доброго порядку ни зрѣють: 1. Мудрый без учинку. 2. Богатый без милостинѣ. 3. Убогый гордый. 4. Старый нибогобойный. 5. Младенець ни послушный. 6. Жона без встиду. 7. Люде без права. 8. Война без фрики. 9. Панъ без власти. 10. Хрестіанинъ сварливый. 11. Царъ гнѣвливый. 12. Духовный лѣнивый“, в чім містять ся етичні правила житя.

Василь Ферлеєвич був парохом в Товтрах. З ним пішов в гріб послідний, можна-б сказати, писатель середного періоду нашої літератури, котрий, як бачимо, тягнув ся у нас аж до р. 1849-го! Рівночасно з ним дійствує чоловік нового покою, Гавр. Продан; ріжниця між ними така, як поміж тим „moskowitzischen Privatlehrer“ з Суховерхова та Кліводина, а новим і чужим учителем Буковини, що вивчений був на „Normal-Lehr-Methode“. Тут переломила ся своя старосвітчина з чужою новиною. Своя старосвітчина завмирає, чуже нове єї випирає, свого нового ще не видати. Гаврил Продан не навіязує до свого, взорує ся на чужім, переносить чужину на свою рідну

ниву. Те саме можемо сказати і про літературну діяльність Василя Продана.

Василь Продан¹⁾ родив ся 29-го січня 1809 в Суховерхові, де его отець був тоді сьвященником, науки покінчив 1834-го р. і став адміністратором, а 1836-го р. парохом Лашківки, де перебував аж до р. 1866. Сего року іменовано его руским проповідником і ексархом катедральним в Чернівцях і тоди починає ся его політичнонародна діяльність, в котрій спочиває все значіне Василя Продана для буковиньскої Руси. Він засновує товариства: Руску Бесіду (1869), Руску Раду (1870), будить, горне до купи всіх, стає в обороні прав руского народу так супроти консисторій²⁾ як і супроти правительства, але коли знов повіяв неприхильний вітер Русинам в очи, повертає він назад до Лашківки, і звідтам, оскільки позволяли ще сили, не перестає дбати про справи народні. Умер 16-го грудня 1881-го року.

Своєю політичною діяльністю належить Василь Продан вже до новшого часу, але своїми письменними пробами він стоїть на тім самім ґрунті, що его брат Гавриіл. Він написав 1836-го р. вірш з нагоди вступлення на владичий престіл Євг. Гакмана (в рукописи); 1864-го р. появилася его „Церковъ ко Христу, Ода на освященіє катедралнія церкви въ Буковинѣ въ градѣ Черновцахъ въ день 5 мѣсяца Юлія Года 1864. Сочинена Васиіємъ Проданомъ парохомъ отъ Лаш-

¹⁾ Гл. Буковинскій Мѣсяцесловъ на годъ 1882 стр. 5 сл.

²⁾ Daszkiewicz: Die Lage der gr. or. Ruthenen in der Bukowinaer Erzdiöcese. Czernowitz 1891, стр. 161 сл.

кѣвки. Печат. въ Рудолфа Екгардта.“ В „Буковиньскій Зорі“ (1870) надруковані его вірші „На разлуку съ сосѣдомъ“ (ч. 6), „Жаръ углей. Сравненіе съ человѣкомъ“ (ч. 14). Р. 1871-го появили ся „Стихотворенія поздравительныя Его превосходительству преосвященному Кирь Евгенію Гакману... покорнѣйше поднесены Выдѣломъ Черновецкой русской Бесѣды въ день тезоименства 13. декабря 1871 года“: другой вірш на стр. 6—10 написав Василь Продан. Крім того лишили ся по нѣм в рукописи проповіді на всі недѣлі і сьвята в роцї.

В одї Василя Продана „Церковъ ко Христу“ замітні очивидні слїди оди Державина „Богъ.“ Перед одою поставлене мотто із Державина. Ось деякі уступи для проби:

„О Ты краснѣйшій добротою
Единъ изъ трехъ Лиць Божества!
Предъ вѣки толь пекийся мною
Зракъ моего вземъ естества,
Отъ свѣта вѣчна возсіявый
И Самъ свѣтъ сый, свѣтъ зъ тми возвавый
Кого душа моя ищетъ;
Кому стоять на Солнцы лѣпо
Держать в руках весну и лѣто,
Сей въ дверь души моей толчетъ.“

Таких е 10 строф. Замітне те, що Василь Продан до каждой строфи подае свое пояснене прозою. Ода кінчить ся „Молитвою благодарственною.“ Строфа 3-та тої „Молитви“ зовсїм нагадуе строфу 4-ту оди Державина „Богъ“.

„А иже обитаешь равно
Въ пылинкѣ якъ вселеннѣй всей,

Якъ въ океанъ въ капль мрачной
Вмѣщаешъ видъ природы сей
И проникаешъ бездну взоромъ
Отъ звѣздной высоты, отъ коль
Лучъ зъ начала міра бѣгомъ
Недосягли нашъ сей удолю
До днесъ ; откуду промышляешъ
О насѣкомыхъ, тварь живишъ,
Въ сердцахъ святыхъ храмъ утверждаешъ
И связь Существъ въ себѣ держишъ :

То мѣстомъ Симъ невозгнушайся
Среди Сихъ стѣнь, о Боже Сыль !...“

Дяковать Проданови і за се, що в велике сьвято буковиньскої Церкви гомоніло также слово, котре у других уважало ся руским, що отже при тій нагоді і Русь буковиньска була якомь заступлена. Те саме сьвято настроїло ліру і другого буковиньского Русина, М и х а й л а К о м о р о ш а н а, ректора семинарії, і він скомпонував также „Поэмъ на день великаго торжества Буковины на посвященіе церкви катедральной...“ Коморошана „поэмъ“ дуже подібне своїм укладом і мовою до оди Продана, хотъ значно слабше ; ось 1-ша строфа :

„Се мѣсто, гдѣ ни много столь времени
Назадъ, ся простираль лѣсъ, тучно
Природною рукою насаждень ;
Лучи гдѣ сольнечныя скучно
Къ верхамъ ся 'го прикасивали
И въ хащу 'го ни приникали,
И гдѣ ся дичь во немъ шатала ;
А птица звучну пѣснь свистала.“

Оттак виглядає тота поема! Подібні і названі висше поезії Василя Продана „На разлуку съ сосѣдомъ,“ „Жаръ углей.“ і „поздравительное стихотвореніе Гакману.“

Оттак наші перші патріоти бажали виразити свої почування по своєму, але не могли, бо набравшись висшої осьвіти в чужій нам школі, попали під чужі впливи, а до свого не пристали. Вплив чужини на наших дійсно щирих людей був такий пагубний, так попсував їм природний смак і слух, що вони мов оглухли і не чули, як вже тоді правдивий соловій буковинський Юрій Федькович, сховавшись в гущавину гірських лісів, лящав милозвучну руску пісню, що чути его стало аж ген далеко на всю Україну. Яка пропасть між „одами“ і „поемами“ Василя Продана і Коморошана — а піснями Федьковича! Одно чуже, зовсім чуже — друге своє рідне.

Та не лиш в верхівях нашої суспільности ворущать ся в 30-их і 40-их роках зародки літературної роботи, і низом замітний духовий рух. Наша шляхта, рускі резеші, перейшовши науку шкільну, почули потребу читаня. Книжок і газет, що заспокоювали-б тоту потребу, так як тепер, тоді не було.¹⁾ Треба було отже потрібні а такі книжки, що тяжко їх було роздобути, собі самому переписати; переписуване-ж се вже также якась духова діяльність. Низом отже ішла „своя“ літературна діяльність, як через цілих 8 віків, почавши від 11-го віку: читане і переписуване.

¹⁾ Тепер є, ~~але~~ шляхта якось меньше цікава стала.

Така робота була тоді серед нашої шляхти, можна-б сказати, досить загально розповсюджена. Чути, що у нашої шляхти в Василеві, Кучурові, Волоці, Валяві, Іванківцях і т. д. подибує ся досить багато такої переписаної „літератури“ з тих часів, та годі було доси все роздобути. Але аби мати понятє про сей рух, вистарчить познакомити ся з давною „домашною бібліотекою“ одної нашої шляхотської родини Бриндзанів (Николая, Георгія, Теодора, Івана) з Товтрів.

Передусім бачимо тут на $4\frac{1}{2}$ аркушах в чвертку гарним письмом (скорописю) переписані із „Пролога“ житія святих (за деякі дні місяця марта), відтак ідуть такі легендарні оповіданя, як „Повѣсть о одной женѣ, како погибе за Христа ради зъ дитям своим“, „О играх и пляшущих во дни святія“, „За человекѣка богатого и многогрѣшного“, „О женѣ, како ся богу молила“, „Како водил ангель одного мужа на оном свѣтѣ“, „О Андреи, како бѣ 7 лѣт нѣмъ“, „Како св. Макарій умре“, „Святыи мученик Трифон како отжене бѣса от дщери царя Гордіяна“, і т. п.; відтак дещо з катехизму, як „О сакраментѣ миропомазанія за царя Юлія отступника“, „О покаяніи, о исповѣди“, „О лихоимствѣ“, „О муках чистителнихъ“. В названій на кінци статї „О муках чистителнихъ“, що розложена на „вопросы“ і „отповѣди“ мова руска, у всіх иньших мова церковнословянська.

В осібнім маленькім зошитї (шіснайцятка) переписана (уставом) знана понайбільше у нас „Гѣсторія о рицару и о смерти“. Ось два уступи для характеристики мови і укладу: „Быль то на свѣтѣ нѣкотрый рицарь зъ роду славный, въ

достаткахъ можный, в славъ потужный, огрозный, на все отважный, всюда щасливый; завше тилко воювал, рицарувавъ, нищихъ забивавъ, їдавъ, пивавъ, гулявъ, роскошувавъ, о смерти нїгди не памятавъ“... „Виходить къ нему смерть въ в постатї своей: колїната, суха, блїда, кострубата, оката, зубата, шпетная й страшна, носивше съ собою тїи свои риштунки: коса, серпъ, пила, рискаль, лопата, граблї“. По довшїй розмовї рицаря і смерти, рицар видячи, що смерть таки напавду гадае его з собою взяти, ще просить ся, аби позволила ему „вїсповїдати ся“. Але смерть каже: „Колись ся хотївъ каяти и сповїдати, то було давно мислити, нїкого ни кривдити, не раздружати, ниже забивати, бїднихъ спомагати, требующихъ ратовати й такъ одъ пекла ся заслоняти а небо заслуговати“. Не було для рицара виходу, він „впавъ на колїна, пожегнав ся з своимъ хлопяткомъ, а смерть тимъ самимъ добила мечемъ, котримъ онъ воевалъ, и тутъ житя закончилъ. Смерть одїшла въ иншу сторону а хлопя повирнуло въ иншу сторону до дому и повїло всю свою гїсторїю“.

Знов в осїбнім зошитї переписано кїлька рїжних рїчий. На першїм мїсци стоїть уступ із „Баснї¹⁾ талмудовъ от самїхъ жидївъ узнанїя и нову ересь иль протїво толмудїстовъ от крїстїян прежде въ кракови за соизволенїемъ власть на полском язьки напечата'ная нїниже на рускїи язькъ прївїде'ная напечета ся въ тї-пографїи почаеуской Ч. С. В. В. въ лито господне $\alpha\psi\delta$ “ (1714). Тут говорить ся про се, що

¹⁾ Тут всюди звук *и* виражае ся знаком *ѣ*, очевидно під впливом волоскої мови.

жиди потребують крови християнської „на чарованїе хрѣстіянъ,“ для новобрачних „прѣобрїтенїя радѣ щастїя у хрѣстіян,“ „радѣ умершѣх жидовѣ, ихже рабин сѣю кровїю смешенною сѣ билком от яйца во время исхода помазует,“ „радѣ опросноков жѣдоускѣх...., которїи весьма должнѣ бѣть смѣшеннѣ с кровїю хрѣстіянскою,“ „радѣ щастїя вѣ купечествах,“ „радѣ амана,“ „на вся чародѣянїя.“ Дальше оповїдає ся, як жиди приготавливають ся і як вїдбувають празник пасхи, що роблять 3-го, 13-го, і 14-го квїтня і кождому їх обрядови надає ся значїне вражди жидів до христїян.

В тїм самїм зошитї записана аж два рази также отся вїрша, цїкава тим, що дяк споминає про школу, і цїкава деякими формами мови:

„Ден добрї вам, панове отци, таи тобѣ, роковї пане иване. З розказаня старшохо мушу предѣ вами стати, й що ми розказау, тоє буду вѣповѣдати. Поздравляю вас миле роковии, що позираете на мене як воуци лѣсовїи, бо то, панове, рокового кожди познає, же онѣ як дѣкѣи звѣрѣ на дяка поглядає; мислѣт соби тоє, що то дякѣ бѣчитѣ (=бичит), ему здаєт ся так як по лѣсѣ кричит. Глядѣтеж, якѣ другїй одувѣ губи та свище, ему здаєт ся, що по дубинѣ подпенкою ище. А ци хочите, панове, щоби я его вам показав, але бо он мене за тоє дауно поиднау. Але бѣгме не утерплю, мушу вам его показати, ни хаи будете всѣ в нем добре знати. От глядѣтеж, якѣ почну ихѣ рахувати, власне якѣ гриби на нитку сїляти, нуно, ти першїй, пане брате, ни часто вѣ церквѣ буваєшь, а правда, же ся тепер помеже люде ховаєшь. Глядѣтеж генде стоит чопѣ иван, що покигаєтѣ (=потягає) вѣ

себе гориуку якъ въ збанъ. А нашъ панъ братъ архинижчій добре за чинъ покаяеть еще, ци ни лѣпше от него з кубка випивати, зо правдъ жъ такъ якъ по него потягае, то ледво вѣйде ошчубком ис хати. Коли би так нам теперь горѣука, бо и (=҃, е҃) такъ любію якъ генъ тая жѣнка, я першій взяв бим и (=҃, е҃) калѣцким трунком кягнути аж до слиз, щобим з вѣтци ледво до ш коли долѣзъ. Але якъ приповѣдають люди за нибилицѣ, а хто поивъ сливи, богдайже му бувъ довго жилъ ; якъ то инши мовять наливайте повнѣ скляниці, бо идут до вас дяки великѣ пїяниці. Але, панове, шкода нам си ис тим виносити, можете ви коли зъшовше ся, нас лѣпше обговорити, от будте здорови и ласкави, от будте здорови и ласкави! Конецъ вирши 1827.“

Тут записана также ще і отся свѣтска пісня — тяжко декуди е҃ї відчитати, бо чорнило дуже зблїдло.

„Пѣснь свѣцка одъ Іана Сосѣнско(го) :

Бувай ми здорова, ти дѣвчино моя,
ни забувай мене, коли ласка твоя.
Я въ дорогу вѣзджаю, сердцу тугу
зъставію,
бо иншой си не хочу, богу присигаю.
Я в дорогу вѣзджаю, в сердцу тугу
зъставію,
тугу великую тебе молодую.
Идъ сердце в дорогу, дорога счеслива,
Куди си повернешь, я тобѣ зичлива,
Лишь ни ижай зъ дороги,
Бо сам видишь, же вороги
Намъ на пиришкодѣ, любити ся годѣ.
Ох поихавъ мили, конїя попасе,

Мила листи пише, шо си заручае.
Най она заручае, най си тилко ни вѣнчае.
Такъ вона моя буде, ни розсудят люде.
Ох приихавъ мили до нового двору,
Чомуж не вѣходить дѣвчина вѣдь (=ід)
милому ?

Чомуж она до мя ни виходит ?
Ох то знати тои, що вона мною гордить,
бо зарученая, бо зарученая.
Умѣлас дѣвчино подарунки брати,
а теперь ни хочишь вѣходити с хати.
Охъ я в твоихъ дарахъ ни ходила,
Сховаи свои дари для иншой дати,
Тебем ни любила, в дарахъ ни ходила.
Богдай ти дѣвчино тогди вѣдала си,
Як на сухѣмъ дубѣ ружа розцвите си.
За що ти мя, мѣи милenkій, тяжко
проклинаешъ ?

Такъ божа воля, щоби я ни твоя доли.
Богдай ти, мѣи милenkій, тогди ожинив си,
як на море на камени зилени дуб розивіе си !

Нарешті іде в осібнім зошиті (в вісімку) недокінчена „повість“, котру подаємо в цілости, аби показати, як тодишна повість виглядала що до мови і укладу. Для легшого читаня положено тут знаки перепинаня, яких в самій повісти майже нема.

„Исторія Младенца С панною.

Бил' нѣкоторій младенець непростаго стану, бил' барзо мудрій и оучоній а у науцѣ своей. Теде мовит: пойду где оу чужую сторону и пристану до якого пана и буду служити, а не мал' зацо анѣ коня купити, анѣ сукнѣ справити. Теде отца продавъ — коня купивъ, матку продав

— сукнѣ справил', и сѣвше на коня и поихавъ. И случилось му ся оу дорозѣ другій младенецъ, которому конь престал'. И з'ихавшися близко ис собою, дали собѣ добрый день; и запитался мудрый младенецъ онаго младенца: откой и куда идешь? Вижу, же еси конь престановил'. Мовит оній младенецъ: иду до царя из' листом'. Мовит мудрый младенецъ: дай мнѣ той лист, я из' ним' пойду до царя. Взял' лист. Оній младенецъ барзо с покорю даль той лист, а сам' вернулся до дому, а мудрый младенецъ взявше лист, и мислит: що в том' листу писано? Теде открил и почал' читати, и там' написано било: хто той лист до царя принесет', тому холову откяти и на паль збити. Тото прочитавше, подравъ и мовит: хвалю тя, боже мой, ижем' от безумий моего не из'хенул'. Прейхавше до того мѣста цисарского и обачил' около замку холове чловѣческой на палях. Барзо мислит: що то за причина? Буду того пил'но питати. И прихавъ до вдови. А в той вдови билъ еден' син' и оумеръ на той часъ; а она оу фрасунку будуче и обачит того младенца и мовит: сину мой, начуй оу мене. Оній младенецъ увійшовши в дом' до той вдови и маткою ей назвал'. И мовит младенецъ: матко моя, що то за причина, же головѣ чловѣческой на палях' позбиванѣ около замку? Мовит жена: Ест' то, сину, цисарское мѣсто, а оу того царя тилко една цурка ест' барзо научона и мудра; она ис каждым' гадает' чловѣком', и нѣхто ей не может перегадати, бо ест' барзо слѣчна и оучона. Много младенцовъ неизличонних' скарбов показовали ей, а она на тое не поглядае, тилко из ним' о науку деспитувалѣ ся; мовит: мнѣ скарбовъ не потреба; кто хочет

*

мене за жену оузяти, нехай мои науки спробует, чого я запитаю. А ежеле не откажет, тому голову откяте и на пал' збити. Мовит жена: ото, младенче, оусъх' паничовъ голове, що ей не отказовали. Мовит младенец и: матко моя, я за твоєм' благословенїем' пойду до той царевне о ей науку хадати, и спробую щастя за божїю помощїю; перегадаю я ей и озму за себе. Мовит жена: сину, дай покїй, бо и жаден не вїйшовъ младенецъ в цѣлости от той царевне, бо гдеж она ест' барзо строга. Младенец и мовит: дай матко покїй, кто смерти боится, то нѣколе добраго дѣла не исправит. Невѣста мовит: богъ тебѣ на помощи, мїлїй сину. А в том младенецъ поїшол' до царевне. Прїйшовше до ворот царских' и видѣв' стражу стоящїю и мовит: позволте мнѣ до царевне. Оувїйшовъ, стража иде, и оувѣйде в поляц' до царевне и мовит: найяснѣйшїй царю, позволте мнѣ увїйти и с цуркою своею оу науки погадати. И рече царь: младенче, мало науки маеш', ненѣишняго дня страчен маеш' бути. Отповѣдѣл' младенецъ: я на тое позволяю, тилко дайте ваша царская милость цурци своей о том' знати. И дал и ораз знати и казал' прїйти. — И пошол младенец на високое поляце, где царевна мешкала сама. И прїйшов до неи, дал' ей добрїй ден', а она поздоровавшє его, дала ему крисло злоцисте. И младенец' сил' беспечне, а на царевну не поглядає и мислит: если буду на царевну тилко поглядати ей красотѣ, то изїйду из розуму. Царевна питаєт: младенче, оу чѣм сидиш? Отповѣдѣл' младенецъ: оу сукнѣ мой на мнѣ власне оу своих' сижу. Царевна мовит: кто такїй без мѣча воює? Младенец' отповѣл': риба в мори, же корабля из

людми вѣвертает во оумгновеніе ока. Царевна мовит: кто такій оу мочечи лежал' три дни? Младенец': Іоана пророк в рибнѣм чревѣ. Царевна мовит: кто такій оу могилу оувійшов а гробной муки ни видал'? Младенец': той, котораго богъ четверодневна воскресл' от гроба. Царевна мовит: кто такій без матки родился? Младенец': 1. Адам, 2. Ева, 3. баранок, 4. крест, на которм роспят господь наш' Ісус Христос. Царевна мовит: которій ангеле ипотваре чинил'? М.: Братія посифове продаше его купцем' отцу своему Іакову солгали. Царевна мовит: которій то богъ пріѣл грѣхи и перебачил? оу мѣсто оувійшли. И знов мовит младенец': Іаков пророк. до мѣста и там сина своего наишол' и радъ билъ, же его синъ на царствѣ силъ. Царевна мовит: кождій рече, которій запитаю, то всѣ отказуют. И мислит собѣ: о боже мои милостівій, аби тои младенецъ не перегадал' мене. И мовит: младенче, сегодня оу цѣлости от мѣне не вїйдеш, а завтра ружних способов чилѣ спритовъ учиню тебе. Младенец': Господь помагал' сегодня, и завтра сподѣваю ся помощи. Потом вставше, дал' ей добра ноц и поишол' до господи. Тогда всѣ люде дивували ся, якъ він от той царевне здоровїй и прїйшол' до господи из радостію. И мовила до него господиня: яко еси от той царевне вїйшол' здоровїй? Младенецъ мовит: хвалю бога моего, и лях спати. Раю вставше пошол' до царевне и дал' ей добрїйденъ и сил' в томже крислѣ. Царевна почала загадовати: Що ест' за дерево, же на нѣм ест' 12 гѣлей и на кождой гѣли по 30 листов', а у верху древа бѣло, а у споду черно? Младенец': зацно мнѣ тое отгадати; дерево ест рок', а 12 гѣлей

ест 12 мѣсяцей, а у каждом мѣсяцу по 30 листов то ест' по 30 днѣй, а у верху бѣло то ест день а у споду черно то ест ноц'. Царевна мовит: що то не плодит? Младенец': то ест рок — анѣ перебувает анѣ обувает. Царевна мовит из бозких книг: много ест птахов названих именем? Младенец': 1. ластивка, 2. воронка, 3. голуб, 4. бджола, 5. соловѣй, 6. джайворонок'. Царевна мовит: скажи ни, кому дал' богъ прероженою науку? Младенец': То ест бджола, наука прироженная. Царевна мовит: Скажи мнѣ двѣ речи: ест' двое людей, же правду мовили и обое до пекла поишли? Младенец': тей люде, що правду мовили, то ест' вермѣне и жиди ест'; засоромчинѣй жиди мовят: оу ормян вѣри нима, а вѣрмене мовят: у жидовъ вѣри нима, и обое правду мовят и до пекла йдут. Царевна мовит: як' сатанѣ имя било? Младенец': хор. Се в той час, як' бил' на небѣ, Адама и Еву прелстиг' одним' оводом, оттого часу сатаном стал'. Царевна мовит: скажи мнѣ, много лѣт жил' Адам' на свѣтѣ? Младенец': девятсот и тридесят. Царевна мовит: кто такѣй на сем свѣтѣ не творит тѣла, и крове оу себе ни мает, и о себѣ вѣдомо-сте дает? Младенец': то ест вѣтер'. Царевна мовит: божѣ сотвори що оуводит до пекла? Младенец': кождѣй человек безбожнѣй за грѣхи свой оу тело зостае. Царевна мовит: поиди до дому, бо хочь рицаром бути, а завтра прѣйдеш', буду я тебе питати, тилко жебес мнѣ отказовал'. Младенец' вставше поишол до господи, а царевна оу в ликим' фрасунку изостала, а младенчевем ся словами барзо барзо дивувала. Младенецъ третѣй день прѣишол', дал ей добрѣйденъ и силъ на том' же крѣслѣ и мовит: чого ти у мене пита-

еш', я буду отказовати. Царевна мовит : Сегодня ти от мене ни вѣйдеш в цѣлости, бо смѣшся и ругаешся з мене, але як не откажеш тепер мой загадки, певне кажу тебѣ голову откяти и на пал' збити. Младенец' : мнѣ господь помагал' два дни, и сегодня сподѣваюся помощи. Царевна мовит : ест жена албо панна але встану жинскаго, же много говорит не попаненску ? Младенец' : И ти, царевно, много паничовѣ еси погубила, а не хочеш каяти ся. А той царевне имя било загадка. Младенец' : оужем' три дни сидал' с тобою, всѣм тебѣ отказовал. Теперь я тебе запитаю ед-ной речи, але як' и ти не откажеш', я кажу тебѣ шю откяти и на пал' збити, а если откажеш', будеш мнѣ женою. Царевна мовит : я на тое позволяю : любо моя власть над тобою а твоя надомною. Младенец' : кто такій персоною ходячи из отца оучинивъ коня а из матки сукнѣ д..., откажи мнѣ царевно. Царевна мовит : прошу тебе с покорюю, дай мнѣ покій на тую ноци, а завтра прійдеш, откажу ти ; если не откажу, волно тебе голову откяти и на пал' збити и люб' за жену оузяти. Младенец' дал ей добраноц', а царевна зостала оу великом фрасунку и почала мислити : о боже мой, дивую ся барзо, же не откажу загадки той, тилко оуставше и пойду до него и спитаю его о тую загадку и довѣдаю ся, чій ест син' : если цисарскій син, пойду за него, а ежели простаго стану, то ни пойду за него. И оубравши ся оу шати мѣскій барзо слѣчній и мислит : не познает он мене, не много мя видал'. И оузяла из собою нашитки дорогій и пяній. А младенцу богъ на помощи. И прійде паревна до господи, закалатала и вѣйшла господиня и мовит : небого дѣвко, чего ти прійшла. Царевна

мовит : матко, позвол' мнѣ оу дом свой оувійти, маю пилную потребу до твоего гостя. И оувійшла, дала добрійвечер', а младенец мовит : бодай здорова, ясная зора ; о чогос прійшла царевно ? Мисли твоя привели мя до тебе. А младенец не домисливши ся и запитал ей : якого ти роду ? Царевна мовит : я естем ковалевна, отец' мой коваль и слюсарь. А ти младенче що за потребу маеш оу нашѣм' мѣстѣ ? Тебе всѣ люде хвалют и рицаром називают. Мовит младенец' : естем такій, як мене бачиш'. Царевна мовит : якого ти роду ? Младенец' : бом' оу ночи из дому вїйхав', тим' забув, якого я роду. Царевна мовит : тебе люде хвалят, жесъ царевну перегадад', не оумѣла тебѣ отгадати, и отецъ мой прислав мя перестере речи тебе о той царевне, я тож тебе жалуючи, пришлам' и вимявше напиток' и почала пити и оувеселяти ся между собою. И подпивше царевна мовит : мой милїй младенче, прошу тя с покорюю, скажи мнѣ, щос загадав був царевнѣ и не оумѣла тебѣ отгадати ? Младенец' подпивше себѣ и мовит, же я сам' власне отца продав — коня купивъ, матку продав — сукнѣ справил'. Царевна мовит : мой милїй младенче, я нѣ с ким' ни ила нѣ пила, а до тебе пїю милуючи тебе. Младенче, дай тебѣ боже долгою мысль. Младенец' мовит : а тебѣ панно дай боже довгїй вѣк'. В тимже способѣ царевна вимявше дорогога вина, дала ему пити, а младенец' зараз зостал' пїянїй и царевна оуставше пошла до двора, бо близко било. Свѣт рано оуставше младенец' ледво до розуму прїйшовъ и зафрасував ся барзо, же не понял.¹⁾

Після сего всего можемо мати понятє, що читали, як заспокоювали свої літературні потре-

¹⁾ На тім слові зошит кінчить ся.

би письменні наші люди в першій половині нашого віку. Тоті зошити написані в роках від 1826—1832. На останній „історії“ младенця с панною“ написане два рази імя Basil Zotta; му-сіла отже тота „історія“ бути в руках шляхотської родини Зотів. Мимохідь треба пригадати, що Николай Бриндзан жив в Товтрах, де був сьвященником Василь Ферлеевич. Сьвітогляд у них однаковий. Отсе наша народна старосьвітчина, що лишили по собі оба Товтряньскі приятелі. Так виглядала в головних зарисах наша література кількох попередних віків. Як се все змінило ся в протягу кількох десятків лїт нашого віку!

Х.

Наука рускої мови в школах середних на Буковині.¹⁾

(Допущене живих народних мов до шкіл середних. — Руска мова в Черновецькій гімназії. — Перші її учителі. — Доба церковнословенщини. — Волощене православних Русинів. — Доба московщини. — Організація руских гімназистів: „Согласіє“ і „Братний Союз.“ — Доба народна. — Руска мова в Черновецькій школі реальній. — Руска мова в семінарії учительській. — Заключене. — Рускі паралельки при низшій Черновецькій гімназії.)

Духовий поступ всякої людини тісно звязаний зі школою. Ще більше від школи залежний

¹⁾ Ся частина розправи була вже друкована в „Правді“ 1894-го р. Тут вона доповнена новими даними.

духовий розвиток цілої суспільности, цілого загалу. Школа є розсадником освіти. О скільки і як сповняє школа сю свою задачу, о скільки освіта обіймає більші або менші круги, о скільки освіта стає ся загальною, або принадлежністю лише самих „ізбранных“, о скільки у загалу живійше або тупійше чує для загальнолюдських справ, о скільки більший або менший поступ на дорозі збратаня всіх людей.

Коли-ж до 1848-го р. панували у нас школи латинські в повнім того слова значіню, коли навіть німецька мова не находила в висших школах захисту, не плекала ся з осібна, хиба що деякі предмети викладали ся по німецьки, то й образоване, цілу освіту могли набувати лиш деякі одиниці, лиш ті одиниці могли користати з освіти, лиш вони мали на здобутки людского духа виключне право, загал же був темний. Сама мова, в котрій подавала ся висша освіта, чинила се, що освіта не виходила поза тісний кружок тою мовою освічених: мова латинська замість єднати ще більше розмежувала темних від учених.

Коли-ж в 1848-ім р. вибила послідна година „латинським школам“, в котрих навіть альгебру¹⁾ учили на латинській мові, коли місце мови латинської при науці заняли живі мови народні, тоді і ті, що учили ся, зблизили ся разом зі школою до маси народу, тоді число учених стало більшати, бо освіта стала ся приступнійшою, тоді і загальна освіта стала ширшати і запускати глибоше коріне. Велике значіне

¹⁾ Гл. Historischer Rückblick auf die Gymnasial-Reorganisationspläne in Oesterreich von St. Wolf стр. 3.

для загальної осьвіти, для морального і матеріального піднесення мас народу, для розбудження почуття спільності має заведене краєвих мов в школах середних по 1848-ім р.; воно становить епоху в духовім розвою народів. „Рідної мови, в котрій найлюбійше висказуємо свої чуття і молимо ся,¹⁾ і німецької мови задля єї багатой і величавой літератури і задля єї великого розповсюдження“ стали проте учити по 1848-ім р. в гімназіях. Таким чином стало ся отже, що і науку рускої мови заведено в Черновецькій гімназії, хогь Русини із свого боку нічим до сего не причинили ся; а заведено єї в 1851 р.²⁾

1) Про нас Русинів ще довго, здаеть ся, не можна буде сказати, що ми в рідній мові молимо ся.

2) Волоску мову заведено вже 1849-го р. 12-го лютого в т. зв. філософичнім заведеню (philosophische Lehranstalt) за старанем Волохів і бук. правосл. консисторії а 1850-го р. в реорганізованій гімназії; — гл. Jahresbericht des k. k. Obergym. zu Czernowitz 1853. стор. 33. За рускою мовою правосл. консистория не впоминала ся, хогь на єї чолі стояв Русин Євг. Гакман, а референтом в єї справі був Русин Яків Воробкевич. Дуже цікавий отсей уступ того реферату: „Was den 1 Punkt anbelangt (dass eine Lehrkanzel der moldauischen Sprache und Literatur in der Bukowina von höchster und dringenster Nothwendigkeit sey), so muss man leider gestehen, dass in der Bukowina, einer ursprünglich moldauischen Provinz (з того титулу виводило ся і виводить ся, що Буковина мусить бути волоска!), trotz dem Umstande, wo der grösste Theil der Nation aus Moldauern (Romanen) besteht (конскрипції показують, що се неправда; в р. 1890-ім начислено Русинів 268.367, а Волохів 208.217 душ!) und eine eigene moldauische oder romanische Sprache spricht, für die Erlernung

Пригляньмо ся ближше науці рускої мови, щоб оцінити силу і вплив еї на загальне розбуджене духового життя між буковиньськими Русинами.

Насамперед заведено науку рускої мови лише в 1-шій клясі, а відтак кляса за клясою аж до 8-ої кляси, з котрій перший раз учено рускої мови 1858-го р. Рускої мови мали обовязок учити ся лиш самі Русини.

Першим учителем рускої мови в Черновецькій гімназії був **Яків Воробкевич**. А що до 1-шої кляси гімн. приходили ученики, що з рускої мови цілком або майже цілком не були підготовлені, бо по народних школах на Буковині рідко де учили по руски, то треба було почина-ти з самого початку; длятого то 1851-го р. учить він в 1-шій кл. „читаня і писаня і відмінюваня імен“ і то очевидно задля недостатку всяких книжок „після власних нотаток“¹⁾. В 1852-ім р. в 2-ій клясі йде далі „відмінюване, прикметники, заіменники, числівники“ і читає ся

und Cultivirung dieser Sprache bis auf die Gegenwart sehr wenig gesorgt wurde, so dass sowohl die wissenschaftliche, die Amts- als auch die Sprache der Gebildeten nur die deutsche gegenwärtig ist, die moldauische aber mit Ausnahme des kleinen Theiles (так!) der ruthenischen Bewohner Bukowinas und einiger eingewanderten wenigen Ungarn von den eigentlichen Bukowinern (Romanen) — ось яка теорія! — gesprochen wird, und nur durch die Ererbung vom Vater auf den Sohn sich in ihrem ursprünglichen Zustande auf einer niederen Stufe erhält.“ гл. Sbiera: Aron Pumnul стр. 105.

¹⁾ гл. Lectionsplan в Erster Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1851.

„буквар“ (Alphavita)¹⁾. Відтак в 1853-ім р. в трох перших клясах йде наука читаня, відмінюваня імен і дієслів, ба в 2-ій клясі „переклади з руского і навідворот з приписаної книжки“²⁾ (здаєть ся з читанки Ковальського що вийшла 1852 р., бо в слідуєчій році названа виразно читанка Ковальського), а в 3-ій складня аж до науки о дієсловах. В 1854-ім р. учить він вже в чотирох перших клясах, в 4-ій кл. йде „продовжене складні, витяг з прозодії“ і читають ся „труднійші кавалки з приписаної читанки Ковальського.“ Крім того від р. 1851-го аж до 1854-го подибуємо руску мову (2 годинї) также між „свобідними предметами,“ в 1854-ім р. вже того нема; здаєть ся, не було кого вчити. В 1855-ім р. учить він в 4-ій кл. між иншими также і „початки старословянської правописи“ (дуже правдоподібно після книжочки „Правопись славеноруского языка изытая изъ грамматики Мразовича,“ виданої 1851-го р.). В тім році прийшла до чотирох кляс вже й 5-та кл., і там учено „початки старословянської мови, імена, вирави в читаню псалмів в церковно-словянській мові,“ а на правдиво руске припало хіба те, що читано также „дещо з читанки Ковальського.“ В 6-ій кл. 1856-го р. йшла дальше наука церковнословянської мови“ від заіменників і дієслів аж до неправильних дієслів,“ і читано хрестоматию (очевидно хрестоматию Головацкою, що появила ся 1854-го р.); в 7-ій же кл. 1857-го р. йшла даль-

¹⁾ Гл. Zweiter Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1852 стр. 26.

²⁾ Гл. Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1853 стр. 26.

ше наука „о правильних і неправильних дієсловах старосл. мови“ і читала ся хрестоматія Головацького.

Не судило ся Якову Воробкевичови довести своїх учеників до 8-ої класи. На весні 1857-го р. захорував він і по чотирох неділях тяжкої болізни не стало першого учителя¹⁾ рускої мови в Черновецькій гімназії, не стало того, що клав підвалини сеї науки, продоптував стежку для неї...

Наслідником его в науці рускої мови (під час слабости Воробкевича учив руского в перших двох класах Симигинович а в висших класах Ілїюц) став в низших класах Венямин Ілїюц, а в висших класах поручено сю науку Теохтистови Блажевичови, тодішньому консисторському асесорови і ректорови духовної семінарії, котрий відтак був митрополитом.

¹⁾ Яків Воробкевич родив ся в Василеві (над Дністром) 1-го вересня 1819-го р., учив ся на університеті Віденьскім і зараз по укінченю наук богословских став учителем в богослов. інституті в Чернівцях, в семінарії духовній і в препаранді; крім того заходив ся около заложеня краєвої бібліотеки, був асесором консисторским, а в гімназії (т. зн. з початку в т. зв. *philosophische Lehranstalt*) учив він від січня 1847-го р. в висших класах правосл. релігії і *Erziehungskunde*, від коли-ж заведено яко предмет науки і мову руску, также і руске. Умер в 37-ім р. життя оставивши вдову з шестеро дітьми. Хоть Русин з роду, остоював права волоскої мови на Буковині (гл. *Sbiera* : Aron Pumnul стр. 105). Порів. *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Czernowitz 1857* стр. 43. Колишні ученики Воробкевича (як о. Єрот. Федорович з Ревної і ин.) кажуть, що він був для учеників острій і відстрашував від науки рускої мови.

Наука йшла старим ладом. В низших клясах учили рускої граматики після Головацкого і читали читанку Ковальського, в висших клясах відбувала ся наука церковно-слав. мови так, що плян¹⁾ сеї науки на р. 1858-ий виглядав ось як: в 5-ій кл. „початки церковнословянської мови до дієслова“, в 6-ій кл. „дієслова і заіменники, помічне дієслово“, в 7-ій кл. „наука о дієсловах церковнослов. мови“, а в 8-ій кл. „наука о прислівниках, приіменниках і окликах“. Крім того у всіх клясах відбували ся „переклади з читанки“. Так само було і 1859-го р. Та вже сего року став суплентом в гімназії Степан Носієвич²⁾, і ему повірено науку рускої а властиво, як бачимо, церковнословянської мови в висшій гімназії, котрої він учив так, що 1860-го р. у всіх клясах брав „науку о формах церковнословянської мови після Міклошіча“, читав Головацкого хрестоматию, 1-шу і 2-гу часть, а крім того читав вже також в 7-ій кл. „Слово о полку Ігоревім“. В низших клясах учив Ілїюц після поданого вже висше пляну і з тих самих книжок.

Та не довго забавив Носієвич на Черновецькій гімназії, вже в вересню 1860-го р. відїхав він до Відня, щоб там приготувити ся до іспиту. Довгий час не було его кому заступити „*задля недостатку краєвих сил учительских*“.³⁾ По довгих короводах був нарешті іменований

1) Jahresbericht 1858 стр. 32 сл.

2) Jahresbericht 1859 стр. 85.

3) Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1861 стр. 21 сл.

Олекса Тороньский¹⁾ учителем рускої мови, але не приходив, хоч дирекція що місяця нати-скала на него; до того в лютім 1861-го р. за-явив, що сего місця не приймає. Тоді „з пору-чення гр. катол. митрополичої консисторії“ іме-нувало намісництво дня 9-го марта 1861-го р. укінченого богослова **Осипа Бурачиньского** учи-телем рускої мови і той обняв сю науку в цілій гімназії дня 19-го квітня.

Бурачиньский учив рускої мови звиш 4 роки — аж до 16-го листопада 1865-го р. За его часів настає досить значна зміна в науці рускої мови. Щоб її добре зрозуміти, треба доконечно обняти зором десятилітний період (1851—1861) першої науки рускої мови в Чер-новецькій гімназії.

Приглянувши ся з близька тій науці бачи-мо, що в низших клясах майже нічим не відріж-няла ся вона від теперішної науки рускої мови в школах народних, ба стояла може навіть ще низше зачерез те, що не було хотьби таких книжок, які тепер маємо для шкіл народних. На-ука починала ся букварем. Велику ролю грали відтак переклади з німецького на руске і на від-ворот. Ледви вивчили ся ученики в такий спосіб в чотирох низших клясах дещо по руски читати і писати, ледви поклали який такий ґрунт, щоб на нїм здвигнути докладне знане рідної мови і єї історичного розвитку, то вже й переставали дальше вчити ся, бо в висших клясах морочили їх голову виключно церковнословенщиною, чита-нем і перекладами псалмів або нарешті через

¹⁾ Тамже 22.

цілі 4 роки читанем хрестоматії Головацкого. Коли зважимо, що того всего вчили ся що йно ті ученики, що в 1858-ім р. скінчили 8-му клясу, їх же попередники і того не знали; коли ще додамо, що ученики Русини були ще й в иньшій згляді в некористнім положеню, бо і релігії учили православних Русинів по німецьки, а як ні, то по волоски, а по руски хіба тоді, коли вже хто таки й слова не знав волоскої мови, уніятів же латинські катехити очевидно по німецьки; коли нарешті і сего не спустимо з уваги, що екзорти треба було одним (православним) слухати по волоски, а другим (уніятам) по німецьки; то покаже ся нам сумний стан тодішнього духового розвитку буковинських Русинів. Поминувши те, що ученики мало що вміли по руски, вони приучували ся в школі серед таких обставин ужажати руску мову за щось низшого від мови церковно-словянської, за щось підлійшого від мови волоскої і німецької, ба навіть маловажити єї... Чи-ж можна після сего всего дивувати ся, що із тих людей, що покінчили тоді школи, отже стоять тепер в 50-их роках життя і повинні-б мати провід в народнім житю, нікого на видко на чолі руского народу на Буковині?!

Ще сумнійше представить ся нам річ, коли науку рускої мови порівнаємо з наукою волоскої мови. Між тим як ученик Русин мусів в 6-ій, 7-ій та 8-ій клясі вчити ся відмінювати церковнословянські заіменники, дієслова та про прислівники, приіменники і оклики і перекладати хрестоматию Головацкого на німецьке, то ученик Волох учив ся у Пумнула історії волоскої літератури, читав літописи волоскі, складав письменні задачі про предмети з історії свого народу, виходив поза

вузкі границі Буковини до Молдави і Волощини, закріплював ся в любові до своєї народности, запальював ся народними ідеалами. Жива мова одушевляла всіх, нею будилось самопізнанє народне, вона була підоймою духа народного, а у нас — сум збирає й погадати! Мову живу, що єї приносили ученики до школи, натягали в школі на різні учені, церковні та иньші копита; 8 літ науки тою штучною мовою вистарчило, щоб ученики позабули живу мову, навчили ся перекручувати єї як найогиднійше, і щоб нарешті, не будучи все таки в силі в кождім разі послугувати ся сею мішаниною а встидаючи ся того, що єї не вмiли, взяли ся в практичнім, щоденнім житю до иньших живих мов, до мови німецької, волоскої або польської. Коли-ж ученики Русини, вступаючи до гімназій, не знали зовсім народної мови — а було і таке, то там єї не навчили ся; науки шкільної не оживляла народна мова. Відки-ж мало серед таких обставин у руских дїтий взяти ся самопізнанє народне, коли все змагало до того, щоб інстинктове, природне пробуджене і проявлене почутя народного вбивала наука рускої мови і літератури?! Не диво, що молодїж, завсїгди живїйша, палкїйша, шукаючи живих ідеалів, покидала свій рідний нарід а горнула ся до чужої, приставала до живої інтелїгенції иньших народів; се діяло ся тим лекше, бо тамтуди тягнули, заманювали молодїж руску патріоти учителї, а сю роботу підпомагали ще й ось які погляди управи шкільної на національні відносини на Буковині. В програмі Черновецької гімназії за р. 1862-ий читаємо на стр. 22 таке: „Викладова мова є взагалї німецька. Але-ж при науці православної релїгії, при

православних і гр. катол. екзортах і при науці краєвих мов є рідна мова учеників заразом мовою викладовою“. — З того виходило-б отже, що православні Русини вчили ся релігії і слухали екзорт в рускій мові. Де-ж там?! — „Екзорти для православних учеників, сказано дальше в наведеном програмі, на стр. 23-ій держать ся в мові волоскій, а для гр. католицьких учеників в мові рускій“. — Цікаве дуже, як директор Вольф пояснює сю справу. Він каже : „Гр. католицькі ученики з малими виїмками вміють уже з дому по руски, длятого без ніяких трудностей розуміють рускі виклади. Але зміж православних учеників велика часть при вступі до гімназії не вміє по волоски, длятого треба ту науку вести в трох мовах“ (т. зн. по німецьки, по руски і по волоськи). — Се річ справедлива, так повинно-б і бути. Ба, але що каже дальше дирекція гімназьяльна? — „Ся трудність (викладати в трох мовах) починає від III-ої кляси менчати, бо до того часу найбільша часть учеників присвоює собі вже зрозуміне мови волоскої“. — „Се-ж значить ся, що Русини православні лиш до III-ої кляси були ще Русинами, відтак ставали Волохами! Се чисте винародовлене Русинів, яке переводило ся під протекторатом школи і то в силу „теорії“ дирекції гімназьяльної, що всі православні, хоть би вони говорили й по руски, мусять бути Волохами! Ся теория зрештою дуже нам добре знана, — се-ж теория яку пустили в сьвіт і якої придержують ся волоскі шовіністи, румунїзатори ; але що дирекція гімназьяльна визнавала также ту теорию, що тодішний директор педагог не догдував ся суперечности в тім, що сам написав, се му-

*

силь кожного здивувати. Після поглядів отже дирекції гімназійної лише уніяти Русини,¹⁾ а всі православні — Волохи; се дуже характеристичний погляд влади шкільної, котрий ясно говорить, як систематично вела-сь ромунізація руских діттей. По тій дорозі перейшло страх богато Русинів в народний табір волоский; потребуємо лише кинути оком в шематизм православної архидиєцезії, щоб о тім пересвідчити ся. Та зрештою не без причини повстала на Буковині говірка: „Тато рус, мама рус, а Іван Молдаван“. Винародовлення Русинів православних не могла спинити така наука рускої мови, як ми єї висше представили, бо вона була мертва, без життя. Така наука, не то що не приманювала, але радше цілком відпихала ученика від себе, в найліпшій же разі, відтягаючи увагу учеників від теперішности, від дійсности і звертаючи єї в самі лише давно минулі, старовіпкі часи, мала вона на тодішне покоління такий вплив, що воно відтак ціле своє жите жило лиш колишнім житем а не було спосібне заявити себе живими ділами. Сумні наслідки сего бачимо в тім, що серед рускої суспільности, т. з. серед інтеллігентної класи і тепер ще снують ся в безлічи наймутнійші погляди на рускі народні і культурні справи.

Не можна тут винуватити учителів рускої мови за те, що вони не вміли оживити сеї науки. Відки-ж мали вони знати, що і як учити? Вони-ж

¹⁾ Не дуже так ліпше в тім згляді стояли гр. котлиці Русини; вони що йно від 1858-го р. учили ся і то лише літургії в II-ій класі по руски, і що йно від того року слухали руских екзорт. Першим таким катехитом для уніятів був сотрудник Черновецький Олекса Заклинський.

самі що йно вчили ся. Вони-ж були синами свого часу, а час той був такий, що почуття народного у Русинів ще не було. Зрештою не о то тут і розходить ся, щоб когось обвинувачувати, а розбираємо і вказуємо на се для того, щоб кожний міг уявити собі докладно пересічний сьвітогляд тої нашої інтеллігенції, що вийшла з таких шкіл, щоб тим лекше і лїпше порозуміти різні прояви теперішного нашого народного і духового життя. Ніхто не винен за се, що він є дитиною свого часу, не кожному даний дар, відгадувати і вказувати нові дороги для людського духа, не кожному дана сила, будити до нового життя спячу масу народну...

Не багато инакше відбувала ся зрештою в тих часах наука рускої мови і в Галичині, і в самій академічній гімназії у Львові, хочь там далеко ранше зійшло сонце на рускім небосклоні, хочь там вже в 30-их роках будив спячу Русь галицький геній Маркіян Шашкевич, хочь там в 1848-ім р. відбув ся зїзд руских учених, хочь науку рускої мови на тій гімназії вів товариш Шашкевича, сьвітлич рускої науки, Яків Головацький. І тут маємо в I-ій класі „вправи в правописи, в читаню, говореню і виголошуваню після граматики Головацького, а в 2-гім півроку письменні задачі“; таке саме потворює ся в II-ій, III-ій і IV-ій класі. І тут головну вагу кладуть на переклади¹⁾ з німецького і на відворот, і тут

¹⁾ Підручниками при тім були: „Руско-нїмецькіи розговори и упражненія в языцѣ. Ruthenisch-deutsche Gespräche und Sprachübungen“ видані Іваном Гуркевичом 1850-го р., Читанка Шашкевича, відтак читанка Ковальського і німецькі читанки Моцарта. Гл. Програми. Запримітити тут треба, що руского мусїли вчити ся й не-Русини.

в V-ій класі читають ся псалми. Ріжниця лиш та, що в VI-ій класі читають Несторову літопись, а в VII-ій і VIII-ій Слово о полку Ігоревім. Правда, Яків Головацкий від 1852-го р. в VII-ій і VIII-ій класі читав также „деякі твори новшої рускої літератури“¹⁾ або диктував (1854-го і 1855 р.) „кавалки для деклямацій,“ і певно не одно мимоходом сказав про новійшу літературу, чим безперечно оживляла ся наука рускої мови, але-ж се був іменно Головацкий, котрий можна-б сказати, однісенський з професорів рускої мови багато з того знав;²⁾ в цілости-ж служила наука рускої мови всюди церковнословенщині, ціль еї була церковнословенщина, котра тоді уважала ся за чисту руцину, котра одна мала сяку таку практичну вартість, бо заспокоювала потреби церкви.³⁾

Вина тої мертвоти в науці рускої мови спочиває отже не в учителях а в обставинах, що руска мова витиснена була з публичного ба навіть і з домашнього інтеллігентного життя, що люди не знали навіть, що то є руска мова; що в публичнім житю лиш одна та мова, котру чути ще було в церкві, носила імя рускої мови; вина спочиває в тих тяжких кайданах, які на нашу рідну мову наложила церковнословенщина, з котрих ще й доси годі їй отрясти ся, під тя-

1) Гл. програми академічної гімназії у Львові за відповідні роки.

2) Подібно учив Осип Левіцкий в Перемишлі. Гл. „Дѣло“ 1888. ч. 75 і 76, і з р. 1889 ч. 45 фейлетон.

3) В першій лінії мало ся на оці потреби будучих сьвящеників.

гаром котрих і тепер ще ронить руска мова свою природну красу... Міжтим коли волоска мова не зазнаючи жадних утисків і тут розвиває ся гарно і остає щиронародною, то руска мова під впливом церковнословенщини ниждє, кошлавіє, марніє, никне... Самим найгарнійшим думкам, які рад би був хто коли в тій мові виразити, годї було перебрати ся крізь ріжні пайки мішанини язиків, що уважала ся рускою мовою, — по дорозї мисль остигала; а з другого боку і найкраща думка, убрана в мертвечу пелену, оставала мертвою (Порів. вірші Василя Продана в „Буковинській Зорі“ з р. 1870). Щоби-ж визволити письменну руску мову зпід впливів церковщини, поставити єї на власні ноги, на яких прстояла волоска мова, на се треба було, щоб руска мова в публичнім житю прийшла до значіння і до сили, на се-ж треба було багато часу а ще більше мозольної праці. З кожним успіхом рускої мови в публичнім житю запримічаємо поступи в науці рускої мови в школах.

Під Бурачиньским, помимо того, а може й задля того¹⁾, що він в 1856-ім р. здавав матуру в Чернівцях, отже в гімназії не вчив ся зовсім

1) І на наших писателях, на Шашкевичу, Федьковичу і ин. можемо зробити се спостережене, що чим меньше хто обізнаний був з церковщиною і чим меньше вглубляв ся в „книжну“ мову руску, чим меньше хто був „ученим філологом руским,“ тим певнійше уважав народну руску мову за жерело письменної рускої мови і тим краще писав по руски; шкільна наука з єї теоріями довгий час псувала у нас мову письменну. Супроти Шашкевича, Федьковича, Воробкевича і ин. поставити можна-б учених Осипа Левіцкого, Головацкого, Дідицкого і т. д.

рускої мови, наука рускої мови в Черновецькій гімназії значно поліпшає ся. Побут его у Львові між галицькими молодими людьми, де руске жите народне живійше проявляло ся, слухане на університеті викладів Головацького з рускої мови і літератури, про що дотеперішним учителям рускої мови на Черновецькій гімназії і не снило ся, допомогло ему ступити один крок наперед. Хоч в цілій висшій гімназії читає ся ще лише хрестоматія Головацького, то в VIII-ій кл. подає він вже также „короткий перегляд (або нарис) історії літератури аж до найновіших часів.“ Ученики пізнають вже дещо з старорускої літератури, виробляють письменні задачі, дотикаючі давного руского або взагалі словянського духового життя, пишуть пр. про св. Кирила і Методія, про Остромирове евангеліє, розбирають, якою мовою налісане Остромирове евангеліє, порівнують старословенську мову з рускою, описують жите Иларіона, Нестора, хрестини Ольги, займають ся Словом о полку Игоревім, пишуть і на иньші теми з старорускої літератури, про які начитували ся через 4 роки в висшій гімназії¹⁾. Взагалі запримічаємо у Бурачинського щире старане і дбалість о руску мову, він справді рад був сумлінно сповнити тяжкий обовязок учителя рускої мови. Те, що руска мова 1858-го року здобула собі новий терен через заведење руских екзорт для учеників уніятів і через те, що науку релігії в II-й класі стали тих учеників вчити по руски, значно підперло змаганя Бурачинського оживити науку свого предмету. Ціла наука нарешті вже на стілько уста-

¹⁾ Гл. відповідні програми Черновецької гімназії.

лила ся, що 6-го червня 1863-го р. можна було приступити до видання пляну науки рускої мови в гімназіях і в школах реальних. Сей плян, здає ся, походить з руки Головацкого. Вправді невелика різниця від того, що до тепер в школах прийнято ся, але все таки замітний поступ. На VIII-му класу призначено в пляні історію *нової рускої літератури*, як се вже зрештою перед тим Бурачинський завів, і тим зроблено перелом в понятях що-до ціли науки сего предмету; від того часу стає чим раз яснійше, що в годинах, призначених на науку рускої мови, треба дійсно учити рускої мови і її літератури. Відповідно до нового пляну подибуємо від тої пори попри давні теми задач вже також і такі, що дотичать новійшої літератури, як пр. (1864-го р.) „Оцінити Івана Котляревського заслуги в словесности“. Та на жаль Бурачинський, котрого учительська діяльність будить як найкращі надії, покидає в листопаді 1864-го р.¹⁾ стан учительський, а на его місце приходять по малій павзі, котру виповняли о. Каліновський т. е. теперішній архимандрит Мирон Калінеску, а кілька місяців в деяких класах Омелян Партицкий, з Станіслава Іван Глібовицкий, котрий учив сего предмету від листопада 1864-го р. до кінця року шкільного 1871-го р.

Сумні часи настають тепер для науки рускої мови в Черновецькій гімназії. Глібовицкий або не узнавав зовсім нової рускої літератури або її нічого не знав, бо супроти виразних слів обовязуючого пляну науки не вчив він її; той

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1865. стр. 32. О. Бурачинський пішов на парафію до Криворівні в Косівськім повіті.

один рік, в котрім мали ученики з нею познакомити ся — VIII-му клясу заповняв він розбиранем старих памятників. Так 1866-го р. учив він в VIII-ій клясі через цілий рік „Слово о полку Ігоревім“, 1867-го р. так само „Слово о полку Ігоревім“ і „Поученіє Володимира Мономаха“, а 1869-го, 1870-го і 1871-го р. читає в V-ій, VI-ій і VII-ій клясі все лиш Несторову літопись після виданя Міклошіча, а в VIII-ій клясі також Несторову літопись, крім того „Слово о полку Ігоревім“ і также ще учить „історії літератури 11-го, 12-го і 13-го віку¹⁾ (після Шевирева, гл. р. 1867)! Річ ясна, що ученики, котрі були в тих роках у висшій гімназії, крім Несторової літописи з рускої літератури нічого більше не читали і про нічо більше не чули; читати-ж через 4 роки все лиш Несторову літопись — се страшно і подумати, як се мусіло убиваючо впливати на молодечий ум учеників! В задачах менше бачимо тем з історії рускої літератури і історії Руси, а коли й є яка, то все лиш з найстаршої доби. Зате залюбки дає Глібовицкий ось які теми: „Упражненье въ писанью глаголицкою азбукою“ (1866-го і 1867-го р.), „упражненье въ старословенскомъ склоненіи“, „упражненье въ старословенскомъ спряженіи (се правильно що року)“ і т. п. На загальні-ж теми дає поясняти понайбільше московскі (великорускі) пословиці і прислів'я як пр.:

1868-го р. — „Кому хочется много знать,
тому не надобно много спать“;
— „Орламъ случается и ниже куръ
спускаться,

¹⁾ Гл. відповідні програми Черновецької гімназії.

— Но курамъ никогда до облакъ не подняться“.

1869-го р. — „Гордымъ быть, глупымъ слыть“;—
— „На себя ропщи а не на случай и перестань жаловаться на товарищей“; —

— „Кто хвастаетъ, тому и море по колъна“, —

— „Люди подобныи монетамъ, которіи должно принимать по курсу а не по соотвѣтствующой ихъ вѣсу цѣнѣ“. —

1871-го р. — „Завистники на что не взглянуть, Поднимуть вѣчно лай;
А ты своею дорогою ступай,
Полають да остануть“.

— „Рыба ищетъ, гдѣ глубше,
Человѣкъ, гдѣ лучше“, і т. и.

Мова Глібовицкого, взявши від 1866-го р., чим раз більше „твердне“, так що нарешті в 1871-ім р. переходить вже всяку мірку твердості; він пише, о скільки сам уміє, по московски. Се бачимо ось в яких разях: „Послѣдніе дни жизни Меодія“, — „Грамматическія упражненія въ старославянскомъ“, — „Первіе князя на Руси“. —

Такі теми ставив він ученикам до оброблення; очевидно, як сам писав, так вимагав, щоб і ученики писали. Ба навіть таке слово як Львів перекручує він на „Львѣгородъ“ в темі: „Овлдѣніе Львѣгорода Казимиромъ.“ З того ясно ви-

ходить, що Глібовицкий старав ся учити „русскої“ т. зн. **МОСКОВСКОЇ** а не рускої мови; руска мова у него не находила помилованя і ласки, у него вона лиш „малорускій языкъ“ (гл. Програм за 1865-ий р.), як єї між Русинами ніхто ніколи не називав і не називає.

На сю переміну в самім Глібовицкім і взагалі на переміну в поглядах тодішньої рускої суспільности на рускість і єї ціли, головно-ж на руску мову великий вплив мали події 1866-го р. В сій році побити Австрію Прусаки під Садовою, (Königgrätz), а галицким політикам руским з давньої Погодиньської кольонії привиділось вже навіть, що Австрія розпадає ся в шматочки і тоді то набрали вони відваги дати вираз своїм правдивим думкам і оголосити в „Слові“ маніфест, що „рускі Галичани і Українці — з Москалями один і той сам нарід, що всі разом становлять по походженю, історії, вірі, мові і літературі одну і ту саму націю¹⁾“. Австрія вправді не розпала ся і Галичина не опинила ся, як сего бажав собі дехто, під „русским“ царем, але Глібовицкий яко Галичанин уляг зовсім поглядам галицко-„русских“ політиків, оставав завсїгди під впливом „Слова“²⁾, і ті погляди старав ся заціпляти в буковиньску молодіж. На стежці, котрою Глібовицкий пустив ся, повів его дальше московский славянофіл Ст. Шевирев (Исторія русской словесности преимущественно древней), після котрої він учив своїх

¹⁾ Гл. Пыпина и Спасовича Исторію славянскихъ литературъ т. I. 419.

²⁾ За часів Глібовицкого редакция „Слова“ і Площаньський посилають різні книжки до бібліотеки гімназіальної.

учеників рускої літератури; в тих думках піддержував его „одномишленник“ Іван Браник, що від 11-го вересня 1865-го р. став професором в Черновецькій гімназії, а зносини з консулатом російським певно нічим не причинили ся до того, щоб справити хибні поняття. Маючи заохоту в „Русській Бесіді,“ котра від початку (1869) ступила на „тверду“ дорогу, а будучи яко учитель рускої мови в гімназії без всякого надзору, дозволив він собі нарешті замість рускої мови учити „настоящаго русскаго языка.“ Сї его змаганя як найяскравійше виступають в 1871-ім р. т. зн. саме в пору, коли між галицькими партіями суперечка дійшла до крайних границь і на загальних зборах „Рускої Матиці¹⁾“ вибухла отвертата вражда.

В такій науці треба глядіти жерела ріжних фраз о „историческихъ началахъ,“ „тысячелѣтію“ і т. и., які тепер часто чути від колишних учеників Глібовицького, хоть звісно, поза тими фразами страшна порожня, бо і ціла его наука була без змісту; в такій науці треба глядіти пояснення, чому загал рускої інтеллігенції, що вийшла зпід руки Глібовицького, або зовсім байдужний до народних справ, до рускої мови і еї літератури, або навіть ворожо відносить ся до всяких народних змагань і йдучи за своїм учителем проповідує єдинство культурне і літературне Руси-України з Москвою; в такій науці треба глядіти

¹⁾ Гл. Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-рускою Матицею 1870. Отчетъ засѣданія общаго собранія членовъ Галицко-русской Матицы, отбывшого ся на д. 27 Августа (8 Септ.) 1870 стр. 126, 127, 132.

причини, чому тота верства рускої інтелігенції відвертає ся від теперішности, від дійсности і або жие ідеалами Володимира Великого, Володимира Мономаха і другими давними ідеалами, що не мають з теперішністю нічого спільного, або буяє фантазією в незмірній, безграничній, єдиній, самодержавній, православній Русі і таким чином стає безхосенним членом теперішної рускої суспільности.

Тую деморалізуючу і руйнуючу роботу Івана Глібовицького серед тодішньої молодіжи гімназіяльної підперла ще одна нещасна обставина. Безпримірне і беззглядне перетягуване православних Русинів до Волохів, яким займав ся ревно і запопадно православний катехит висшої гімназії о. Калиновский, викликало у деяких учеників Русинів відпорну силу. Крім того природне почуте народне з розширенем сьвітогляду через науку чим раз більше сьвідрувало в серці, і не в одного з молодих людей рвалося, щоб виявити ся якимсь ділом тим більше, що молодіж руска бачила, або радше чула про такий вибух почуття і самосьвідомости народної серед старших Русинів — про засноване товариства „Рускої Бесіди“ в Чернівцях 1869 р. Так отже і ученики Русини з висшої гімназії почули потребу пригорнути ся тїснійше один до одного, сполучити ся до купи в якесь одно тіло, щоб тим зорганізувати відпорний рух, а также щоб взаїмно у себе розбуджувати, заціплювати і підтримувати почуте народне. Початок до сеї організації вийшов від покійного Варнави Вільчинського, до котрого перший пристав Омелян Манастирський. Кинена гадка ширила ся чим раз більше, обговорювала ся між приятелями, так що нарешті

прийшло до того, що дійсно завязало ся, очевидно, тайне товариство руских гімназистів „Согласіє“ з статутами і 29-го жовтня 1870-го р. відбув ся при участі 23-ох членів перший загальний збір в мешканю покійного Івана Семаки. Ціль того товариства, як сказано в статутах, була: „возбужденіє русского духа, образованіє ся въ русскомъ языкѣ и товаришеска жизнь.“

Такі тайні товариства між учениками гімназіяльними се не новина. Звісні з життя галицьких гімназистів „громади“ і др., звісно также, що і Волохи в Черновецькій гімназії мали тоді таке тайне товариство. Покликували їх до життя сердечна приязнь між поодинокими товаришами шкільної лавки і ідеальні змаганя молодечого серця. Розвиваючи ся під добрими і щасливими обставинами, ставали такі товариства благотворною і підіймаючою силою для молодіжи, вони відтягали молодіж від злого, від зледащія, плекали між нею різні добродітели. І я належав до такого товариства, найгарнійші спомини з того часу лишили ся в моїй душі, а памятка по нїм зложена в двох томах „И. Онышкевича Руской Библиотеки,“ до котрої те наше товариство дало перший почин і котру своєю працею і грішми під верховним надзором і при помочи свого незабутного учителя видало¹⁾.

Прочитуючи протоколи засідань „Согласія“, бачимо также скрізь щире старане рускої молодіжи, осягнути свою ціль. Безнастанно читають ся лекції з рускої історії і рускої літератури, а

¹⁾ Історія „И. Онышкевича Руской Библиотеки“ розказана подрібно в „Буков. правосл. Календарі“ на р. 1894 в моїй автобіографії.

що правопись руска т. зв. історична або етимологічна становила для всіх непоборимі труднощі, то від часу до часу чути просьби продиноких членів, щоб учити рускої правописи, — одним словом бачимо щирі змагання рускої молодіжи, повної гарних ідеалів, на дорозі освіти і духового поступу. Богато з членів „Согласія“ трібувало своїх молодечих сил на ниві поезії, складало ріжні вірші, котрі відтак на вечерицях деклямовано: иньші грали театр і т. д. Найкращі надії будили сї заходи рускої молодіжи, щоб сповнити завдане молодіжи і стати відтак потрібним членом суспільности.

І волощеню рускої молодіжи поставлено сим товариством велику гать. Звісно, що шкільна власть уважала всіх православних за Волохів, се-ж визискували такі катехити як о. Калиновский до того, щоб справді румунізувати руску молодіж. Злучившись в товариство, рускі православні гімназисти почали ставити опір румунізаційній роботі о. Калиновского, почали заносити скарги до дирекції і т. п. Таким чином довели вони до зміни в науці православної релігії. В 1870-ім р. вийшла постанова, що „ті ученики, що не вміють по волоски, мають побирати науку релігії і мають бути питані в тій мові, яку вміють. Так учило ся сего предмету в низшій гімназії в тім році на 135 правосл. учеників 105 по волоски, 15 по німецки а 14 по руски“.¹⁾ — Ся зміна дотичить, як бачимо лиш низшої гімназії, а в висшій гімназії треба було православним Русинам все ще вчити ся релігії по

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1870 стр. 74.

волоски; але-ж вже і ся постанова мала такі наслідки, що число православних Русинів в гімназії рікрічно росте, т. зн. властиво, що чим раз менше руских дїтїй романїзує ся. Так 1871-го р. „на 142 православних учеників учило ся релїгії 103 по волоски, 14 по німецьки а 23 по руски“, в 1872-ім р. „на 138 православних учеників училось 96 по волоски, 15 по німецьки а 27 по руски“. Нарештї таки сего року 11-го листопада устанавлено „для науки православної релїгії на тутешній гімназії двох учителїв, так що один має вчити по волоски а другий по руски через всі 8 клас“. ¹⁾ Отсе величезний здобуток на ниві нашого народного відродженя, бо тим поставлено крішке забороло против румунїзацийних заходів православних катехитїв, а завдячувати сей здобуток треба живому почуттю народности серед шкільної молодїжи рускої. організації тої молодїжи в „Согласію“ і заходам товариства „Рускої Бесїди“. Стараня „Согласія“ були в тім зглядї справді дуже великі. Всї постановили, щоб о. Калиновському не відповідати релїгії инакше, як по руски, а що не було книжок руских для православної релїгії так як їх ще й доси нема, то удали ся ученики до редакції „Слова“ до Львова, щоб їм прислала потрібні книжки; ученики перекладали также волоскі книжки на руске, автографували се і таким чином самі бороли ся за руску справу. Така борба як пайскуточнїйше піддержала заходи „Рускої Бесїди“, щоб устанавлено осїбну православну руску катехитурю; вона як найбільше

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1873 стр. 76.

причинила ся до того, що шкільна власть видала сю важну в житю народнім постанову. Отсе гарний бік діяльности товариства „Согласіє“. На православного руского катехита призначено старенького Ілїюца, що учив перед тим релїгїї в низшій гімназїї всіх православних. Від того часу і православні катехити мають вплив на долю руцини в Черновецькій гімназїї.

Гляньмо тепер в другий, меньше відрадний бік сего руху між рускими гімназистами. Вже на самім початку показала ся потреба грошей на утримане комнати, справлене книжок і т. и., а гроший, звісно, не заступить жаден хоть і як великий запал для доброї справи. Кажуть, що на тую ціль дав кілька риньских Василь Продан, о. Николай Гакман та може ще хто з старших Русинів, а нарешті відки не взяла ся гадка удати ся в тім зглядї до російского консула Кіра Дінжана з просьбою о запомогу. На перший раз пала десятка, відтак переконавши ся, що се молодїж „благонадежна“, бо коли прийде, то старає ся — очевидно, аби більше дістати, говорити по московски — сей плян піддав один з членів — давав консул і сотками... і пристарав їм гарну бібліотеку на те, „чтобь обучались русскому языку и русской исторіи.“ Так отже на „Согласіє“ наложила свою руку чужа, для природного его розвитку пагубна сила. Дїтям з V-ої, VI-ої кляси гімназїяльної тикалось сотки левів в руки, тим дїтий деморалїзувало ся... Зародок прегарної рослини, що заклонув ся в добрім, щирім, непорочнім серці рускої молодїжи гімназїяльної, виродив ся під тим чужим впливом в огидне бодяче, „Согласіє“ послужило до деморалїзації молодїжи, гроші дані консулом розбирали

члени понайбільше поміж себе, хто кілька захопив; тим привикала молодіж змалку до „пособій“, кривила для „пособій“ душею, упадала морально, а навчивши ся в тім віку молодечім служити мамоні і еї віддавати ся тілом і душею, лишила ся понайбільше такою і на далі¹⁾.

Наука рускої літератури замінила ся небавом в читанє московских писателів і московскої літератури; любов до свого рідного, що дала почин „Согласію“, марніла; запал, з яким молодіж готовилась до праці для свого рідного народу, остигав і з часом всякі ідеали замінялись в холодне обрахованє звучною монетою, за що відтак треба було величати чужих богів. Богато з перших членів „Согласія“ винесло ся потім до Росії (Продан Ис., Дашкевич, Григорович, Грабович...), тим осиротили вони свою рідну країну; иньші знов, стративши за молоду віру в власні сили, коротають тепер жите без пожитку для своєї вітчизни, вижидаючи з заложеними руками помочи і спасенія для себе і для свого народу від того, що їм колись так щедро помагав. Лиш мала часть рускої молодіжи з „Согласія“ остала вірною своїм чистим народним ідеалам і в самім товаристві часто накликувала всіх товаришів до любви своєї рідної мови і батьківщини. Та скоро лиш той народний кружок збільшав ся і починав брати перевагу в товаристві, зараз консул довідав ся, що „Согласіє“ неблагонадежне і зараз переставали йти щедрі запомоги від консулату для „Согласія“, а плили лиш просто в ки-

¹⁾ Про се довідав ся я дещо з протоколів „Согласія“, котрі є в моїх руках, а дещо від колишніх членів „Согласія“, як від п. Івана Тимінського і др.

*

шеню декотрих малців.¹⁾ Нарешті годі було молодим людям з такими ріжними напрямми своїх думок остати довше при купі; в лоні „Согласія“ витворив ся вже 1871-го р. „Братний Союз.“ Товариство се стояло на народнім ґрунті, а своєю задачею поставило попри образоване в рускій мові, літературі і історії ще також събір, збиранє пісень, казок народних і т. д. і стало небавом видавати автоґрафовану газетку „Зазулю“, котрої одно число, що є в моїх руках, складає добре свідощтво про чесні змаганя товаришів „Братного Союза.“ Жаль, що не міг я роздобути протоколів з засідань „Братного Союза“; з них можна б багато дечого цікавого з життя нашої народної молодіжи з тих часів довідати ся... По відлученю одної часті молодіжи від „Согласія“ починають ся 1872-го р. сварні в „Согласію“ що до відношеня до „Братного Союза.“ Богато тоді говорить ся про партії між Русинами, були в „Согласію“ ще й такі (Козаркевич), що ось як говорили: „Много роздирают собі хавки над кулішівкою, а не знают, что она не есть нам вредна, но они думают, если „что,“ „очень“ і „какъ“ нишут, или говорят, то уже сут мудрії; також сут такіі, которіі понеже они отримуют гроші, за тіі гроші употребляют таких слів, якіі би їм еще большіі гроші принесли і старают ся своїм дателям подлизувати ся.“ Як бачимо, ніколи не переводили ся в „Согласію“ добрі, щирі елементи; ті члени „Согласія“ були звичайно противниками кулішівки, але-ж були народовцями і до нині остало ся багато з них

¹⁾ Про се знав п. Іван Тиміньскій багато цікавого розповісти.

більше або менше позиточними членами рускої суспільности. Вони а ще більше діяльність „Братного Союзу“ (на „Союзників“ мав мати вплив Іван Турчманович, гр. кат. сотрудник і катехит гімназияльній) спиняли деморалізацію сіяну з ріжних боків поміж рускою молодіжню і вчинили се, що ягась часть сеї молодежи остала вірною свому народови і свому краєви.

„Согласіє“ жило до кінця 1877-го р.; до него належали в послідних роках також питомці учительської семинарії і ученики з дяківської школи (даскалії). Найважнійшою причиною, чому „Согласіє“ перестало жити, було те, що щедра поміч посторонна для „Согласія“ перестала плисти, тай ученики гімназияльні з основанем академичного товариства „Союз“ находили в тім товаристві те, того бажали осягнути заложеном своїх товариств. Перестали-ж „пособія“ йти задля того, бо консул від 1875-го р., т. зн. від заложения університету, заопікував ся рускими академіками. Майже всі Русини філологі, котрих я застав 1878-го р. на університеті, або з котрими я слухав клясичної філології, мали російську стипендію від консула в сумі 300 зр., котру побирали місячними ратами по 25 зр. — Се очевидно не вадило, що ті самі побирали також австрійську стипендію для Русинів 105 зр. Російські стипендисти мали по укінченю студий іти до Росії і дійсно тою дорогою вийшли до Росії: Григорович, Грабович, Війчук, Шушковський, Березовський, Подлуский, Фольварків; з ними вийшов і Кубішович. Дорогу до Росії промостили для нашої доростаючої інтеллігенції Манастирський, Дашкевич, Продая; нарешті в послідних часах вийшли туди два брата Жалковскі і Іван Клим — се

чей вже послідна жертва австрійської Русі не для закордонських братів Русинів але для Росії, але се ледви чи послідний обяв тої деморалізаційної роботи, яка розшалашувала ся на Буковині в 70-их роках. Вправді свідомість народна і самопізнане чим раз більше будило ся у рускої молодіжи, а з ними ішло рука в руку щире бажане, служити свому рідному народови, своїй країні; але баламутство, засіяне раз межи молодю рускою інтеллігенщею, не дасть ся так скоро і з корінем виполоти; ще й тепер подибують ся люди, що падуть в зручно порозставлявані сїти і так звільна приноровлюють ся до ходу в чужім ярмі, що їм відтак і на думку не прийде, що вони раби...

История „Согласія“ показує нам докладно, як успішно посторонні впливи підпомагали змаганя проф. Івана Глібовицького, ворожі рускій мові і поглядам на природний розвиток рускої народности. А не було нічого тоді, що могло б такі пагубні впливи професора рускої мови нівечити, не було навіть хрестоматії для науки нової рускої літератури, котра як би була в руках учеників, не одного була би спамятала і навчила, що теорії професора мильні і пагубні для нашого народу. Вправді появилася 1868-го р. читанка Тороньського для вищої гімназії, але галицька рада шк. краєва її не затвердила і таким чином не була вона допущена до ужитку шкільного і на Буковині. Аж коли 1870-го і 1871-го р. появилася читанка Барвіньського і зайшла обава, що сю книжку прикажуть уживати при науці рускої мови і на Буковині, тоді чим борше в короткій дорозі завів Глібовицький (з 1872-им р.) на Черновецькій гімназії читанку

Торонського; розпорядження шкільної влади я на се не нахожу ні де! Зрештою в часах Глібовицького уживали ся ще ось які книжки: Граматика Осадци — очевидно видане друге з 1864 р. бо воно „твердше“; Читанка для низшої гімназії ч. II. і хрестоматія Головацького. Церковно-слов'янської мови в висшій гімназії учив Глібовицький після Міклошіча і р. 1867-го після Добрянського.

По семи літах такої діяльності на Черновецькій гімназії переніс ся Глібовицький яко професор рускої мови до саме тоді отвореної учительської семинарії в Чернівцях, щоб і там ширити свої погляди і ідеї і заціплювати їх в душу будучих учителів народних.

Місце Глібовицького заняв в гімназії на один (1872-ий) рік Северин Білінкевич, котрий в V-ій клясі учив історії літератури XI в., в VI-ій клясі крім відмінюваня старосл. дієслів після Міклошіча і читаня хрестоматії Головацького ще також історії літератури XII-го і XIII-го в., в VII-ій кл. повторяв старосл. відмінюване і науку о звуках а також вчив старосл. складні і читав хрестоматію Головацького, а в VIII-ій клясі читав читанку Торонського, Слово о полку Ігоревім і вчив історії літератури XVIII-го і XIX-го в. В задачах той сам напрям що за Глібовицького.

По році переніс ся Білінкевич до учительської семинарії а его місце заняв **др. Клим Ганкевич**, але він учив руского від 1873—1875-го р. лише в висшій гімназії; в низшій гімназії учив тоді Іван Кубієвич, що переніс ся відтак до Росії, рідше Шармакевич.

За Кліма Ганкевича зміняє ся трохи напрям науки рускої мови. Він учить в V-ій клясі

історії літератури XI-го в., в VI-ій кл. історії літератури XII-го і XIII-го в., в VII-ій кл. історії літератури XVII-го і XVIII-го в.; читанку Тороньського запровадив він також в VII-ій класі і читав її, як каже, з „естетично-критичними поясненнями“; в VIII-ій кл. читав даліше читанку Тороньського і вчив історії літератури XIX-го в. Вже в тім розкладі науки, особливо-ж в тім, що читанку Тороньського читали ученики вже і в VII-ій кл., бачимо поступ. В задачах подибуємо теми з новішої літератури як: „Головні естетичні і психологічні момента в Наталці Полтавці“, „Значеніє Котляревського в нашій літературі“, „Яке значеніє мають приповідки і пѣсни народні“, „Житіє простолюдина ведля Основяненка“, „Характерь Гамаліи“, „Природно-волнистий (?!) ходь фантазіи Шевченкової“, „Для чого становить выступленіє Котляревського епоху в нашій літературі“, „Значеніє Квѣтки в нашій літературі“, „Характерь Наталки“, „Характеристичні знамена нашихъ лиричнихъ сочиненій“, „Характерь поезій Шевченковихъ“ — ба навіть такі як: „Бесѣда при заложенію читалні“!

Така наука була в силі розбудити інтерес до духового життя Руси в теперішности і загіти серце молодіжи до свого рідного народу, при такій науці — по Глібовицкім — ученики мов на світ народили ся, хоть правду сказавши і та наука не була така, якою має бути наука рускої мови в школах середних. „Тверда“ мова Глібовицького трохи помякла і тим також наблизили ся ученики до дійсности. В тій обставині мав „Братний Союз“ свою опору.

На ті часи припадає також значне розши-

рене прав рускої мови в Черновецькій гімназії. Дня 11-го листопада 1873-го р. постановила шкільна власть, що наука гр. кат. релігії в тутешній гімназії має уділяти ся в рускій мові не лише в IV-ій кл. але також в I-ій, V-ій, VI-ій і VIII-ій кл. Правда, з сею постановою зайшли до Черновецької гімназії і учебники релігії Гушалевича, Понеля і Цибука, в котрих руска мова в найогиднійший спосіб покалічена, але все таки се новий здобуток, а учебники могли з часом, як се вже дійсно стало ся, замінити ся другими, дліпшими що до мови. Релігії учив Русинів уніятів о. Стрийський (1874—1878), муж вельми симпатичний, котрий ще й сънівом знав приеднати не одно молоде руске серце для свого народу. „Согласіє“ просило о. Стрийського, щоб учив съпіву, і він радо підняв ся сего труду.

1875-го р. в осени став др. Клим Ганкевич секретарем університету і суплентом для рускої мови і літератури на університеті в Чернівцях, а на опорожнене місце учителя рускої мови в гімназії повернув назад з семинарії учительської **Северин Білінкевич**, і учив єї аж до р. 1890-го, в котрім зістав іменованій професором математики і фізики в учительській семинарії в Чернівцях.

З Білінкевичом повернули назад в гімназію часи, засади і ідеї Глібовицького. По короткій полекші для рускої мови за Ганкевича наступила для неї знов тяжка доба.

Першого року т. зн. 1876-го остав ще той сам плян науки, який завів Ганкевич. В низших клясах іде наука граматики, читаня, писаня, як се зрештою і тепер дїе ся, а в висших клясах наука старословенської або церковнословенської мови і історії літератури аж до найновіших

часів. Але вже 1877-го р. наступила така зміна, що в VII-ій кл. учить Білінкевич історії літератури XIV-го, XV-го, XVI-го, XVII-го і XVIII-го в. і читає читанку Тороньского, „з естетично-критичними поясненнями,“ а в VIII-ій кл. читає читанку Тороньского, бере крім того метрику і поезику але не вчить історії літератури XIX-го лише XIV-го в.! Від того часу історія літератури XIV-го в. — найже хто збагне, чому іменно XIV-го віку?! — все а все припадає на VIII-му класу аж до р. 1888-го, в котрім в VIII-ій кл. учить він нарешті історії літератури XIX-го в. „з відповідним читанем.“

Що до задач, то знов повертають майже дословно теми Глґбовицького, як: „На себя ропши...“ і т. д.; а „граматическія упражненія въ старословянскомъ“ в V-ій, VI-ій ба навіть в VIII-ій кл. ідуть правильно аж до р. 1886-го, в котрім перший раз читаємо: „Письменныя упражненія въ переводѣ изъ старорусского“; відтак такі „упражненія“ Богу дякувати більше вже не подибують ся. Правда, бувають також теми із новітньої літератури рускої, особливо пояснення ріжних приказок руских писателів як Котляревського, Квітки, Костомарова, Шашкевича, Устияновича, Шевченка, Могильницького, але при тім кидає ся в очи страшна недбалість учителя, котрий в 1883-ім р. дав в VIII-ій класі ось яку тему: „Характеръ Наталки Полтавки (в драматичномъ сочиненіи тогожь имени Григорія Квѣтки¹⁾)?!“

В мові Білінкевича можна видіти найріж-

¹⁾ Гл. Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz 1883 стр. 46.

нійші і найніжнійші відтінки твердості „язичія“: подекуди, як 1878-го, то знов аж 1889-го р. подибує ся одно, двоє **Ѡ**, звичайно-ж перемагає „середне язичіє,“ але воно доходить в 1880-ім р. до того, що Білінкевич сміло (не вже-ж і се після приписаної граматики Осадци?) уживає форм як: **древняго**, **перзійскаго** і т. д. Оттаке хвильоване в мові п. Білінкевича має свою причину в загальнім ході життя народного в тих часах на Буковині і є немов его відблеском. Коли в „Рускій Бесіді“ підіймали смілійше голову елементи народні, тоді Білінкевич уважав за відповідне, трохи з твердості „язичія“ попустити, коли-ж „обединителі“ почували ся вповні панами без суперників, тоді твердість „язичія“ доходила до найвисшого щабля. В 1884-ім р. народовці взяли верх в руских товариствах, від того часу чим раз більше м'якне мова Білінкевича і наближає ся до мови народної, а від часу як я разом з проф. Гартнером в пропам'ятнім письмі до міністерства просвіти а відтак в „Minderitätstrotum“ виказав всі надужитя і цілу самоволю учителів рускої мови в трактованю тої мови, від тоді навіть такі учителі як Білінкевич не мали вже більше відваги при збільшеній прилюдній контролі плюгавити до непізнання лице рускої мови.

Справа мови поступила також і задлятого наперед, що змінено учебники, чого народовці довгий час надаремно від Ради шкільної домагали ся; нарешті сама кочечність довела до того. Годі було дальше учити з книжок, що стали ся бібліографічною рідкістю; отже насамперед заведено замість хрестоматії Головацького хрестоматию Огоновського 1883-го р. в V-ій а

1884-го р. в VI-ій клясі. Що отся хрестоматія перша удостоїла ся ласки п. Білінкевича, пояснюю ся тим, що вона містить виїмки староруского письменства, писаного більше або менше церковщиною. Але-ж різниця між тими хрестоматіями величезна. Досить сказати, що Головацького хрестоматія сягає лише до половини 14-го в. і містить лиш голі старорускі тексти, між тим коли хрестоматія Огоновського іде до кінця 17-го в. і всюди подає літературно-історичні замітки і поясненя, писані чистою рускою мовою, так що з неї можна справді мати загальний образ староруского письменства. Се перша путня руска книжка в Черновецькій гімназії, вона промостила дорогу другим. 1885-го р. ввійшла вже замість Другої читанки з 50-их р. Читанка Романчука до I-ої, а 1896-го р. і до II-ої кляси. 1887-го р. була вже в III-ій і IV-ій кл. Читанка Партицького; остала ся ще лиш з давних книжок Читанка Торонського, котрої ніяк не хотів залишити Білінкевич, а замість котрої завів що йно Шпойнарівський 1891-го р. Читанку Барвіньського. Так отже в часї від 1883-го до 1891-го р. зайшла незамітно важна зміна в науці рускої мови в Черновецькій гімназії, а з переходом єї в руки **Сергія Шпойнарівського**, котрий завів также намість Граматики Осадци Граматику Огоновського, стала ся вона чисто рускою. Змінила ся вона і в иньшій зглядї. Коли Білінкевич відносив ся до повіреного собі предмету недбало і з очевидною відразою, радо пускав учеників з години, одним словом обходив ся з ним по мачошиному, що очевидно мало дуже лхкий вплив і на учеників; коли він позволяв собі кптити з Шевченка, а на

запитане учеників, чому не дозволяє писати за-
дачі мовою Шевченка, відповідав, що то мова
хлопська; то тепер бачимо дбалість і любов до
рускої мови в учителя, а се мусить таке і в
учеників викликати самі чисті чувства. Коли
старі книжки а з ними і учителі були пострахом
учеників, бо годі було їм молодим зовсім нало-
мити свій язик до твердих утворів старої, по-
найбільше штучної мови, годі було привикнути
до дивачного вислову, то в нових книжках най-
шли вони свою знаому живу і рідну мову, ко-
трою в творах майстрів руского слова могли тепер
любувати ся. Таку живу рідну мову а ще до того
в майстеревім обробленю наших писателів при-
ємно чути, з нею вступила і охота в учеників
єї учити ся. Мимходом мушю згадати ще про
одну важну зміну. Коли перед тим ученики крім
своїх книжок, писаних, як сказано, огидною, твер-
дою, нечуваною мовою, звичайно нічого иньшого
і не бачили, бо ніхто не дбав о відповідну бі-
бліотеку для учеників — се не лежало в інте-
ресі давних учителів рускої мови, — то тепер
за старанем Шпойнаровского мають вони для
свого ужитку богату руску бібліотеку гімнази-
яльну, в котрій находять підмогу свого знання,
підпору в пізнаню рідної мови. При такій науці,
як тепер, і при тій дбалости про руску мову є
повна надія, що і духове жите буковиньскої Ру-
си небавом значно оживить ся, бо минули вже
на завсіди нещасні години для рускої мови в
Черновецькій гімназії, не стане вже там учитель
тої мови єї висьмівати... Наконєць зайшла ще
одна дуже важна в своїх наслідках зміна в ко-
ристь рускої мови. По довгій і тяжкій боротьбі
(від 1886-го р.) заведено парешті 1893-го р. в

книжках шкільних щироруску правопись, і мова шкільних книжок стала щироруска. Сей факт становить безперечно початок нової доби для розвитку рускої мови. Коли-ж зважити, що поперх 40 літ треба було на те, щоб стати на тій точці; коли подумати, кільки то щирого стараня, заходів і праці пішло на се, щоб довести науку рускої мови до того стану; коли застановити ся, кільки то літ пройшло через те марно для духового життя буковинської Руси, кільки поколінь стало ся через те неужиточною і безхосенною, або як Шевченко каже, гнилою колодою в життю народнім, міжтним коли иньші народи наперед поступали: тоді стане нам ясно перед очима величезна шкода, яку нанесла така наука народному організмови, тоді стане нам жаль за страченим марно часом на непотрібні і шкідливі експерименти московщення рускої інтеллігенції.

І в иньшій напрямі запустила руцина в послідних часах глубше свій корінь в Черновецькій гімназії. Русини уніяти діждали ся 1884-го р. науки релігії у всіх клясах в рускій мові; на решті заведено 1889-го р. для тої науки замість Цибикив, Попелїв книжки уложені рускою мовою. І православним Русинам полекшало. Замість Ілїї Чунтуляка, що прийшов 1878-го р. по уступленю Ілїуца на руского катехиту до гімназії і через десять літ трохи що не перевів всіх православних руских учеників то просьбами то грозьбами на Волохів (він застав 88 руских учеників православних а лишив 46!) і в тім лише і бачив цілу свою задачу, обняв сю катихетуру 9-го сериня 1888-го р. по довгих короводах о. Евсевій Іванович, що пильно дбає о науку віри Хри-

стової (число руских учеників православних вже підняло ся значно понад давний стан). Але-ж підручники для сеї науки ще дуже лихі що до мови (або їх і зовсім нема) і треба конечно як найскорше постарати ся о них.

Так отже що йно 1890-го р. або аж 1893-го р. почала ся в Черновецькій гімназії така наука рускої мови, якою вона повинна бути; чей і плоди будуть з неї добрі і здорові. Короткий час була вона в руках молодої і доброї сили п. Антона Кліма, бо Шпойнаровский перейшов 1893-го р. до учительської семинарії, але небагом Шпойнаровский повернув назад до гімназії.

Рускої мови учать ще в отсих двох школах середних на Буковині: в Черновецькій православній висшій школі реальній і в учительській семинарії.

Висшу школу реальну засновано з православного релігійного фонду найвисшою постановою з дня 6-го лютого 1862-го р., але що йно 4-го вересня 1863-го р. відбуло ся посвячене і отворене єї, причім владика Євг. Гакман промовляв по волоски і по німецьки. Волохи старали ся всіма силами, щоб мова викладова в сій школі була волоска, бо-ж удержує ся вона з правосл. релігійного фонду, котрий вони завсїгди ще уважають своєю виключною власністю, а що не було ні учителїв Волохів, ні книжок, то мова викладова стала німецька, але в відповідній постанові ось що сказано: *Endlich wird es dem Zwecke dieser Anstalt — der Verbreitung und Förderung gewerblicher und industrieller Bildung in der Bukowina ganz entsprechend sein, einige Gegenstände, nachdem eingeborene Lehrer herangebildet sein werden, in der Muttersprache (очи-*

видно має се значити: по волоски) zu lehren, um so die Schüler in den beiden Sprachen (т. зн. в волоскій і німецькій мові) auf jede Stufe zu heben, welche ihnen einen weiteren ausser der Schule gelegenen Fortschritt in industrieller Bildung möglich macht. Die Bestimmungen über die Theilung der Gegenstände müssen dem erstbezeichneten Zeitpunkt überlassen und können derart durchgeführt werden, als es bereits an der böhm. Oberrealschule in Prag geschehen ist.¹⁾ Так знала про волоску мову дбати правосл. консисторія з Євг. Гакманом на чолі, що отся школа є властиво, правда, поки що лиш на папері, німецьковолоскою що до викладової мови. Про руску мову ніхто і не згадав. Добре ще, що заведено там руску мову яко предмет обовязковий для Русинів.

Першим учителем єї (від 9-го вересня 1863—1865-го р.) а zarazом і катехитом православним був о. **Сид. Мартинович** теперішній парох в Оршівцях, шкільний товариш о. Сид. Воробкевича, один із сьвітліїших людей свого часу. Він учив єї в пяти клясах після отсего пляну: I-ша кл.: Formenlehre. Das regelmässige Nennwort, das Wichtigste vom Verbum. Lautgesetze in ihrer Anwendung auf Flexion und Orthographie, einfacher Satz nach der Grammatik von Osadca. Uebungen im Lesen und Vortragen nach dem Lesebuche von Kowalski. II-га кл.: Ausführliche Behandlung des Verbum. Satzlehre mit der Anwendung der wichtigsten Grundsätze der Moduslehre. Interpunction und Orthographie. Uebungen im Lesen und Vortragen nach dem Lesebu-

¹⁾ Гл. Erster Jahresbericht der gr. orient. Oberrealschule in Czernowitz 1865 стр. 32 сл.

che von Kowalski. III-та кл.: Tempus-, Modus-, und Casuslehre. Znsammengesetzter und verkürzter Satz. Osadca. Kowalski. IV-та кл.: Ergänzende Wiederholung der Grammatik, Wortbildungslehre. Das Wichtigste aus der Verslehre. Uebungen im Lesen und Vortragen. Andeutungen über den Charakter der Aufsatzgattungen der gebundenen und ungebundenen Rede. Chresthomathie von Głowacki. V-та кл.: Uebersicht altslovenischer und ruthenischer Laut- und Formenlehre. Wiederholung der Wortbildungslehre und der Syntax. Erklärung altsloven. Sprachdenkmäler. Entwicklung des Altruthenischen und möglichste Vergleichung mit dem Neuruthenischen. Що йно по 1866-ім р., вже за часів другого з ряду учителя рускої мови Олександра Прокоповича відбувала ся наука і в VI-ій класі, і то : Wiederholung und ausführlichere Behandlung des Lehrstoffes der V. Classe.

Оба сі учителі були лише суплентами для того предмету і та провізорія тривала аж до 1870-го р., доки не обняв сего місця **Лев Кирилович** (умисно висланий на се 1865-го р. до Відня з стипендією реліг. фонду 500 зр. на науку) перший рік яко суплент, а відтак яко професор.

Із наведеного пляну можемо судити, оскільки наука рускої мови була добра і хосенна. Та не сам лиш плян, далеко більше добра воля, щирість і любов учителя до предмету рішають про успіхи і хосенність науки. Реальна школа була в тім згляді щасливіша ніж гімназія в тих часах. Оба учителі, а особливо Прокопович, стояли свідомо на стороні рускої народної мови і з его науки помимо лихих книжок і помимо

такого пляну, що на найвищі кляси клав Головацького хрестоматию і більш нічого, виносили ученики чималу користь. Ще і те мало своєю добру сторону, що оба вони були разом православними катехитами, отже і при науці релігії супроти учеників Русинів пало деколи руске слово.

1869-го р. вийшов новий плян науки для шкіл реальних на Буковині на підставі устави краєвої з дня 30-го квітня 1869-го р. В нїм висказана ціль науки рускої мови сими словами: *Richtiges Sprechen und Lesen, Kenntnis der gesammten Formenlehre und Syntax, Fertigkeit im Uebersetzen leichter Lesestücke aus dem Ruthenischen und in das Ruthenische* — а для цілої реальної школи: *Eingehendes Verständnis der Formenlehre und der Syntax; volle grammatische und stylistische Correctheit im Bearbeiten leichter Themata. Uebersichtliche Kenntnis der altslavischen (так!) und der daraus hervorgegangenen Literatur.* Предмет науки розділений на поодинокі кляси так, що в перших 4-ох клясах має скінчити ся наука граматики, в V-ій кл. повторити ся і доповнити, а в VI-ій кл. має подати ся „*Uebersicht der altslavischen (так!) und altruthenischen Laut- und Formenlehre*“ і пояснити ся старословен. памятники порівнюючи їх з новорускими, нарешті в VII-ій кл. приходить огляд літератури від найдавнійших до найновійших часів.

Коли-б нарешті і згодити ся на такий плян науки рускої мови, — він обов'язує по нині — помимо того, що для пізнання рускої літератури полишено в нїм дуже мало часу, то на такі учебники як Ковальського Читанка, Осадци Гра-

матика, Тороньского Читанка (в V-ій кл.) і Головацкого Хрестоматія (в VI-ій і VII-ій класі!) які до неї уживалися, ніяк не можна було пристати. А удержував їх аж до найновішого часу, доки нова правопись не зробила їм кінець, ніхто иньший як — се чиста іронія — учитель рускої мови, котрий хоть має обовязок учити єї і рускої літератури, не хотів про неї — се зрештою неслыхана річ — особливо в останніх часах нічого і чути. Щастє ще, що 1872-го р., тоді коли і в гімназії і здає ся з тих самих причин заведено Читанку Тороньского, бо відтак і се було-б вже неможливе. Рускої мови в реальній школі учить крайній ворог всего, що руске; він виражає ся про руску мову, пр. про мову „Бібліотеки для молодіжи“ видаваної Ом. Поповичом, що єї видумали женевські соціялісти і т. п. Чого-ж очікувати від єго учительської діяльності?

Ще в початках свого учительюваня Кирилович не відзначав ся такою ненавистію до повіреного собі предмету науки. Хоть мова єго і тоді була потверда, то в темах до задач бачимо багато живих питань нашої літератури; особливо-ж любує ся він в розборі поодиноких творів, в описаню поодиноких характерів, виведених у наших писателїв. Старанности годі і в тій добі (менше більше до р. 1879-го) у него закріпити, бо ось який дивогляд подибуємо між єго темами 1879-го р.: „Добри и зли стороны руского народа схарактеризовати посля Квѣтки (!) „Наталья Полтавка“¹⁾, або 1882-го р.: „Въ якомъ свѣтлѣ представляеть намъ Ко-

1) Гл. Fünfzehnter Jahresbericht der gr. orient. Ober-Realschule in Czernowitz 1879 стр. 87.

*

тляревский (!) въ „Шельменко Денщикъ“ житье руского дворянства своего времени?!¹⁾). Та се ще нічим проти того недбальства, а навіть ґрайної ненависти, до всего, що руске, яка опанувала Кириловича в 80-их роках, особливо-ж від 1887-го р. Зміркувавши, що наука рускої мови остає без найменшого надзору, бо ані директор ані інспектор, не уміючи єї, до неї не мішали ся, а не маючи на стілько почутя обовязку, щоб неощиро і без надзору заняти ся, став він, найшовши ся в такій компанії як Глібовицкий і Білінкевич — отсеї три учителі рускої мови немов звязали ся тоді на згубу рускої мови — зовсім на лад їх плюгавити єї, а в своїх темах до задач залишив всякі живійші питання духового життя Руси. Нарешті посунув ся так далеко, що без обиняків каже про себе в програмі з 1884-го р. „geprüft für russische Sprache, lehrte russische Sprache“²⁾). Взагалі дійшло до того, що гіршою та наука вже буги не могла. Чи-ж диво, що такої рускої мови, якої учив Кирилович, ніхто учити ся не хоче? Правда не богато в реалній школі буває Русинів, звичайно около 10, 20, але і Волохів мало що більше — в послідних роках збільшило ся число Русинів значно, так що Русини навіть перевищають Волохів (в 1893-ім р. є Русинів 46, число Волохів значно меньше, а складають ся на него переважно жида з Румунії і деякі Русини знад Прута), — а пре-

1) Гл. Programm der gr. or. Ober-Realschule in Czernowitz 1882. стр. 47.

2) Гл. Programm der gr. or. Ober-Realschule in Czernowitz 1884. стр. 26.

цінь волоскої мови учило ся вже 50—60 учеників, а рускої 9—24! При таким станї науки можна-б се уважати навіть щастем, що так мало хто з тої науки користав. Тепер нові книжки, нова правопись припиняє трохи тверду заго-нистїть Кириловича.

Для доповнення того сумного образу в ре-альній школі треба ще додати, що і катехитуря дістала ся в руки чоловіка, що не знає по ру-ски. По смерти Олександра Прокоповича був ко-роткий час Сид. Воробкевич правосл. катихетою, а від 1872-го р. его брат Григорій Воробкевич. 1881-го р. в лютім пішов він на парафію до То-порівцїв, і від того часу катихетуря перейшла в руки Волохів. Короткий час заступав катихету знаний Чунтуляк, відтак 1883-го р. іменований Волох Кока катихетою. Руского слова при науці релїгії не почути, і екзорти для православних відбувають ся лише в волоскій мові. Русини унї-яти вчать ся і доси релїгії у латиньського ка-тихети...

Остає ще одна школа середна в Чернівцях, в котрій учать рускої мови, а се семинария учи-тельська. Важне се заведене наукове тим, що з него виходять учителї народні, що маюгь нести сьвітло науки і під найбіднійшу стріху скрізь по Буковині. Заснована учительська семинария муж. з шкільним роком 1871-им, а женська (лише 2 роки) з 1872-им. Помимо того, що Буковина по-требує найбільше учителїв руских і волоских, викладова мова в сїй школі німецка. Правда, розпо-рядженем міністерства осьвіти з дня 20-го серпня 1871 ч. 9529 справу викладової мови в семинарії учительській так полагоджено, „що деякі пред-мети попри німецку также в мові волоскій а

знов иньші в мові рускій мали викладати ся,⁴ і для уділюваня науки в мові волоскій іменувало міністерство учителя Дроглього, а для уділюваня „паралельної науки“ в рускій мові знаного нам Глібовицького¹⁾, але директор сеї школи Ісонескул умів так справу повести, що лиш німецька мова остала ся дійсно мовою викладовою. Вже ся обставина дуже некористно впливає на будучих учителів народних. Лихі сторони німецької науки могла-б, і то лише в части, лагодити добра наука рускої мови. Коли-ж і та наука лиха, тоді очевидно вийдуть з тої школи учителі, що понайбільше ширити муть серед темного народу хиба пострах перед школою.

На жаль довгий час справді так було, бо після того, що вже вперед говорено, досить було-б сказати, що учителем рускої мови в семінарії учительській від 1872—1890-го р. був звісний **Іван Глібовицький**. (В останніх двох роках Глібовицький був недужий, отже заступали его одив' рік сунлент Іван Клим, котрий пізнійше виніс ся до Росії, і Білґнкевич, саме тоді іменований професором для математики і фізики в учительській семінарії). Глібовицький розтаборивши ся в учительській семінарії і почувши в собі яко професор (в гімназії був він лише побічним учителем) силу, ступив ще один крок наперед: замість рускої мови став він тут учити вже чисто московської, казав питомцям купувати собі Pihlemann-a Leitfaden zur Erlernung der russischen Sprache, в школі висмівав всякі

¹⁾ Bericht der k. k. Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalt in Czernowitz über die Schuljahre 1870/71 bis 1895/96. Czernowitz 1896 стр. 22 сл.

дашки (ô, ê, î), називав їх „политическими громозводами“ і т. д. Відповідно до тих своїх поглядів називає він руских питомців семинарії Russen і Russinnen.¹⁾

Книжок до сеї науки уживав він тих самих, що приписані були для буковинських шкіл народних.²⁾ Таким чином учителі не могли нічого більше знати понад те, що вміли ученики шкіл народних.

Учив він без всякого ладу, звичайно казав слабшим дещо читати, а лїнших учеників пускав домів: дуже часто посилав, так само як Білінкевич в гімназії, всіх домів, мовлячи: йдіть так, щоб директор не бачив! Задачі давав дуже неправильно, а клясифікував навгад.

Оттака то була та наука, що мала служити взірцем для будучих учителів народних.

1) Гл. Bukowinaer Lehrer-Schematismus für das Jahr 1875 виданий Глїбовицким, стр. 81—85.

2) Який дух віяв з тих книжок, найліпше пізнати з того, що пр. в Первій рускій читанці з р. 1887-го, уложеній Кириловичом в спілці з Шкурганом і Поповичом, при вчисленю словянських племен на стр. 169-ій пропущено одно з обох, або Русинів або Москалів, хоть наведено навіть Словаків; що на стр. 167-ій говорить ся про Новгород яко „найбільше місто наших предків“, а про Київ і одним словом не згадує ся, хоть всі літописи називають Київ матірю руских городів і т. и. Всі ті книжки писані „язичієм“, і мусїли такими бути, бо нпакше не були-б апробовані Глїбовицким, котрий через довгі літа мав немов монополь апробати в своїх руках. Порівнай зрештою написане мною в спілці з Гартнером Minoritätstotum.

Не треба і казати, що який першовзір, такими вийшли в великій частині і учителі, котрих за 16 літ виховало ся під рукою Глібовицького споре число.

Не багато що та наука поправила ся під наслідником Глібовицького проф. Ружицьким. В р. 1893-ім був іменований професором рускої мови в учительській семінарії Сергій Шпойнаровський, котрий зараз таки взяв ся направляти давні хиби. По двох роках прийшла вона в руки **Антоня Клима**. Судячи по його дотеперішній праці, можна мати повну надію, що він заведе лад в тій науці, і що вже на завсіді скінчили ся нещасні часи плюгавлення рускої мови в сім науковім заведеню і завитала для неї ліпша доля.

В женській семінарії учить рускої мови проф. Лев Галицький.

Що до релігії православної питомці Русини тут так само уносліджені як в школі реальній. Спершу мусіли вони учити ся релігії по волоски, бо сего вимагали катехит Попескул, Боднарескул і Чунтуляк. Опір питомців зорганізований свого часу Ом. Поповичом довів до того, що катехити Боднарескул і Чунтуляк стали викладати релігію по волоски і по німецьки¹⁾, а питомці могли відповідати і по руски. Стан той триває і доси.

Серед таких сумних обставин розвивала ся цілі десятки літ аж до найновіших часів трохи не вся руска інтелігенція на Буковині, бо-ж се

1) Характеристично, що той сам Чунтуляк, котрий в семінарії учительській не хотів і слова викладати по руски, став відтак руским катехитом в гімназії!

і є ті три заведеня наукові, що єї доси при-
способляли²⁾).

Руска інтелїгенція не виносила з тих шкіл
жадного позитивного знаня рускої мови і літе-
ратури. Вона не навчила ся там ані говорити
добре по руски, ані правильно виражати свої
гадки в письмі. Її не подано огляду духового
житя Руси. У всім тім, що саме становить вла-
стиву ціль науки мови в середних школах, чула
вона від своїх учителїв самі недорічні баламут-
ства. Але що ще гірше, від учителїв своїх учи-
ли ся цілі покоління буковиньско-рускої інтелї-
генції не любити і не шанувати своєї рідної
мови, ба навіть єї зневажати; від них перей-
мала молодїж, бути байдужною до рідної мови;
вони заціплювали в молодече серце всю ту де-
моралїзаційну отруту, що викликає розклад в
народнім організмі — одним словом учителї ті
нанесли буковиньській Русі невіджаловану шкоду,
котрої полагоджене вимагає багато часу і праці,
бо-ж воно може наступити що йно з цілковитим

²⁾ Інші школи середні на Буковині, як заснована
1862-го р. коштом православного релїгійного фонду гімна-
зия в Сучаві, відтак гімназия в Радівцях і знесена вже
низша школа реальна в Сереті мало що входять тут в
рахубу раз задля того, що мало хто з Русинів вчить ся в
тих школах, а по друге і задлятого, що в них зовсім не
вчать рускої мови. Лише в Сучаві учив якийсь час проф.
Рента в двох відділах рускої мови, і оскільки нам відомо
чистої рускої мови, але відколи він перейшов на черно-
вецьку гімназию, устало там і тої трошечки науки. Стара-
ня руских товариств, щоб завести в тих гімназиях науку
рускої мови бодай яко предмету надобовязкового, остали
доси без успіху.

відродженем і відновленем інтелігентної класи народного організму. Цілющим же средством на розвіянє всякого заціпленого такою наукою самодурства є позитивне знанє, і таке знанє повинна подавати школа. Школа є підвалиною духового розвитку кожного народу і яка школа, таке і духове жите народа. В послїдних часах положено основи до поліпшеня науки рускої мови управильненем рускої правописи і заведенем чистої народної рускої мови в школах на Буковинї. Чей і овочї з такої науки будуть лїпші!

Добутки сеї розвідки ось які:

1. В цілім 40-літнім періодї науки рускої мови в середних школах на Буковинї треба відрізняти три добї:

а) в першій добї учителями рускої мови є (православні) сьвященики; вони розуміють цїль сеї науки так, шо вона має служити перед усїм церкві, проте церковщина перемагає;

б) в другій добї учать рускої мови (гр. кат.) богослови нецєсєвяченї; интерес сьвітський вистунає на верх, але сильні ще впливи церковщини: з тої мішанини цїлий і интересів являє ся серед тодішних політичних обставин в добутку московщенє рускої мови;

в) при кінці сєго періоду обіймають науку рускої мови учителї сьвітскї, у котрих цїль науки сама руска мова і єї література.

2. Хибнї в науцї рускої мови мають свою причину в недостатку всякого хоть би найменшого надзору із сторони шкільної власти. Анї інспектори шкїл краєвих анї директори тих шкїл, де учать рускої мови, не уміють і не розуміють рускої мови, не обїзнанї з єї потребами, зовсїм не дбають про неї: нема

для неї ані пляну, ані інструкцій, ані книжок; вона здана зовсім на ласку і неласку учителів.

4. Хоть звільна, але чим раз більше визволяє ся православна Русь буковинська зпід переваги волощини і стає на власні ноги. Почуте національне росте.

4. При кінці періоду замітний величезний поступ в кождім згляді.

До того засновано 1896-го р. при новоотвореній низшій гімназії в Чернівцях рускі паралельні класи. Почавши від р. 1874-го безнастанно упоминали ся Русини о руску гімназию на Буковині. Нарешті дочекали ся по 22 літах сповнення свого оправданого жаданя. Але не обійшло ся і тут без того, щоб виразну цісарську постанову, після котрої при низшій гімназії в Чернівцях мали ся отворити паралельні класи з рускою викладовою мовою, на шкоду Русинів не обкрито. В т. зв. руских паралельках викладає ся тепер лише латина і математика по руски, всі иньші предмети по німецьки. І знов треба заходити ся коло того, щоб рускі паралельки стали дійсно рускими. Та в кождім разі се важний здобуток: рамки рускої мови розширено, а руским дітям все таки улекшено приступ до висшої озовіти і є повна надія, що тоті паралельки достарчать буковинській Руси щиро рускої інтеллігенції.

Помалу, дуже помалу, але певним кроком ступаєм наперед.

XI.

Пробуджене почуття національного на Буковині.

(Рік 1848-ий. — Попівська революція. — Гуцульський бунт. — Самостійність Буковини. — Волохи а Русини. — Національні ідеали Волохів: Велике Воеводство Волоске і національна митрополія волоска. — Владика Гакман. — Несподівана перерва.)

Прийшов пам'ятний рік 1848-ий. В місяцю лютім вибухла революція в Парижу. Зараз потім рух революційний перекинув ся до поодиноких німецьких держав, а скоро надійшли вісти про се до Австрії, то і тут звіяла ся така сама буря. Народи стали домагати ся — спершу в адресах і петициях, відтак острійше — знесеня цензури, свободи науки, явности суду і участі в управі державній, одним словом — волі. Перший повстав Відень в марті, Маляри-ж з Кошутом на чолі виступили з своїми особними жадами, з иньшими знов Хорвати, з иньшими Чехи, Поляки... А Італіяни в Ломбардії і Венеції повстали просто на те, аби відорвати тоті краї від Австрії. Настали тяжкі часи для Австрії: тут треба було в Ломбардії вести війну, в котрій нарешті Австрія побідила (в битві під Кустоцою 25-го липня 1848 і коло Новари 23-го марта 1849), а тут знов утихомирити народи. Вже 15-го марта 1848 приказав цїсар оголосити, що зносить цензуру, дозволяє на утворене національної гвардії і обіцяє скликати послів вибраних міщанами і краєвими станами, аби надати новий устрій державі. Тоту обіцяну конституцію оголошено 28-го квітня. Та нею не були вдоволені народи і в маю повстали нові

забурення у Відні, а німецькі краї вислали своїх послів до Франкфурта на загальнонімецьку раду; Слов'яни ж зібрали ся дня 2-го червня осібно в Празі на словянський конгрес. Але і тут вибухли небавом забурення і конгрес мусів розійти ся. Аби вийти з прикрого положення, цїсар скликав на день 10-го липня раду державну. Але тепер трудности прокидають ся де инде. Хорвати і Серби підняли бунт против Мадярів, в вересню-ж, дня 28-го, повстали Мадяри против Австрії, Мадярів підпер знов (в жовтні) Відень, ледви-ж Відень утихомирив ся, вибухло в листопадї повстанє у Львові. Серед тих загальних забурень зібрала ся цїсарска родина на нараду, а наслідком того було, що цїсар Фердинанд відказав ся від престолу, а правлїне Австрії обняв дня 2-го грудня цїсар Франц-Йосиф. Народи в радї державній, що задля своєї безпечности радила від 22-го листопада не в Відні але в Кромержу, ішли дуже пиняво, ба і становиско єї в часї повстаня Мадярів не було зовсім певне; тому дня 7-го марта 1849 розв'язано раду державну а рівночасно оголошено нову конституцію з дня 4-го марта 1849. Аби-ж здусити повстанє мадярське, рішив ся цїсар Франц-Йосиф просити Росію о поміч. В маю 1849-го р. було вже російське войско в Угорщинї, дня 11-го липня занято Будапешт, а дня 13-го серпня піддали ся Мадяри. В Австрії настав знов спокій.

Буря, яка зірвала ся в тих часах над Австрією, досягла і Буковини, і на Буковині вибухли 1848-го р. свого рода революції; перша з них звернена була против владики Гакмана.

Причини тої революції були такі: Владика Гакман, вихований в абсолютистичних часах,

завів в управі дієцезії більше деспотичний лад. Консисторія у него не мала жадного значіння, її голос уважав він лише голосом дорадчим, всім хотів бути він сам т. зн. его ординарият, сьвященників, як виражає ся один сучасник подій, о. Димитрій Семака,¹⁾ не уважав він нічим иньшим, як лиш цїном, котрим лиш одні руки махають і молотять. Та ему добросердечному чоловікови були-б сьвященники все таке вибачили, але не так канцлерови консисторскому і секретареви ординариятскому, сьвітскому чоловікови Константинови Чеховскому. Оттого то незлюбили сьвященники дуже, бо він „доїв“ їх немилосердно і в тім перебрал всяку мірку. Утиски, які виходили від Меттерніха на цїлу Австрію, не були зовсім такі діткливі нашим панотцям, як утиски канцлера консисторского. Тому то коли Австрія стала против Меттерніха, по стало буковиньске духовенство против владики свого задля его секретаря. На чолї руху станув професор богословія Калинчук, він уложив письмо до владики, котре підписали всі професори, винявши свояків владики Николая і Іларіона Гакмана. Міжтим скликав владика в перших днях мая деяких сьвященників зпід Чернівців на раду в деяких справах і о виборі депутатів, котрі мали у Відни предложити петицію. До зібраних сьвященників промовив владика так прихильно і ласкаво, що між сьвященниками ухвалено подякувати владиці за сє. Калинчук

¹⁾ О. Димитрій Семака, парох Руского Банилова, був участником тих подій і описав їх подрїбно в листї до Василя Гласевича. Лист сей надрукований в „Буковиньскихъ Вѣдомостяхъ“ з р. 1897 ч. 38—41 і 43—45.

яко речник депутації не залишив сеї нагоди, щоб владиці не висказати і того, чого духовенство від него домагає ся. Владику се страшно розлютило. Він скликає на 27-го мая священників з цілого краю на нараду про реформу цілого стану церкви, єпископства, консисторії, протопресвітератів, священників, монастирів, дотації і платні священників і дефіцентів, священничих вдів і сиріт і т. д. Гадка однак була така, щоб всі священники видали свій суд на Калинчука, бунтівника і єретика. Призначеного дня зібрало ся зверх 200 священників в Чернівцях. Тут виступили священники як найострійше против владики, до священників прилучили ся ще также і бояри¹⁾, грозили скаргою до патри-

¹⁾ Гакман осуджує їх (боярів) о підюджене і захохоту, бо в своїм „Sendschreiben“ 1865 (стр. 211) каже їм виразно в очи: „Вже 1848-го р. спонукано одну часть мого духовенства, аби мені заповідяла прикрість і сама себе обезчестила.“ Судячи по тим, яке становище супроти Гакмана взагалі і в тій справі з особна займає Bucovina (порів. річник 1849 ч. 6, 7 „erbärmlicher Zustand der Diöcesanverwaltung,“ ч. 10 „Unsere Hoffnung war die Reorganisierung des Consistoriums, waren die neuen Assessoren,“ ч. 18, 21, (1850) ч. 17 „Wir lebten der Hoffnung, dass die Diöcesanzustände unter der eifrigen und thatkräftigen Mitwirkung der neuernannten Consistorialbeisitzer, nachdem die letzteren nunmehr auch von dem h. Ministerium, ohne geachtet des bischöflichen Widerspruchs, bestätigt wurden, einer baldigen gründlichen Verbesserung zugeführt werden. Der Herr Bischof schien diese Regierungs-massregel als einen Gewaltstreich gegen das Episcopat zu betrachten...“), можна думати, що закид Гакмана супротив боярів оправданий.

ярха і до намістника, кажуть, що дехто носив ся з гадьбою детронізувати Гакмана а Калинчука вибрати владикою, котрий в тій надії вже навіть мав вислати свою жінку в монастир, але Гакман, котрий з початку навіть не хотів прийняти депутації сего собору, відтак попустив, з своїми противниками помирился, Чеховского відправив із становиска канцлера²⁾, обіцяв зробити асесорами консисторскими професора Ів. Калинчука і духовника семинарії Теоктиста Блажеевича і таким чином ціла буча закінчила ся тим, що „Николай Гакман весь собор запросив до себе, де в владичім винї можна було купати ся,“ а владиці справили „прекрасну серенаду з ліхтарнями, музикою і сьпівами семинаристів.“

Оттак перешуміла тотя понівська революция.

Другий далеко серіознійший бунт підняли 1848-го р. Гуцули під проводом посла до ради державної Лукіяна Кобилиці. Лукіян Кобилиця вже перед кількома роками, як пише Bucovina 1849 ч. 1 стр. 6, плюндрував паньські ліси і був за се засуджений черновецьким судом кримінальним на кількамісячний арешт і відсидів свою кару³⁾. Тепер ставши послом внїс він не-

²⁾ Bucovina ч. 6. з дня 30-го марта 1849 пише так : „Der von unserem Bischof im Monate Mai (1848) auf die Vorstellung und den Wunsch des Clerus, und man kann wohl sagen, des ganzen Landes suspendierte Consistorialsecretär Herr C. Czechowski ist endlich von der h. Landesstelle quiescirt worden.“

³⁾ Про розрухи в Гуцульщині перед 1848 р. гл. Олександра Колесси: Юрій Коссован. Львів 1893. стр. 29 сл.

бавом по отвореню ради державної там скаргу „в імени багатьох громад задля побоїв і захоплення ґрунтів через дідичів“⁴⁾. Таких петицій увійшло відтак до ради державної більше, особливо від громад: Мігова, Лукавець, Бергомет, Вижиця і и. задля ріжних угисків⁵⁾. Сам Кобилиця писав в тій справі дня 2-го серпня 1848 до сьвященника з Пласкої, „аби він скликав депутатів з Путилівщини і їх запитав ся, чи хочуть вони, щоб ґрунта належні до нашого околу а забрані нам від дідичів назад нам віддано. Скоро депутати собі того бажають — а Іван Пуреш має прецінь письма, то нехай зроблять просьбу до ради державної, в котрій окрім дідичів має бути также докладно подане, кільки нашої землі поодинокі домінії мають в посіданю. Тоту просьбу нехай відтак посилають мені, аби еї передати радї державній.“⁶⁾

В радї державній відбувала ся через цілий майже серпень нарада над знесенем всіх непубличних тягарів, сполучених з землею; важне було при тім питане, чи має ся за знесене паньщини дати відшкодоване, чи ні. Посли буковинські всі окрім Краля голосували дня 31-го серпня против відшкодованя, але остали в мень-

4) Verzeichnis der im Reichstags-Bureau eingelangten, vorgelesenen Eingaben Nr. 172. Gl. Verhandlungen des österreichischen Reichstages т. IV. стр. 24.

5) Тамже Nr. 573, 608, 618, 620, 623, 624, 626, 630, 633, 634, 635, 636.

6) Сей лист Кобилиці, писаний по німецьки, відступив мені о. протоер. Андрійчук до ужитку. Єго отримав адресат 3-го жовтня 1848-го р.

шости.¹⁾ Може бути, що Кобилиця вже тоді стра- тив був надію на те, що рада державна в тій справі Гуцулам щось pomoже.

Саме в тім часі (в вересню) вибухло повста- не Мадярів під проводом Кошута против Австрії; 5-го жовтня Кобилиця був ще на певно у Від- ни, але як з Відня перенесено раду державну задля революції в Відни до Кромерижа (перше засідане в Кромерижу відбуло ся 22-го листо- пада, послідне в Відни було 7-го жовтня), то Ко- билиці в Кромерижу вже не було. Він здаєть ся зняхав ся з Кошутівцями.

Під кінець грудня чуємо вже про бунт Кобилиці в гуцульских горах. Урядова *Gazeta Lwow- ska* ч. 5 з 1849-го р. подає таку допись: „З Черновець під кінець грудня пишуть: Соймо- вий депутат Лукіян Кобилиця поступив собі як чоловік нікчемний, в горах підбурив хло- пів на циркул і зверхности місцевої, підмовив їх, аби кинули ся на чужу вла- сність, припняв собі до грудий білу стяжку нібито подарунок від цїсаревої і розголосив, що три відзнаки депутата на его убраню є цїсар- скі ордери, котрі отримав на те, аби в горах зробив порядок. Відтак казав від кожного хлопа в селі побирати цванцигера і відповідну скіль- кість кукурудзи, ходив горами завсїди в това- ристві кількох сот почасти узброених хлопів, видавав засуди, іменував самовільно судіїв і присяжних а так само і иньших начальників на місце домінії і зчинив межі хлопством таке ве-

¹⁾ За відшкодованем було 174 а против 144 голоси. 36 послів (межи ними посол з Черновець Краль) здержало ся від голосованя.

лике збурене, що багато властителей дїбр муїло утїкати із своїх маєтків, а циркул вислав чим скорше двї компанїї піхоти і один віддїл гузарів для подавлення бунту в горах і зловлення того короля, як его називали ті хлопцї, що ходили з ним. Кобилиця утїк відтам, як кажуть, до Кромерижа. Але циркул донїс вже високїй власти о тїм его поступку.“

Але Кобилиця не утїк до Кромерижа.²⁾ Небавом явив ся він знов на Буковинї. Про се пише Висовина 1849 в ч. 1-ім ось що: 5-го сїчня 1849 рознесла ся чутка, що Бем із Семигороду впав в Буковину, через то настав великий переполох, але два днї пізнійше надїйшли спокїйні вїсти. „Та небавом почуте безпечности знов розвїяла трївожна вїстка, що посол до радї державної Кобилиця (руський мужик), із Сиготу, кудя він утїк перед кїлькама недїлями задля попередного збунтованя гїр, нараз, безпосередно перед нападом Бема, явив ся в горах мїж своїми земляками, рускими Гуцулами, їх цїлком сьміло скликав і спонукав до того, щоб мали наготовю грошї, живність, овес і сїно для віддїлу повстанцїв, який мав там зявити ся;

²⁾ Се бачимо докладно із запитаня посла Сераковського дня 1-го лютого в радї державній: „Від отвореня ради державної в Кромерижу, каже він, нема тут посла Лукїяна Кобилицї; оскїлько знаю, не має він відпустки.“ На се відповїв президент, що канцелярїя ради державної не знає, де Кобилиця пробуває. Задлятого то ухвалено дня 6-го лютого 1849, що Кобилицю не уважає ся дальше послом і розписує ся новїй вибір. Гл. Verhandlungen des österr. Reichstages IV. 714 і V. 2 а также Gazeta Lwowska ч. 18 з р. 1849.

*

щоби заздалегідь відмовили участи в ополченню, яке мало пізнійше приготувати ся, як і взагалі всякої помочи при робленю заряджених зрубів в горах на угорско-семигородській границі і щоб у всім були готові підпомочи і по приятельському прийняти у себе повстанців... Енергічні зарядження циркулу, безпроводочне обсажене руских гір значними відділами піхоти і кінниці, нарешті поставлене кількох шибениць здусили лихого духа в зародку і привели підюджених Гуцулів знов до розсудку. На жаль удало ся головному виновникови Кобилиці знов уйти перед рукою справедливости, він утік знов в сусідний Сигот до повстанців, до котрих вступив здає ся в службу.“

Кобилиця нагнав таки на добре страху нашому циркулови, бо при організації ополчення наказано дня 6-го марта 1849 в інструкції, аби в Вижницькім і Путилівськім „непевнім“ повіті дуже перебирчиво поступати „і всіх більше або менше компромітованих прихильників Кобилиці виключити від участи в ополченню.“¹⁾ Від него і далі не було спокою. Висовіна з дня 4-го квітня 1849 (ч. 7) доносить знов: „Лихої слави Кобилиця з своїм небезпечним агентом Бірлою Мирнюком зявив ся знов в горах між своїми (рускими) Гуцулами і пускає громадам небезпечного тумана, заохочує їх до нападу на паньські ліси і пасовиска і до того, щоби видержали в оцорі: він їм небавом прийде в поміч з угорскою армією. Викликаний через те дух бунтівничий став грізний особливо в околицях Бергомету, длятого вислав циркул цілу компанію вой-

¹⁾ Висовіна 1849 стр. 16.

ска в ті околиці і починив иньші енергічні за-
рядження. Компанія війська розмістила ся після
приказу циркулу в Бергометі і околиці. Комісар
циркулярний Вер веде цілу справу, аби насамперед
спинити напади на панські ліси і пасовиска,
аби вислідити і строго покарати виноватих, аби
поучити громади і їх не спускати з ока, аби як
найострійше і безщадно покарати всіх бунтів-
ників і ворохобників, аби слїдити за рухом між
селянами і держати їх в карбах, аби зловити
Кобилицю і єго агента Бірлу Миронюка. Тоті
рішучі зарядження повинні нарешті довести до
остаточного утихомирєня руских²⁾ гір.“

З тої самої газети довідуємо ся далі, що
циркулярна комісія в Бергометі написала дня
5-го квітня письмо до сусїдних доміній, „що бун-
тівник Кобилиця запевнив селян в тих гірських
сторонах, що він дня 12-го с. м. з угорськими
повстанцями вмаширує до Буковини і мужиків
зробить безмежними панами краю. Тоті
поголовки є не лише загально розширені, але
і слїдством доказані. А що найдено вже ріжні
слїди, що Кобилиця з лихої слави Василем Бірла
Миронюком завсїди ще в тих гірських сторонах
бушує і мужиків заохочує до збруї, аби з пов-
станцями, на котрих надїяли ся, прогнати вой-
ско і власти, то комісія взиває домінії, аби вони
починили енергічні поліційні зарядження.“

Оттак енергічно взяли ся власти до по-
давлення бунту, бо небавом він міг був роз-

²⁾ Той додаток „руских,“ що вже третий раз в Бу-
совин-ї повтарає ся, мав очевидно на ціли, показати пра-
вительству, що Русини взагалі небезпечний для держави
елемент.

ширити ся на цілу північну Буковину. Бо і „положене селян в околицях межі Прутом а Дністром, як пише Висовіна дня 13-го квітня 1849 в ч. 8-ім є просто страшне. Біда і нужда дійшли там до нечуваних границь. З одного боку тамтогорічний неврожай, часткове знищене збіжа саранчею, холера, з другого боку збаламучене і виссане визволених (в тій частині краю понайбільше руских) мужиків через нікчемність шахраїв, писарів покутних, а особливо через їх мужицких депутатів до ради державної (заногого Кобиллицю, Моргоша і Кирстого) найчуднішими обіцянками, довели їх до до того, що вони давно вже і того децю, що зібрали, пустили, худобу за безцін попродали, або потратили задля великого недостатку паші і тепер не маючи нічого, без помочи і без поради, виставлені хиба на страшну голодову смерть. Є села, де люди вже від кількох неділь їдять січку або мелене жолуде змішані з кукурудзяною мукою, або варять голі качани в воді і таким напитком старають ся своє жите ратувати і т. д.“

Але вже дня 19-го квітня Висовіна подає таку вістку, що з неї можна-б заключати, що бунт Гуцулів вже закінчив ся. Висовіна пише: „Мужики дають нашому циркулови дуже багато до роботи... Сими днями привели сюди около 20 мужиків із руских гір арештованих, котрі мають належати до прихильників Кобиллиці, що завсїди ще десь укриває ся, і на котрих паде велике підозрінє в тім, що підбурювали гірські громади і були ватажками при нападах громад на паньскі ліси і пасовиска. Шкода, яку зробили тоті громади тамошним дідичам на

дереві, незвичайно велика; дідичі подають її на 200000 пнів. Навіть те, що в останніх днях явився в тих сторонах сам пан начальник циркулу, не могло тим спустошенням помімо військової асистенції зробити кінця. Аж ароштоване найнебезпечніших людей і часткове їх евентуально асентироване викликало пожадані наслідки.“

Відтак не чути вже нічого більше про Кобилицю, хіба що і отсю вістку подану дня 17-го червня в Висовіна віднести-б до руху викликаного Кобилицею: „Дня 7-го червня напали угорські повстанці із Мармарошу в двох місцях на Буковину, переступили іменно через нашу границю коло Селятина і коло Путилова, але повернули назад; було їх около 100 мужа.“

Так прошумів той аграрний рух в Гуцульщині, звернений особливо против нелюдських панів Джурджувана, Айваса та Василька, без дальших наслідків; але як глибоко він занав в душу Гуцулів про се свідчать пісні і переклади народні зложені на Кобилицю.³⁾

Коли тоті дві ворохобні мали характер більше суспільно-економічний, класовий, то трета справа, яка в 1848-ім р. дуже живо займала бодай деяких Буковинців, була в культурнім згляді великої ваги для буковинської Русі, — се справа відлученя Буковини від Галичини і признаня її самостійним коронним краєм з власною управою. Хоч не революцією, але все таки рішучим словом старалися Буковинці се перенерти.

Зараз таки в червні 1848-го р. вносять вони петицію в тій справі до міністерства, ко-

³⁾ „Жите і Слово“ 1894 т. I-ий стр. 143 сл.

тру міністерство відступило дня 3-го серпня с. р. до порішення радї державній (ч. 183). Посли буковинські, котрі окрім одного Антона Краля, посла з Черновець, були самі мужики і то 2 мужики волоскі: Мирон Чуперкович (Гурагумора) і Михайло Боднар (Радівці), а 5 мужиків руских: Юрій Тіменц (Чернівці), Василь Кирсте (Садагура), Іван Долинчук (Сучава), Василь Морґоч (Кіцмань), Лукіян Кобилиця (Вижниця), після народности поділили ся в тій справі на двое¹⁾. Волоскі мужики вносять в радї державній і від себе ще петицію (ч. 474) „um Gleichstellung mit den anderen Nationen, Trennung von Galizien“ і т. д., а рускі послы Морґоч, Кирсте і Долинчук (ч. 700) просять, „dass die Bukowina mit Galizien verbunden bleibe“. До тих прилучив ся і Кобилиця (ч. 825) з такою самою просьбою

¹⁾ Дивним дивом, що навіть при оцній справі чисто мужицкій рускі послы мужики волоским не довіряють. Треба було вибрати в радї державній комісію відшкодованя за паньщину, з Буковини не вибрано до тої комісії жадного посла. Чуперкович і Боднар протестують против того, що з Буковини ніхто не вибраний (гл. Verhandlungen des österr. Reichstages II. 344 і 403). Против того заявляють всі пять послів руских, що вони длятого не будуть вибирати до тої комісії жадного посла з Буковини, „бо вони самі не уміють по німецки, а до иньших трох послів буковинських, хоч вони і уміють по німецки, не мають жадного довірія. Длятого просять, щоб їм було поввлено, вибрати собі свого заступника зпоміж иньших послів, або щоб їх зовсім приділено до комісії Галицкої.“ (Тамже II. 350).

з додатком „und um Regelung der dortigen Zustände“.²⁾

²⁾ Дістали-ж наші послы за те від орґану Волохів Bucovina! „Край, каже Bucovina (1849 ч. 1), се не тоті 4 тупоумні мужики, що стоять на найнижшій щєблї культури, не вміють ні читати ні писати ані не знають німецкої мови, що то їх провідник і голова Кобилиця є кримінальником, бо за плюгавий злочин (нищенє домінікальних лісів) був перед кількома роками засуджений черновецким ц. к. Судом карним на кількамісячний арешт і сю кару відсидїв, котрий від місяця жовтня не сидить в радї державній, а займає ся ворохобнею і задля зради держави підчас нападу відділу повстанців Бємових на Буковину шибеницю собі заслужив, а від неї спас ся лиш тим чином, що утік; край се не тоті 4 мужики, що задля нашої нещасної устави виборчої на нещастє і на сором нашого краю сидять тепер в радї державній яко его заступники, яко усталодавці австрійської держави і дають ся за віє водити деяким інтриґантам, аби просити за злученєм Буковини в Галичиною. Горе краєви, що над его долею рішають такі заступники, горе державі, що від таких усталодавців має діставати свої устави. Чи-ж можливо уважати таку шайку за заступників цілої австрійської провінції? Чи-ж могло слово тих 4-ох йолошів (ідіотів) в очах авторів знаної програми (лівиці) уважати ся більше вартним, ніж слово двох інтелїґентних і чесних буковинських послів мужиків Чуєрковича і Боднара, а особливо характером і осьвітою знаменитого посла міста Чернівців, тутешного префекта гімназії пана Антона Краля, котрі однодушно з великою ревностю і посввяченєм боронять автономії нашого краю, себ-то чєсти і щастя краю, против тих 4-ох виродків?“ І ще кілька раз називає їх Bucovina übelberüchtigte, blödsinnige, stupide Bauern

Пішла агітація і в краю, і виборці Гурагуморського повіту петицією (ч. 771) „протестують против наміру посла Чуперковича, відділити Буковину від Галичини“, за те передає Чуперкович петицію громад Гурагумора, Ілішешти і Брашка (ч. 835) „wegen Trennung der Bukowina von Galizien und anderen Einrichtungen.“ Німець Краль промовляв в радї державній за відлученем.

Рішене справи проволікалось. Длятого 20-го січня 1849 їде депутация під проводом Гакмана до Оломунця, аби єї предложити самому цісареві, а за одним заходом удає ся і до Кромерижа і предкладає радї державній ще Pro memoria в тій справі дня 8-го лютого 1849. Нараз цісарске слово справу рішило, в наданій цісарем конституції з дня 4-го марта 1849 узнано Буковину осібним самостійним краєм коронним. Отже сновнилось бажане Буковинців, а властиво, як се зараз побачимо, бажане невеличкої, але тямущої громадки Волохів. Бо відлученя Буковини від Галичини жадало ся головно на тій підставі, що Буковина волоский край. В петиції, предложеній 1848 цісареві,³⁾ каже ся виразно, що Буковина хоть малий край, але є „репрезентантом осібної романської нації“; що „переважно найбільша часть мешканців Буковини знає лиш мову волоску“; там жадає ся прав лиш для мови волоскої⁴⁾. За вихідну точку до тих жадань бере ся факт, що Буковина була частиною Молдавії, що Буковинці є Молдаванн т. зн. Волохи, що „розділ князівства не міг розірвати сильної природної звя-

³⁾ Zur Begründung der Bukowinaer Landes-Petition. Wien 1848 стр. 6 і 20.

⁴⁾ Тамже стр. 7 і 20.

зи, яка лучить Молдавію і Буковину“, і що на буковинських Молдаван, коли вони одержать волю, споглядати муть мільони братів „тужливими очима.“⁵⁾

В „Promemoria zur Bukowiner Landespetition“ (Відень 1849) говорить ся ще більше рішучим тоном, що Буковина ніколи не належала до Галичини, що се волоска земля, і опрокидає ся всякі иньші проекти що-до управи Буковини.

Для нас цікаве буде відсвіжити собі в пам'яті особливо те, що думали і виразно казали про Русинів ті, котрі побивали ся тоді за самостійністю Буковини. Не хотіли вони, щоб Буковина оставала далі в звязи з Галичиною, бо у Львівськiм соїмі прийшло-б до національних борб. Поляки яко елемент більше культурний і розвигий не схотіли-б зречи ся свого першенства, але „те саме з далеко більшою певністю треба сказати і про елемент руский, що що йно виринувши на верха всіма силами дбає, аби себе скріпити, і задля свого беспосередного сусідства більше небезпечний. З тим елементом мусіла Буковина ще за панованя системи передмартової нераз завзято бороти ся; на него, хоть і не виключно, спадає вина за немалу часть політичного запустіня нашого краю, его релігійного упослідження, его національного застою. Що-ж природнійше як те, що засів недовірія, огірчення, явного і тайного ворогованя, які той елемент в добі передмартової за відомостю і тихим, безмовним дозволом краєвого правительства засіяв на спокійних нивах Буковини, тепер буйно роз-

⁵⁾ Тамже стр. 6, 13, 44.

ріс ся і на сївача стягнув антипатию народу? Явне і на перекир всім уставам серед білого дня виконуване душехватство, підбурюване громад против їх парохів, лїцитація в долину з належитостями за треби церковні, аби привабити собі душечки, шахрайські викази одновірців, аби засновувати парафії, самовільна влїзливість в чужі парафіяльні права, в церкві і школи неунїятів, безнастанне дискредитоване і денунційоване в правительстві всеї старшини віроісповідних противників, несправедливе накладане конкуренційних і иньших видатків на членів пньшого віроісповідання, і таких богато иньших випадків як найбільше нетолерантного і безсердечного місіонарства, про які можуть дати сьвідокство політичні регістратури в Чернівцях і у Львові, а яке в цивілізованій державі пустилось в рух християнами против християн, — се між жиючим ще поколїнем Буковинців незатерті причини відчуженя, ненависти, релїгійного фанатизму і політичної опозиції против висиланих з Галичини місіонарів руского походження і грекоунїятского віроісповідання, против тих неспотрібних мучеників пагубного апостольства. Нехай собі і буде так, що перший товчок, заохота і провід того місіонарства безперечно виходив від пануючої церкви державної, то все таки ненависть краевого населеня мусїла перед усім і найбільше зверьтати ся против воюючих в першій лїнії руских лєнклерів, а зарівно і против тої части Галичини, відки вони виходили і де була їх резерва, і котру треба було уважати головною кватирою, що вела релїгійні, національні і політичні операції против Буковини. Доки триває ще тота обопільна національна заздрість і

вражда поміж Волохами а Русинами — а треба напевно цілого віку чоловіка, аби вона погасла — можна буде вправді тоті елементи злучити в одним соймі, але не зближити до себе, не погодити ; а без зближення народів, без згоди неможлива успішна спільна праця, хиба лише арифметична згода, безнастанний примус, фізична перевага одного народу над незгідливим, безнастанне напружене, що грозило-б завсїди розривом“ — так стоїть в Прометогія на стор. 9-ій і сл.

Не хотїли вони, щоб Буковину розділити і руску часть прилучити до Галичини (а волоску до Семигороду) бо... бо Русинів на Буковині після їх думки, винявши хиба 10.000 гр.-католицьких душ, не було. Вправді (стр. 11) „і на Буковині, в долині Надпрутській і в гірських сторонах змежних з Галичиною розсїв ся — і то зовсїм не виключно, але лиш переважно — руский елемент так, що навіть осїлі там Волохи говорять по руски попри свою рідну мову, а багато таки лиш по руски. Але з тої причини зараз таки казати, що в сї ті, що говорять по руски, є рускої народности, було-б передвчасно і фальшиво. Бо хоть і не можна заперечити, що змежи 100.000 душ, що говорять в цілій Буковині по руски, прийшло 20.000 із Галичини і Червоної Руси на Буковину ріжними часами, особливо-ж в часі переслідувань релігійних в Польщі і тут осїло ся, то і сего годї не признати, що мова є вправді найзнаменитшою і найважнїйшою, але зовсїм не однїсенською познакою народности, лише звичаї, обичаї, навички, а особливо віра заважають тут своїм так само важким голосом ; що отже 80.000 Волохів, котрі говорять по руски, тим самим, що уживають сусїдної мови, ще

не вирекли ся своєї і не пристали до рускої народности. Думати инакше ще менше дозволено, бо прецінь галицький Русин в гр.-католицькій вірі привик бачити головну прикмету, а тої прикмети у 80.000 Волохів, уживаючих рускої мови, нема, а почасти нема єї і у властивих Русинів-зайдів.“

Оттак доказано тут як на долонї, що Буковина є чисто волоский край. Але помимо того, що Русинів, як ось доказано, на Буковині майже нема, обіцює ся їм на випадок оголошення Буковини самостійним краєм повну рівноправність. А що перевага волоска Русинам не зашкодить — то лише перевага руска могла-б Волохам зашкодити! — дає ся в Protopoia (стор. 19) такі докази: „Волоский елемент є толерантний і не займає ся пропагандою; оба народи живуть з собою в згоді і в єдності, — Їх що йно в посліднім десятку лїт юдителї-місіонарі против себе натровили і підбурили“; оба елементи в церкві і школі рівномірно заступлені; „Волохи і Русини сидять мирно і приязно коло себе в одній і тій самій консисторії і кождий говорить своєю мовою, відправляють богослужене в одній церкві, учать в одній школі, виховують ся в одній семинарії“ — так як би то в тім всім, що сидять в одній консисторії... виховують ся в одній семинарії, була запорука против волоскої переваги! — „владика буковинський вислав прецінь до міністерства просьбу, аби при заснованю нових, при реґуляції старих і при реформованю висших шкіл руский елемент мав рівні права з волоским“; в педагогії учать по руски. „Все те є лиш знаки ще щирійшої згоди обох елементів в будуччині, коли вони зможуть на підставі рів-

ноправности мирно і без нарушеня розвивати ся і образувати ся попри себе і поміж собою. А се лиш тоді сповнить ся, коли Буковина стане самостійною провінцією, і Русини не будуть мати нагоди, бачити охорону і підпору в своїх численних галицьких руських братах і в соймі з руською перевагою, бо се могло-б їх легко спокусити, надужити ту силу против Волохів, котрі не мають таких плечий.“ — Очевидно, Волохи від такої покуси обезпечені...

Звернувши (стр. 21) угагу Австрії на те, що єї з огляду на сусідство з „великою північною державою“ треба приеднувати симпатії особливо тих сусідних народів, що їх відламки сягають на австрійську землю, треба дбати о позискане для себе всіх Волохів через надане буковиньським Волохам повної волі, ганьбить ся наконець в Protopoia (стр. 22) тих 4-ох послів буковиньських, що посьміли обставати за злукою Буковини з Галичиною : вони збаламучені, глупі, неписьменні, ідеями аграрного комунізму напхані і заражені самолюби, їх змаганя ворожі краєви, ворожі Волохам, їх наміри явні — вони бажають наш край зрусчити. Полишити Буковину в звязи з Галичиною значило-б тільки, що переводити скрито тихцем, але цілком певне винародовлене Волохів.

Оттак уміли буковиньські Волохи в 1849-ім р. стати в обороні своєї народности; сама оборона інтересів волоської народности напевно приносить їм честь, але з другого боку явне фалшоване правди, нікчемні і нічим неоправдані напасти на Руснів галицьких — бо де-ж тоді страшні сліди ще страшнійшого душехвательства та місіонарства?! — страшна ненависть і за-

взятість против зовсім немічних тоді Русинів, византийське лукавство при заявленях згідливості і миролюбивості і т. п. кидають дуже темну тінь на їх поступоване¹⁾. У всякім разі в тім виступленю Волохів в 1849-ім р. ми бачимо сьвідомство певної політичної дозрілости Волохів; між ними подибуем бодай кілька людей з ширшим сьвітоглядом, кількох патріотів, котрі интерес волоскої нації уміли представити навіть яко интерес краєвий, так що згадану петицію і пропамятне письмо підписували не лиш Волохи, але і Німці і — Русини, не зважаючи зовсім на ворожу Русинам бесіду тих письм. Як мало було тоді у Русинів буковинських сьвідомости національної, і як Волохи уміли всім Буковинцям забити баки, що Буковина волоский край, показує ще і той факт, що владика Гакман, явивши ся на чолі депутації в Оломунці дня 20 го сїчня 1849 р., аби цїсарєви Франц-Йосифови зложити поклін Буковини, в своїй промові говорить лиш від імени „Vucovina Romanen“. А прецінь в тій депутації був ще і Русин Николай Гакман, був і Німець Краль, були і Вірмени!²⁾ Гакман брав здає ся, слово Романе „Волох“, як ще і доси богато буковинських мужиків, в значіню „православний“!

Взагалї Волохи тоді рухнули ся. Під подувом нового вітру владика Гакман скасував латиньску, а завів викладову мову волоску в бо-

¹⁾ Волохи і по нинішний день все одної і тої самої піють; нічого не забули, нічого не навчили ся. Такі безпідставні клевети на Русинів становлять і доси головну збрую волоску против Русинів.

²⁾ Vucovina 1849 ч. 1 стр. 1.

гословескім закладі. За старанем Русина владики Гакмана і православної консисторії заведено науку волоскої мови в філософічнім закладі, а відтак також і в реорганізованій гімназії Черновецькій. — Русини-ж спали. Якихось жадань, або хотьби бажань, впливаючих із живої свідомости національної, Русини буковинські тоді не мали. До них можна-б віднести отсі характеристичні слова Тацита, висказані про кого иньшого: „Байдужні до всего, осягнули вони найтяжшу річ на світі, що навіть не відчували найменшої потреби мати яке небудь бажане“. Без осібних проте заходів, а просто лиш силою проголошеної тоді рівноправности народів заведено також і науку рускої мови в Черновецькій гімназії. Отсе заряджене заскочило Русинів буковинських, можна-б навіть сказати, напрасно і зовсім неприготованих. Від тої постанови виходив, може бути, що йно перший виразний товчок до освідомлення руского загалу, що Русинам можна, ба навіть треба почувати себе Русинами; тим ставилось до Русинів виразне запитанє, чи хочуть вони учити ся рідної мови в школі, се-б то признати ся до Русинів, чи може мають бути чим иньшим — треба було рішати ся.

Богом а правдою сказавши, і у загалу Волохів буковинських не було ще тоді живійшої свідомости національної. „На Буковині вплинула давна система правління, флегматичний характер замешкалих тут Німців і глибока байдужність (апатія) руского елемента також і на характер Волохів усипляючо і зробили его більше байдужним супроти своєї долі і легко податливим супротив всяких подій. Коли

Семигородський Волох безнастанно мусів бороти ся, деколи навіть із зброєю в руках, против тиранії мадярського аристократизму, а заразом мав боронити ся против всяких иньших нападстий, то буковинський Волох оставав в нїмїй непорушности.³⁾ Одна лиш традиция колишньої приналежности Буковини до Молдавії підіймала їх духа. У Русинів буковинських иньшої якоїсь традиції не було. Що Молдавія, як довго границї єї не сягали далеко поза нинїшну Буковину, була державою рускою, сего не відали тоді буковинські Русини. Тоту правдиву буковинську, а притім і руску традицию із господарями і митрополитами в Сучаві витиснула із памяти Буковинців молдавска традиция із столицею і митрополїєю в Ясах; тота молдавска традиция була уже не руска, а волоска, додавала духа одним Волохам, а пригноблювала або своїм блеском осліплювала Русинів. Відси то пішло, що між Волохами на Буковині було в 1848-ім р. два-три люда, що зрозуміли свій час і знали, чого їм бажати, між Русинами-ж не було такого майже ані одного.

Волохам буковинським прибуло тоді сьвіжої оживляючої крови від їх братів із Семигороду; у Семигородських Волохів національна самосьвідомість була вже тоді значно розвита, вони мали школи удержувані власними силами, мали часописи, між котрими *Gazeta de Transilvania* була, як каже *Bucovina*, *das bedeutendste und verbreitetste Blatt romanischer Zunge seit 11 Jahren*, мали визначних і рухливих патріотів як

³⁾ Так характеризує Волохів, а заразом і Русинів буковинських *Bucovina* 1849, ч. 23, стр. 126.

владика Шагуна, редактор Баріч, канонік Чіпарю і т. п., так що 1848-ий рік застав їх досить приготованих і вони в тім році могли відограти навіть досить важну ролю в заколоті австрійських справ. Вони стали до бою з Мадярами, взяли і буковинських Волохів немов за руку і вели. На учителя волоскої мови в Черновецькій гімназії прийшов 1849-го р. Семигородський Волох-уніят Пумнул, котрий не то що був добрим учителем, відносив ся з горячою любовю до рідного слова, але зараз таки став організатором волоскої суспільности на Буковині до життя національно-політичного. Він научив Волохів буковинських, що їм треба почувати себе за оден нарід зі всіма Волохами, чи вони в Молдавії і Волощині, чи в Семигороді і на Угорщині, він оживив традицію історичну колишнього сполученя Буковини з Молдавією, збудив серед них ідею національну, він дав, можна-б сказати, Волохам буковинським письменну волоску мову з її волоскою правописею (викинув кирилицю з уживаня). Окрім Пумнула гостив в Чернівцях сам владика Шагуна (в серпни 1849), тут перебував кілька місяців Георгій Баріч, редактор *Gazet-и de Transilvania*, котрого Висовіна величає великим волоским патріотом (виїхав з Черновець дня 4-го жовтня 1849), тут гостив также уніятський канонік і професор богословія в Блязендорфі Т. Чіпарю (26-го лютого 1850). Цілком певно, що тоті гості не залишили освідомити буковинських Волохів з загально-волоскими справами народними, додати їм духа, підперти морально, а здаєть ся также і материяльно їх змаганя. Семигородські Волохи вхопили тоді в свої руки провід справ волоско-народних

*

взагалі, і буковинські Волохи піддали ся зовсім сему проводови.

Ба, і рух в сусідній Молдавії і Волощині підіймав значно духа буковинських Волохів; вони-ж не залишали покликувати ся в петициях і т. п. на Наддунайські князівства. Там в 1848-ім р. (23-го червня) счинилась также революция, а пішла вона відси, що в 40-их роках між волоскими боярами витворилась партия, котра бажала не лиш визволити Молдавію і Волощину із залежности від Туреччини, але із тих обох країв, а ще до того із Семигороду, Банату і Буковини, т. зн. із всіх країв замешканих волоским народом утворити одну „дакороманську“ державу. З тою партиєю мали зносини і австрійські Волохи. На вість про революцію у Франції, Німеччині, Італії і Австрії прийшло 1848-го р. і там до вибуху, Шагчна стояв тоді в тісній звязи з Букарештом і Яссами.

Оттак, як бачимо, в 1848-ім р. підняли Волохи в с ю д и свою голову, всюди виступили за свої національно-політичні права. Се вплинуло і на буковинських Волохів. Коли-ж військо російське вмаширувало в Молдавію і Волощину, бо „ревулюційні рухи в тих краях стояли в звязи з иньшими далекосяглими плянами“, ¹⁾ і помогло Туреччині здусити там революційний рух (Букарешт взятий приступом Турками 26-го вересня 1848), то на австрійських Волохів в Семигороді, Банаті і на Буковині спало немов завдане і моральний обовязок здійснити провідну ідею сего загально-волоского революційного руху. І тому то Волохів Семигородських, коли повстали і креп-

¹⁾ Bucovina 1849 ч. 8.

ко бороли ся против Мадярів, посуджувано загально, що вони борють ся „за збудоване дакороманьської держави“. В звязи з тим — судячи іменно по змістї — стоїть, і засноване в Чернівцях братами Гормузакими (Георгієм і Александром), котрі, а особливо Евдоксїй Гормузакій, мали тісні зносини з Шагуною, волоско-німецької газети „Visovina“ на те, аби і на Буковині дати вираз тим загально-волоским ідеалам, аби в публичній опінії піддержати і підпомочи справу Молдавску і загально-волоску, аби і серед буковинських Волохів розбудити живий інтерес для народної справи, аби приступом здобути Буковину для себе.

Русинам буковиньским не було ні відки запомоги, підпори, заохоти, проводу. Помимо того, що від 1-го листопада 1786-го р. аж до 1849-го р. Буковина сполучена була яко Черновецкий округ тісно з Галичиною, не було майже жадних взаемин між Русинами галицкими а буковиньскими в тій добі ; тільки всего і було, що деякі Галичани (питомці Львівської семинарії) приймали православіє і стали сьвященниками на Буковині ; що кілька гр. кат. сьвященників прийшло із Галичини на Буковину, та що кілька урядників і професорів зайшло сюди, але-ж вони губили ся без слїду поміж загалом Буковинців, або, що ще гірше : суперництво в справах віри відтручувало одних від других. Зрештою галицка Русь не могла і зачерез те мати якогось більшого впливу на Русь буковиньску, бо сама вона у своїм загалї була майже зовсім несвідомою своєї народности масою. Інтелїгенция руска в Галичині була спольщена, і коли говорити про вплив Галичан на Буковину в тій добі, то

хиба про вплив польський; польщене Буковини, особливо-ж Русинів буковинських і то через самих таки Русинів галицьких, ішло, як се бачили ми на народних школах а бачимо ще і тепер на містах і місточках, спорим кроком наперед; не лише верства міщанська, але і витворююча ся інтелігенція буковинська переймала ся польським духом, а дідичі буковинські, котрі до недавна не знали иньшої мови опріч рускої, стали уживати зовсім загально мови польської. Які успіхи робила польська ідея на Буковині, видно вже хотьби із сего, що в р. 1846-ім в часах польської ворохобні в Галичині, половина кляс філософічних в Чернівцях задля участі в ворохобні, т. зн. задля головної зради, сиділа по арештах. Кудаж не сягав польський вплив, там бачимо якусь зашкарупілість віроісповідну і задля неї у тої часті православної інтелігенції, котра не зачисляла себе просто до Волохів, якийсь вплив сербський, що виходив із Карлівця, осідку православного митроп. синоду. Коли-ж і почали може зачерез те, що до Черновецької гімназії ходило дуже багато галицьких Русинів, укладати ся якісь приятнійші відносини між галицькими а буковинськими Русинами, то при кінци 30-их і в 40-их роках, в часах завзятого і лютого суперництва між православієм а католицизмом на Буковині, і ті звязи мусіли пірвати ся. Так як в Галичині одна гр.-католицька церков еднала Русинів, хоть вони і по польски говорили, до купи, і Русини для одних лише інтересів своєї церкви мали сяке-таке зрозуміне і інтереси греко-кат. церкви держали за одно з інтересами загально-народними, так само і на Буковині православна церков еднала Русинів і Волохів до купи, для

одних лише інтересів православної церкви мали Буковинці зрозуміне і інтереси православної церкви уважали за одно з інтересами краєвими. Відси то пішло, що тоді на Буковині, як се ще і доси буває, лиш уніятів уважали Русинами,¹⁾ тут має корінь і того страшне і пагубне для Русинів незрозуміне інтересу народности рускої, котрий вимагає в справах народних спільности і єдности всіх Русинів без різниці віри. В ино-вірцях, хотьби вони належали до одної народности, бачили проте православні Русини буковинські своїх ворогів. Коли-б отже в памятнім році 1848-ім і були-б виступили галицькі Русини з якоюсь широкою національною програмою, подібно як Семигородські Волохи, то буковинські Русини були-б напевно не піддали ся прововодови галицької Руси; тим менше буковинська Русь могла почати щось сама з себе. Несьвідома своєї народности, єї потреб і цілий, руска маса стала ся там і тут лише попихачем в руках чужих. Сяка-така самосьвідомість національна у двох, трох Волохів дала Волохам можливість грати в житю Буковини першу ролю. На тім тлі стали укладати ся в конституційній добі міжнародні відносини на Буковині.

Тепер стане нам ясним, як того склало ся, що і буковинські — самі собою так мало до того підготовлені — Волохи в 1848-ім р. так дуже стали остоювати свої права, побивати ся за

¹⁾ Viscovina 1849 ч. 37 каже так: „Нехай і так, що число людей, що говорять по руски, в нашім краю дуже значне, то все таки число властивих Русинів (а то і після своєї віри) сягає ледви 10.000 душ.“

автономією Буковини¹⁾); чому вони в тих своїх змаганнях найшли сильну підпору у Семигородських Волохів, котрих *Gazeta de Transilvania* тоді (22-го грудня 1848) як найострійше виступила против лівичі ради державної за те, що була тому противна; чому тага газета за одним заходом проголосила світови, „що Буковина була краєм волоским, есть і буде, доки жити ме на світі хоть оден Волох“. — „Ми в сї Волохи австрійскої монархії протестуем як найбільше урочисто перед лицем трону найяснійшого пана і цїсаря против такого нарушеня прав народів і узнаем тих послів ворогами всеї волоскої нації“

¹⁾ *Visovina* була страшно дражлива на все, що нагадувало єї звязь Буковини з Галичиною, особливо-ж, коли відтам виходило щось такого, що дотичило і буковинських Русинів. І так в ч. 24-ім (1849) сконстатувавши факт, що Буковина се волоска земля, каже далі так: „На тій землі появил ся перед кількома днями обіжник циркулу, що всім урядам громадским дуже захвалює, аби розширювали і підпирали руску народну часопись, що появляє ся у Львові під покровом правительства. Ми шануємо права нашої меньшости тут в краю по щирости, і проте не мали-б нічого против такої опіки циркулу, але ми гадали-б, що не випадало-б того, що робить державне правительство для нововинайденої в 1848-м р. нації, по справедливости відмовити і тій нації, що становить тут переважну більшість і для Австрії винайдена вже в р. 1774-ім!“ Так само протестує *Visovina* дня 24-го грудня 1849 (стр. 274) против того, що дня 22-го липня 1849 ч. 2896 появил ся обіжник, котрим „задля висказаного бажаня галицкогo намістника дає ся наказ“ всім урядам громадским на Буковині, старати ся о розширене рускої часописи, що виходить у Львові.

— каже орган Семигородских Волохів. — Стане нам также ясным і те, чому Русини буковинські з одного боку (посли мужики) жадали давної звязи з Галичиною, а з другого боку (Русин-владика і духовенство) підписували знані петиції волоскі, і чому тоді взагалі ніхто не вступав ся за правами рускої народности на Буковині. Правда, обізвав ся якийсь голос руский в ч. 250-ім (1849) газети *Das constitutionelle Blatt aus Böhmen*. Там перечить він, що Волохи на Буковині мають чисельну перевагу, каже, що „die Anzahl der ruthenisch oder der romanisch Sprechenden sei im Lande gleich, und dass im nördlichen Theile fast durchgehends die ruthenische, sowie im südlichen mit wenigen Ausnahmen die romanische Sprache herrsche“; каже, що на Буковині є 155 громад чисто руских, що проте характер Буковини, в цілости взявши, властиво руский. Але тота допись з Черновець певно більше обійшла Волохів ніж застановила Русинів буковинських. Волохи дали в своїй *Viscovina* (ч. 35 з р. 1849) на ню люту відправу, котра така характеристична і така ще і тепер для нас цікава, стілько світла кидає на відносини Волохів до нас, що ми мусимо бодай з головними єї уступами познакомити Русинів. *Viscovina* каже: „Кождий безпристрасний чоловік мусить в такім твердженю добачити грубу помилку. Не лише історичний головний характер нашого краю коронного, після котрого він безперечно єсть волоским, але... также і теперішні дати статистичні, ба дух і серце більшости буковинських уроженців противлять ся рішучо самовільному висказови пана дописувателя. Бо найновіше урядове обчисленє і обїздка всіх околиць краю, зроб-

лені в тій цілі, аби розпізнати і узгляднити місцеві відносини що-до мови при новій організації судовій і політичній, ствердили сей безперечний факт, що помимо дотеперішної звязи з Галичиною і помимо того, що русчина задля сеї звязи попирана з гори тут в національнім і релігійнім згляді заглушувала волощину, все таки число тих, що говорять по волоски, до числа тих що говорять лише по руски, відносить ся як 209.293 до 108.907 т. зн. як 2 до 1. Ми навмисно кажемо „що говорять лише по руски“, бо задля великого помішання обох мов в богатых околицях, особливо-ж межі Прутом а Дністром, майже всі Волохи тих мішаних околиць попри свою рідну мову говорять также і по руски, ба виїмково то тут, то там не лише руску мову ліпше знають, але задля систематичного занедбування своєї рідної мови через правительство виключно лиш саму руску мову уміють. Чи-ж мав би Волох тим самим утратити свою народність, що він попри свою рідну мову говорить ще также і иньшою, або лише тою иньшою, і задля того самого уважати ся дезертиром до иньшої народности? Ніяким чином... Національність се добуток із багато чинників і коли одного з них не достає, то зменьшає ся вправді той добуток, але не затирає ся зовсім. До того чуте власне є найліпшим судиею приналежности до якоїсь народности, і того чутя, наколи власна самосвідомість рішучо і голосно за тим промовляє, годі не узнавати, бо воно не дасть ся накинати тому, в чий груді почуте народности завмерло або ніколи не зродило ся. А той судия видає у всіх тих Волохів висшої і низшої категорії, що говорять переважно або виключно лише по ру-

ски, свій суд против прилученя їх до рускої народности і против загонистих вимагань фанатичної Руси, котра подібно як фальшива мати перед судом Соломона рада би нашу вітчину радше розірвати, ніж обмежити свої жаданя на скромну мірку, яка належить ся поважним поселенцям, пройдисьвітам-зайдам і політичним розбишакам, особливо коли вони становлять в краю меньшість. Але коли кожда меньшість, що перебирає мірку, вже тим самим не має рации, то занадто велика національна ревність і політичне душехватство нововинайдених, що свою страшну похоть старають ся ще в додатку прикрити, очевидно, продіравленим плащем національної рівноправности, тут в нашім краю просто страшне злочинство. „Чернівці, серце краю, кажуть ті панове, лежить в північній т. зн. в рускій часті, а прецінь мають тут учити волоскої мови, а рускої мови ні.“ Після наших понять головне місто краю є найвизначнішим его представителем, двигателем его осьвіти, головним показником его народности, живчиком его життя, осередком его ріжних промінїв, головна варовня его оборони. Опустити головне місто значить віддати край, опустити его без бою значить будучину краю віддати малодушно чужій самоволї. Провідники меньшости виявляють отже цілком серіозно претенсії своєї нації на наше головне місто і починають дуже хитро від того, що хочуть опанувати школу, через котру відтак тим певнійше і скорше гадають втиснути ся в церков, в дім, в родину Волохів. І хто-ж міг би їм заперечити права на вивласнене або на дійсне перебране в посїданє, коли вони потребують нашої гімназії... „для великого числа молодїжи,

що ходить тут до школи із сусідної рускої частини Галичини, котра молодіж колись в своїй вітчизні шукати не приміщення, а серед таких обставин призабула-б тут свою рідну мову, міжтим коли знане молдавської мови може її принести малий хосен або і ніякого пожитку?“... Та-ж після понять тих панів розуміє ся се само собою, що стара волоска нація для нововинайденої є обовязана робити літературну паньщину, доставити її певний контингент добре вишколених урядничих рекрутів і в покорі причиняти ся до величного відбудованя Галицького королівського трону аж ген далеко поза границі нашого краю!... Він бажає собі, щоб обох мов учили, а „щоб від волі родичів залежало, котрої з тих обох мов має їх син учити ся, тоді вибрана мова мала-б бути для ученика А і Б обовязковим предметом“. Висовіна на таке не пристає. „Така логіка, котра дозволяє батькови змінити народність свого сина а свою ні, сама собі противорічить. Отсе послідне очевидно зовсім не до смаку дописувателеви і кермуючому ним суфлерови, бо прецінь не одному Волохови з околиці межі Прутом а Дністром могло-б впасти на думку, лишити ся Волохом і не приставати до такої нації, що лежить так сказати-б, ще в пелінках, і бажала-б що йно вербувати собі членів; не до смаку і длятого, бо відтак годі-б було горлати і зухвалим пером голосити урядовому і неурядовому світови, що 155 буквинських громад є чисто руских, а з прочих велика часть мішано руских, так що руский характер нашого краю в своїй цілости, після думки тих панів, є зовсім безперечний. А прецінь урядові доходження доказують достаточо подвій-

ну більшість волоських мешканців, але дописуватель не хотів тим разом на се зважати. І так в 183 чисто чолоських місцевостях живе 190.097 а в 35 мішаних місцевостях 19216, отже до купи 209.293 Волохів, міжтим коли Русинів є в 87 чисто руских місцевостях 90.692 і в 35 мішаних 18.215, отже до купи 108.907 душ. Числа се прецінь не збитий доказ! За заперечену нам більшість обдаровує нас творчий дух дописувателя великою і новою правдою: „Не обряд, але мова має рішати в справі народности“... Чи-ж вихований в Парижу Турок, що говорить лиш по французки, змінив свою народність, чи ні? Та ми нагадуем собі добре і се, що прошлого року руский головний збір у Львові кілька разів устно і письменно повторяв тезу, що головну цїху рускої народности становить передусім в с х і д н о - з а х і д н а спільність релігійна, а аж відтак мова; але тепер, як каже втаємничений у всі тайни рускі пан дописуватель, висказали Галичани в однім пропамятнім письмі до міністерства иньшу думку, і ми дуже цікаві, який буде з того успіх. На перший погляд видасть ся се глупостию і противорічністю, а все таки се цілком природно. Русини року 1848-го хотїли найсамперед виступити яко нація і відріжнити ся від Поляків, що реклямували їх для себе; але-ж руска мова на далеко більше точках сходилася з польскою, ніж церков уніятска з католицкою: тут мусїла отже релігїя стати до помочи і представляти найважнійший знак, по чім Русина відріжнити від Поляка. В р. 1849-ім, де відлучене від Поляків вже довершилось і зістало признане, хоче молода нація рости і розвивати ся, все одно, чийм коштом і

чиєю поживою. А до того треба вже значно загальнішого і більше обемистого знаку характеристичного ніж є церков уніятска, до котрої на Буковині належить не більше як 10.000 душ, а в рускій часті північної Угорщини так само лиш не чимало вірних, міжтим коли рускою мовою говорить майже 100.000 буковинських Волохів і, як кажуть, 800.000 гр.-православних Русинів угорских. Отже тепер мова є головною признакою рускості і головним способом розширення Русинів, котрим способом можна-б Волохів спершу виперти з Чернівців і обмежити на низшу гімназію в Сучаві, що єї мало-б ся що йно оснувати, а відтак пізнійше викинути і поза поблизьку границю. От се є той доси укритий але тепер вже явний намір пана дописувателя і того чоловічка, що то ему лопатою кладе такі думки в голову, от се є властивий змісл тих махінацій, підшептів і старань, що в осідку правительства пущені в рух на шкоду провінціального становиска Буковини... Око міністерства проникає, видко ся, лише через руске медіум в наш коронний край і ми приглядаєм ся з великим жалем, як засада рівности націй у нас толкує ся і практично виконує ся лише в користь нації, що жиє тут в меньшости... Ніколи і ніяким чином не стерплять спокійно Волохи на будуче передмартової переваги, котрої нещасні наслідки змалювала так правдиво і вірно буковинська депутация краєва в своїм пропамятнім письмі до ради державної в лютім сего року, ніколи і ніяким чином не можуть вони дати ся запрячи в телігу нації, котра сама себе що йно шукає, але ще не найшла, котра в нашім краю стратила всякі симпатії і своєю культу-

рою має місце поза нами... Проте, коли вже таки написано нам нашою долею, що ми колись мали-б винародовити ся і утратити свою народність, ... то наш вибір міг би пасти лише на німецьку націю, а ніколи на руску, котрій чей небавом будем могли цілковито звернути кирилицю, того рака нашої літератури і zarazом прірву і вилом нашої народности“.

Тут найшло собі вираз дійсне успособлене Волохів до Русинів взагалі, оттак в дійсности представляли собі тоді Волохи то „щире“ пошановане прав „меньшости“ рускої, яке обіцювали Русинам в своїх петициях! Не досить на тім. В ч. 30 з р. 1850 подає Висовіна, розуміє ся із самої лиш прихильности до Русинів, уступ із статі газети Оломунської, в котрім каже ся, що руска мова не має жадної літератури (яку то літературу мала тоді волоска мова?), і що вона при дальшій своїм розвитку мусить стати ся або московскою або польскою — отже пощо, каже, учити такої мови в школах?

Отже на цілій лінії станули вже тоді Волохи до борби против Русинів і вели єї завзято, то заперечуючи їх істноване на Буковині, то знов висьміваючи те, що Русинам мусить бути сьвятим, то напастуючи їх безпідставно за якісь несотворені річи і невидані вчинки, то заявляючи виразно свою ненависть до всего, що руске. Але Русини мусять їм са се бути вдячні, бо ось бодай одного, а може і двох людей — коби лиш знати їх імена, варта-б Русинам пошанувати память їх! — спонукали вони своїми загонистими напастями до заявленя хоч слабенького протесту. Правда, на тім і кінець. Не бачимо далі і сліду, щоб Русини буковинські застановили ся

глибше над словами орґану Волохів і потягнули із сих слів і фактів якісь висновки. Вони підписували петиції за автономією Буковини. Волохи-ж, як побачимо і тим не вдовольняли ся. Бо міжтим, коли Русини буковинські здобули ся лиш на те, щоб обстаючи также за автономією Буковини виявити свій щиро буковинський к р а е в и й патріотизм і на тім опинили ся, Волохи уміли ступити крок далі, уміли вже тоді сформулувати свої н а ц і о н а л ь н і жаданя. Найцікавіше при тім те, що, як побачимо зараз, Волохам буковинським байдуже була самостійність Буковини, за котрою вони нібито так дуже побивали ся, вони єї з легким серцем зрікають ся і офірують ідеалови свому національному: виходить на таке, що вони домагали ся відлученя Буковини від Галичини немов на те, аби єї *тим лекше* де инде прилучити¹⁾). Бо ось чого жадають Волохи в петиції, яку передали цісареви в Оломунці дня 25-го лютого 1849.

„В о л о с к а н а ц и я з Великого князівства Семигороду, Банату, з прилежних частий Угорщини і Б у к о в и н и, що е найстаршою між прочими націями і найчисленнішою в замешканих нею краях... молитъ уклінно і з повною вірою в почуте справедливости Найяснійшого Пана :

1) О сполучене всїх Волохів австрійских держав в о д н у с а м о с т і й н у н а-

¹⁾ Се не перешкадає їм і по нинішній день дорікати Русинам зрадою краю і виставляти себе **одиними к р а е в и м и** патріотами, хоть отсі, а крім того ще і иньші історичні факта доказують якраз противне.

ц и ю під скиптром Австрії яко складову часть цілої держави ;

2) О самостійну національну управу в справах політичних і церковних ;

3) О як найскорше скликане загального конгресу цілої нації, аби вона могла сама уконституувати ся, а то

а) вибрати голову нації, котрого мав би Найяснійший Пан затвердити і ему титул означити ;

б) вибрати національну раду управляючу, котра носила-б назву „волоський (romanischer) сенат“ ;

в) вибрати самостійного верховного начальника церкви, котрого Найяснійший Пан мав би затвердити, а від котрого всі національні владики мали-б бути залежні ;

г) зорганізувати управу громад і округів волоських ;

д) зорганізувати шкільництво і завести найпотрібніші заклади наукові ;

4) О заведене мови національної у всіх справах, що відносять ся до Волохів ;

5) О щорічні загальні збори цілої нації для обговореня справ національних ;

6) О відповідне до числа душ заступництво волоської нації в загальній австрійській раді державній ;

7) О установлене при австрійським державнім міністерстві орґану нації, котрий заступав би там интереси національні ;

8) Найяснійший Пан зволять ласкаво носити від тепер титул „Grossherzog der Romanen“ (Великий воевода Волохів).“

Вичисливши отсі жаданя ще раз каже ся : „Нация просить сполучити єї в одного самостійного члена монархії на підставі засади рівноправности всіх народностей. Лиш тим способом стане нация вдоволеною“. — „З заявою незломної вірности і привязаня в імени нації підписують ся єї повномочники“.

Тоту петицію підписало 13 „повномочників нації волоскої“, між ними і два Буковинці др. Евдоксій Гормузакій, дідич з Буковини, і Михайло Боднар, член ради державної з Буковини. На першій місци стоїть підпис Андрея Шагуни, владики з Семигороду, що був заразом і провідником депутації і що від 1-го січня аж до 31-го серпня 1849 пересиджував в Оломунці і в Відні „виключно в справах своєї дієцезії і нації“ (Висовіна ч. 26 стр. 143). Між підписаними є 7 Волохів Семигородских, 3 з Банату, 2 з Буковини, 1 з Угорщини.

Так отже жадали Волохи в 1849-ім р. ні меньше ні більше як самостійного волоского Великого Воеводства і самостійної волоскої митрополії в Австрії, котрі сягали-б від Дунаю через Угорщину, Семигород і Буковину аж до Дністра, а в котрих були-б сполучені всі Волохи цілої монархії разом з замешкуючими тоті краї одновірцями Словянами під одною головою і мітрою. Русини буковинські ледви чи відали що¹⁾ про

¹⁾ Владика Гакман каже в своїм Sendschreiben (з р. 1865) про сю річ от що (стр. 169): „Як бачите, підписали ся (на тій петиції) за Буковину яко повномочники волоскої нації: п. Евдоксій Гормузакій і Михайло Боднар. Сей був простий мужик, що напевно не знав, що він підписав. Але того годі сказати про Евдоксія Гормузакого.“

такі далекосяглі пляни своїх крайнів Волохів, бо нічим не заявили своєї волі. З тими національними плянами Волохи не виступали занадто явно на Буковині; в газеті *Visovina*, де подана 1849 р. в ч. 3-ім стр. 13 наведена петиція в цілости, не споминає ся зовсім, хто із Буковинців єї підписав,¹⁾ се знаємо лиш із третього зошиту книжки *Die Romanen der österreichischen Monarchie Wien 1851* стр. 7, де надрукована также згадана петиція. Помимо того Волохи буковинські дуже інтересували ся сею справою, а Семигородські Волохи усіх сил своїх докладали, аби жаданя висказані в петиції переперти. В Оломунці і у Відни сиділа волоска депутация цілий рік, аби

Питаю-ж вас, панове, яким правом присвоїв собі той пан заступництво Буковини і моєї дієцезії в справі так далекосяглій? Або Ви его упважили до того, або він сам собі виставив таку повномочну грамоту. Бо я, що яко владика буковинський в краю безперечно мав перше, а в моїй дієцезії, котрої я є головою, і одмноке слово в тій справі, нічогісенько тоді не відав про таку петицію. Аж відтак довідав ся я про се від мого Брата (Шагуни) з Германштату“.

¹⁾ Хто про сю петицію довідав ся лише з газети *Visovina*, міг отже думати, що такі жаданя ставляють самі Волохи Семигородські і Угорські а ніяким чином Волохи буковинські, котрі прецінь так дуже домагали ся самостійности Буковини! Можна було думати, що Волохи буковинські дбаючи про самостійність Буковини тим самим протестують против таких жадань Волохів Семигородських, і проте нікому не впало на гадку, протестувати публично против таких забаганок! Треба признати, що штука була дуже хитро придумана.

*

на місці всего допильнувати¹⁾. Дня 4-го марта предкладає вона міністерству пропамятне письмо в справі петициї²⁾, коли-ж появила ся конституція дня 4-го марта і депутация побачила, що в ній зовсім не заспокоєно жадань волоских, пише дня 12-го марта 1849 Beschwerde³⁾ до цїсаря, Aufklärung i Verwahrung⁴⁾ до міністерства, предкладає цїсарєви дня 26-го червня ще Vorstellung⁵⁾ в тій справі, в котрім виразно говорить ся і про Буковину. Нараз стало ся щось такого, що у Волохів оживило павші майже надїї. Циркулярний староста Черновецкий Бах зїстав цїсарскою постановою з дня 11-го червня 1849 іменований повномочним цїсарским комісарем для Семигороду з задержанем свого службового становища на Буковині⁶⁾. Отсе покликанє Баха до Семигороду випросила собі у правительства волоска депутация⁷⁾. Висовіна з тої причини дуже втїшила ся. Вона уважає се дуже добрим знаком, бо тото покликанє Баха до Семигороду вкупі з задержанем его дотеперішого становища на Буковині „має свою вихідну точку і свое оправданє в загальнім і однодушнім змаганю всїх австрійских Волохів до національного сполученя і адміністративної єдности, одним словом до відповідної централїзації національних елементів, що доси були роздроблені і собі чужі...

1) Висовіна 1850, ч. 18 стр. 77, ч. 19, стр. 81.

2) Die Romanen der österr. Monarchie III. стр. 8 сл.

3) Тамже стр. 16 сл.

4) Тамже стр. 20 і 22.

5) Тамже стр. 24 і Висовіна 1849 ч. 21, стр. 110.

6) Висовіна 1849 ч. 21, стр. 111.

7) Тамже.

Централізація в висших і низших кругах, в приватних і публичних справах, сполучене в одну цілість однородних до одної ціли змагаючих одиниць, без нарушеня їх індивідуального житя се категоричний приказ нашого часу, котрий найшов вираз в оклику могучого цїсаря „*Viribus unitis*“, а свое практичне застосоване в централізації полудневих Словян під своїм баном. Словянський Єллячїч в перекладї на волоске мое називати ся Едуард Бах¹⁾). От і гадали буковинські Волохи — властиво-ж Евдоксїй Гормузакїй, що Буковину тим самим сполучено вже з Семигородом! Але вже дня 18-го липня істав Шагуна від міністерства відповідь, що немов студеною водою злила голови Волохів. Видана цїсарем конституція має становити підставу до жадань Волохів. „Найважнійша-ж просьба — рівноправність волоскої нації з усіма иньшими народами держави е запоручена конституцією...“²⁾ Розуміе ся само собою, що такою відповідею були Волохи зовсім невдоволені, і виразили се в письмі до міністерства з дня 13-го серпня 1849. Там доказують вони, що конституцією з дня 4-го марта не дано Волохам рівного права з иньшими націями, і просять наново сповнити нарешті їх жаданя, висказані в петиції з дня 25-го лютого³⁾). Відтак депутация виїхала з Відня.

Але Волохи не переставали і далі петиціями і депутациями добивати ся сповнення своїх жадань. В листопадї 1849 (дня 15-го) предкла-

1) *Bucovina* 1849 ч. 24, стр. 134.

2) *Bucovina* 1849 ч. 28, стр. 153.

3) Тамже стр. 154 сл.

дають Волохи Арадської дієцезії від себе цісареві просьбу¹⁾ о залагоджене петиції з дня 25-го лютого 1849, в грудню жадають²⁾ того самого Волохи з Банату, в січню 1850 Волохи з Велико-Варадиньської дієцезії³⁾, дня 10-го січня 1850 іде нова депутация з *Vorstellung über die gegenwärtige Lage der romanischen Nation*⁴⁾ до міністерства, в лютім подає цісареві протест⁵⁾ против ухвал Саксів Семигородских, нарешті 11-го марта 1850 повтарає ще раз свої жаданя⁶⁾ перед цісарем.

Помимо тих заходів і старань мусіли Волохи вже задалегідь зміркувати, що не було майже ніякої надії, осягнути сполучене всіх Волохів в одно тіло політичне, в Велике Воеводство Волоске; длятого вони з ще більшою силою стали дбати про одну важну частину своїх жадань, про церковну самостійність, про незалежність волоскої епархії церковної від сербської.

Міжтим коли Волохи буковинські за такою справою якомсь несьміливо вступали ся, то в сій справі виявили далеко більшу енергію. На тій струні, на струні православія, що мала в нашім краю дуже добру відгомоницю, було їм далеко лекше грати; се-ж однаково вело до бажаної ціли — до сполученя всіх Волохів. Почалась отже агітация за національною волоскою

1) Die Romanen III. 58.

2) Тамже 61.

3) Тамже 63 сл. (Bucovina 1850 ч. 4, стр. 19).

4) Тамже 73 сл.

5) Тамже 84. (Bucovina 1850 ч. 22 стр. 93).

6) Тамже 87. Bucovina 1850 ч. 19, стр. 81.

церквою, т. зн. за національною волоскою митрополією, до котрої мала-б бути прилучена і Буковина.

Тота справа поставлена яко точка 2) і 3 в) волоскої петиції з дня 25-го лютого 1849 була отже ще осібно порушена і форсована Шагуною в иньшій дорозї. Про се поінформує нас докладно статя Евдоксія Гормузакого, поміщена в ч. 9 ім (1849) стр. 47 часописи Bucovina під заголовком „die Stellung der romanischen Hierarchy in Oesterreich,“ статя дуже поучаюча для нас таки самих, особливо в теперішнім нашім положеню в архидиєцезії буковинській. „Відколи в вікопамятнім році 1848-ім розкували ся пута народів Австрії і кожда нація в посїданю неоціненого скарбу національного питомого життя в щастю розкошувала, була се річ природна, що всю увагу звернено на те, що перед усім було потрібне і становило з давен давна властивий камінь преткновенія, отже на те, щоб отрясти з себе пановане иньшого народу, т. зн. на властиву політично-національну волю, в переконаню, що з нею все осягнуло ся. Лиш мало кому впало на ум, а ще менше людей відчувало потребу, розбуджений вже раз змисл незалежности перенести на таке поле, що може навіть ще більше рішучо впливати на природний і оргянічний розвиток життя народного так само з долини в гору як і з гори в долину, і на удержане і ушляхотнене індивідуальности народної, то підпираючи і пособляючи єї, то знов спиняючи і відбираючи надїю — у мене на умі поле релїгійно-національної волї. Немов не добачувало ся, як численними і тоненькими а притім міцними ниточками церковна по-

вага навязує ся до властивого духа народного, до щоденних его обявів; забувало ся, що при безнастанних взаєминах церковних орґанів з самою душею народу... низше духовенство, сей однісенький образований і учений стан, що має щоденні зносини з народом, сей его порадник, керманич сумління, заступник, що знає всі его добрі і лихі сторони і всі закамарки серця народного із найблизшого спостереження, — безперечно і звичайно далеко більшу силу має на образване і уморальнене, на понятя і ділання більшости народу, ніж всяка політична власть. Одним словом, не розважило ся добре того, що попри популярну науку народну духовенство є найбільшою підоймою національної осьвіти і вихованя. Але воно може лише в тім напрямі і остільки сповнити своє завдане, оскільки само до того привчилось і випосажилось, а притім пронялось наскрізь вже підчас свого побуту в семинарії щирим духом народним. А що провід вихованя і образваня семинаристів, вибір при обсажденю місць, надзір над настановленими вже сьвящениками належить до владики, то ясна як сонце велика важність его — поминувши чисто реліґійне становиско — также і в національнім згляді. Не тяжко отже зрозуміти, що з огляду на подвійне значіне висшої ерархії церковної почали відрізняти сьвітський его бік від реліґійного і що длятого всі нації, котрі вибороли собі незалежність, задержуючи реліґійно-догматичну спільність і єдність з иньшими державами і нацьями, все таки і то цілком конечно мусіли старати ся визволити і свою церков із залежности

від чужої нації“. Тут вказує ся на приклади Росії, Греції і сербської Карловецької митрополії, а навіть на деякі подібні змагання в р.-католицькій церкві. Так отже „і у провідників волоскої нації, особливо в Банатї і прочих частях Угорщини, зародилось сильне бажанє, визволити свою церков зпід чужого впливу... Бо особливо в згаданих краях пізнали і відчували Волохи тяжкі хиби ненаціональної управи церковної. Тут волоські дієцезії обсаджували ся сербськими владиками, котрих рід і любов народна виявляла ся тим нелюбим фактом, що свою націю в школі і церкві ставляли висше ніж волоску; тут повертали ся гроші фундушеві більше на засноване сербських ніж волоских шкіл... тут... виходили задирки і суперечки між обома народами яскравійше на верх ніж де инде, і повертали ся майже звичайно в некористь Волохів. Серед таких обставин мало що помагало, що Серби в Угорщинї аж до марта 1848 спільно з Волохами полагоджували свої національні і церковні справи, бо недостаточне заступництво Волохів в церкві і урядї і перевага словянського елемента в Карлівцях вже задалегідь запевняла побїду партії сербській. Таким чином однаковість віри повела за собою неоднакове трактованє одних і других, повела за собою національні привилеї. Аж тут піднялась сербська нація против верховодства Мадярів і в хвилі одушевлення була на стілько справедлива, признати те саме і Волохам, чоґо сама для себе домагала ся. Так запала на сербським національним конгресї, що відбув ся дня 1—3 мая 1848 в Карлівцях, з власної волї ухвалила, що і волоска нація має самостійно уконсти-

туувати ся, а в проклямації, виданій на тій підставі дня 5-го мая, запоручено виразно цілковите зрівнане Волохів з Сербами що до мови, церкви, школи, управи і т. п. з кінцевим додатком, що Сербі не хочуть і не повинні ані на волосочок більше мати ніж Волохи“.

На тій підставі стали Волохи домагати ся самостійности і незалежности в справах церковних, т. зн. національної митрополії. Шагуна, як звичайно, став на чолі і того руху. Він написав письмо¹⁾ до сербского патріярха Раячіча дня 28-го марта 1849, котрого зміст знов таки на стілько для нас важний, що треба подати з него бодай отєї уступи: „Я вірю і глибоко переконаний, що Ти, Сьвятійший Отче, бажаеш видіти долю сербскої нації обозпеченою на засаді рівноправности всіх народів; виходячи з того самого становиска, чую ся спонуканим просити Тебе, Св. Отче, аби Ти зволив ласкаво поперти справу самостійности волоскої нації, так як еї узнав сербский нарід в проклямації з дня 5-го мая. Волоска нація не має ані церковного, ані, і то знов задля иньших причин, політичного осередка, а від них залежить прецінь успішний розвиток кожного народу. Настала крайна пора, в котрій треба Тобі, Св. О. виразно висказати ся в справі церковної і політичної самостійности волоскої нації... Під автономією Волохів в церковних справах не розумію я нічого иньшого, як таке начальство і таку управу волоскої ерархії, котрі були-б цілковито незалежні від сербскої ерархії; але обі

¹⁾ Воно подане в цілости в часописи *Vicovina* з р. 1849 ч. 10 стр. 55.

ті ерархії повинні завсїди становити лиш одну церков що до догматів і віри... В державнім зглядї бажаю, аби і моїм волоским братам було обезпечене політичне жите на засаді рівноправности... Запевняю Тебе, Св. О., урочисто, що незалежність волоскої ерархії від сербської се одинокий спосіб, котрий намість давної обопільної ненависти і сварки між волоскою а сербською нацією годен викликати християнську любов і братню згоду“.

На отсе письмо Шагуни дав патриарх Ра-ячіч таку відповідь, що він сам про себе цілковито годить ся на незалежне становиско волоскої церкви, але в такій важній справі годі ему самому рішати, і він длятого предложить єї синодови до порішення¹⁾. Волохи занепокоїли ся, бо не вірили, щоб сербські владки зrekli ся з легким серцем свого впливу в церковних справах. Шагуна удає ся проте з просьбою до владки Гакмана, аби на синоді справу понер. Гакман відступає се письмо перед усім консистерією, аби видала свій суд. З тої причини лютить ся Bucovina в II-ій статі „die Stellung der romanischen Hierarchie in Oesterreich (ч. 18 стр. 89 сл.) на Гакмана, буцім то він робить се лиш на те, аби справу проволічи. В тій самій статі подибуєм ще отсі важні для нас гадки: „Боротьба, що розпочалась в Австрії прошлого року і ще доси триває, не була піднята лише задля політичної волі взагалі, вона вела ся і веде ся в рівній або навіть ще в більшій мірі за те, аби признано політичне жите націй яко націй, супроти народів, що доси, загарбавши всю силу

¹⁾ Bucovina 1849 ч. 18, стр. 92.

в свої руки і виключивши других, самі одні мали право; і волоский нарід, що числом досить великий, так що не треба ему як малій горсточці никнути поміж другими, зовсім не гадає дати собі се право комунебудь, нехай він собі носить навіть і тіяру, відняти або хотьби де в чім вкоротити. Висока ерархія грецької церкви на всході, а навіть і в Австрії має не лиш релігійно-церковне але также велике політичне значіє, і більше ніж в иньших справах панують тут між вірними грецької церкви ще теократично-середновічні набожні звичаї. Але власне задля того і повним правом домагає ся нація, ставши сама вільною і винятою зпід чужих впливів на підставі висказаної на найвисшім місци засади рівноправности народів, аби так само і єї церков не була підчинена і залежна від церкви чужих націй, аби таким чином не могла ерархія взяти нації того, що дало єї правительство. Як саме тепер визволений нарід, так нехай буде свобідне і єго духовенство, і коли нарід представляє корінь гарного і сильного дерева, так нехай духовенство узмисловить нам звернену до неба богату в плоди і тїнь єго корону. Але нарід і духовенство мусять становити лиш оден пень, лиш одну істоту, нероздільну в добрі і злиднях, себе взаїмно годуючи, плекаючи і охороняючи, а се може лиш тоді бути, коли нарід і єго духовенство, ставши зарівно свобідними, зможуть розвивати ся відповідно до своєї внутрішної природи, і корона не буде привязана до чужого пня, не буде побирати від того чужого пня напряду свого росту. Волохи всіх відтїнків є одной гадки — освободити свою цер-

ковню ерархію зпід ярма сербського, і митрополита яко верховника поставити на чолї своєї національної церкви“.

Консисторія буковинська спротивила ся замислам Шагуни, з тої причини Висовіна в ч. 21-ім (з дня 27-го липня) 1849 нападає знов на владика Гакмана, аби тим чином доказати, як доконечно потрібно волоскої митрополїї, бо „наше духовенство супротив свого владика не має охорони і виставлене на цілковиту его самоволю“. „Правда, минушого року в маю виступило наше духовенство остро против владика, аби положити кінець 12-літньому противзаконному абсолютизмови. Але помимо того доказують чим раз частїйші тепер надужитя владика, що він не хоче зречи ся своєї присвоєної собі супрематїї. Все ще зненавиджений ординарият помимо приреченя владика даного дня 30-го мая минушого року перед цілим зібраним духовенством намість присяги, що его знесе, в повній силї; владика видає від ординарият декрети, надає навіть достоїнство архимандрита, зовсім не питаючи ся консисторїї, уважає голоси членів консисторїї за дорадчі а не рішаючі, і взагалї всіма силами змагає до того, аби значіне консисторїї зменьшити і еї вплив зломити“.

Міжтим владика Гакман дня 18-го липня видав свій осуд проекту Шагуни. Тут цікаві і важні для нас отєї уступи: „Взагалї не дасть ся заперечити, що самостійність і рівноправність волоскої нації, о котру Волохи просять, основує ся на їх добрім праві і на виразнім, цісарским словом кілька разів залорученім приреченю... Обіцяна рівноправність не може стати правдою, доки поодинокі нації, що живуть в

однім краю, мають якісь осібні права, яких другі не мають; єї можна лиш тим чином осягнути, що і Волохам дасть ся тоті самі осібні права, або радше всі осібні привилеї скасують ся, бо лиш таким способом правдива рівність стане можливою. До того уставу державні промостили уже дорогу... Ще далеко простійша, але также доконечна річ, котру навіть лекше перевести, се національне сполучене всіх в австрійских краях живючих Волохів в справах церковних, якого вони домагають ся, бо сему не стоять на перепоні ані державні ані церковні уставу, а якраз було-б се з ними в повній згоді. Кожда уставою признана церков має тепер право, свої справи самостійно порядкувати і ними орудувати. Після наших церковних приписів і звичаїв над християнською громадою з єї душпастирями стоїть владика, над владиками митрополит, а над всіма митрополитами патриарх. Оттаке розчленоване ерархії церковної дозволяє, як сего і конечно потрібно, щоб узгляднені були при тім ріжні народности і заразом захована була єдність віри. Патриарх се осередок, а з своїм синодом послідна інстанція в справах віри. Митрополити-ж були з давна після народів і націй окремі, під котрими знов стояли власні, вибрані національні владика. І волоска нація мала своїх митрополитів, аж в Австрії було урядово переведене сполучене австрійских Волохів з Сербам в одну спільну митрополію, бо тоді не зважали на народности. Коли-ж тепер самостійність нації і мови запоручена навіть в справах державного правління, де ходить лиш о духове і материяльне образоване і о добробит, то тую самостійність треба тим більше узгляднити в справах, що

належать до морального образования і вічного спасенія, бо се дасть ся досягнути не примусом, але переконуючим діланем на душу, не внішною повагою, а внутрішнім взаїмним довірієм, любовю і привязанністю. Ділане сьв. церкви може лише тоді бути правдиво успішне, коли переконуючої науки і вродженого з народністю довірія не ослаблять і не перешкоджають чужі елементи. А що зрештою інституції, котрі мають на цілі образоване християнської громади і духовенства, лиш тоді можуть мати надію на приналежну повагу, коли їх ведене є в руках національних владик і митрополитів, то... конечно потрібно, щоб так само сербска як і волоска нація мала своїх власних митрополитів.¹⁾ Для вирівнання суперечних з собою інтересів жадав далі владика Гакман, аби для тих епархій, де більшість мешканців становлять Серби, настановити сербского, а де переважна часть замешкана Волохами, настановити волоского зпоміж нації вибраного владика. Дальша будова церковної організації мала після думки Гакмана так довершити ся, що волоскі владика мали-б собі вибирати волоского, а сербські сербского митрополита при участі однакого числа сьвітських одновірців, і нарешті оба вибрані митрополита з однакоим числом владик із обох митрополій і однакоим числом сьвітських людей приступали-б до вибору австрійского заступника патріярха, а всі тоті вибори мав затверджувати цісар. Тоті самі мужі, що вибирали-б заступника патріярха, мали-б відтак під его проводом становити австрійский православний синод. Таким чином після думки

¹⁾ Висоцина 1849 ч. 33, стр. 184.

Гакмана „були-б по справедливости увзгляднені рівні права обох націй, надало-б ся ерархії відповідний і природний устрій і оминуло-б ся обаву розділу церкви.“

Подаючи уступи із сего „Wohlmeinung“ Гакмана, Висовіна в III-ій статі (ч. 33 із 1849) *die Stellung der romanischen Hierarchie in Oesterreich*, написаній Евдоксієм Гормузаким, трохи подобрила на Гакмана; еї видало ся вже, — чи на правду, чи може лиш так удавала, сего годі знати — що Гакман в своїм Wohlmeinung промовляє за тим, аби і Буковина належала до волоскої митрополії; у неї се бо-дай розуміло ся само собою, бо ж прецінь дієцезія Черновецка так само як і Германштадска після неї дієцезії чисто-волоскі!¹⁾ Але хто уважно прочитає письмо Гакмана, той відразу зміркує, що Гакманови таке і на думку не приходило, що він дуже старанно оминав висказати ся хотьби одним словом про становище буковинської дієцезії.

Зміркували се Семигородські Волохи. На синод перестали вони покладати надію. Для того звертають ся просто до міністерства²⁾ дня 24-го жовтня 1849 і жадають від него такого зарядження, аби синод зовсім не займав ся справою відлучення волоскої церкви від сербської, лиш справами самої сербської церкви; зате бажать собі, „щоб освободжене волоскої церкви знід утисків сербської ерархії було постановлене найвисшим рескриптом Найяснішого нашого ціса-

¹⁾ Висовіна 1849 ч. 33, стр. 183.

²⁾ Die Romanen der österreichischen Monarchie. Wien 1851. Зошит III-ий, стр. 53 сл.

ря і Пана на підставі поради міністерства і наших двох волоских владик (Семигородского і Арадського)“ таким чином, що установить ся для волоскої нації митрополит, зовсім незалежний від сербської єрархії, котрого мала-б собі сама нація на скликанім конгресі вибирати, а цїсар затверджувати. Сего жадають Волохи на тій підставі, що „після постанов православної церкви церква кожної нації в адміністративнім зглядї має бути самостійною і зовсім незалежною від церкви всякої иньшої нації“. Тут підносять вони ось які скарги на сербську єрархію: „Помимо того, що вже в самій природі прав і догматів лежить, охороняти кожду православну національну церков від всяких надужить і кривд, попала ся волоска церков на своє найбільше нещасте під деспотичний утиск сербських архиєреїв, котрі як найнагубнійше впливали на ню в духовім і материяльнім зглядї. Сербські владики уживали всего, аби відрізати Волохам дорогу до духової і моральної освіти. Вони довели шкільництво волоске до такого упадку, що навіть тих кілька шкіл треба було закрити, які своїми власними коштами заснували і удержували волоскі громади. Таким несправедливим і брутальним поступованем відзначав ся між иньшими особливо колишній митрополит Стратимирович, що був загально знаним гнобителем Волохів, бо сам бувало говорив, що єму нема нічого більше на сьвітї зненавидженого як волоска мова“. — „Не меньша шкода виходила для Волохів від сербської єрархії і в моральнім зглядї, бо в волоских церквах понайбільше виключено волоску мову, настановлено Волохам сербських владик, протоєреїв і сьвященників, що або не ємили мови краювої або єї нена-

виділи, і задлятого, не маючи ані любови ані довірія нації, про її моральне образоване не дбали або навіть цілком его спиняли, ділаючи по мисли сербских ерархів, котрі мали завсїди перед очима словянчене і пановане над нацією волоскою¹⁾

Небавом підніс свій голос і Арадский владика (дня 5-го листопада 1849 в письмі до патрїярха Раячча). Сей станув цілковито по стороні Шагуни, сиротивив ся замислови Гакмана, аби найвисшою властїю православної церкви в Австрїї був патрїярх сербский, і жадав від Раячча прихильного полагодженя сеї справи.²⁾ Аби-ж ще більше поперти свої жаданя, видає Семигородский владика Шагуна друком „Пропамятне письмо про історичне право на національну церковну автопомію Волохів православної церкви в ц. к. краях коронних австрійскої монархії“, в котрім домагає ся скликаня „синаду для всіх Волохів Арадскої, Буковиньскої, Темешварскої, Семигородскої, Вершецкої дієцезїї“³⁾, відтак ще „Додаток до пропамятного письма“⁴⁾ і скликує дня 24-го марта 1850 синод в Германштаті⁵⁾, в котрім взяло участь 22 протопони, 2 професори богословія і 20 мирян (адвокатів, урядників, учителїв, купців, двірників і дяків). Там ухвалили Волохи між иньшим просити цісаря „о як найскорше полагоджене знаної петиції Волохів з

1) Тоту петицію між иньшими підписав на першім місци — не бояв ся — і Johann Popassu Erzpriester. Підпису Шагуни нема.

2) *Viscovina* 1850, ч. 3, стр. 16.

3) Тамже ч. 13, стр. 60.

4) Тамже ч. 51—56.

5) Тамже ч. 11, стр. 49.

дня 25-го лютого 1849, отже о реактивоване митрополї Альба-Юлія, котрій все, що в Австрії носить імя волоске, отже і Буковина, мало-б бути підчинене, о скликане загально-волоского синоду із духовенства і людей свїтских для уконституованя названої митрополї, о засноване шкіл реальних, гімназий, академий і одного університету для Волохів... о визначене фонду в готівці або в нерухомостях для удержаня церкви“, з котрого зараз таки назначено платню владиці і сьвященникам, дякам і паламарям, і пенсію для вдів і сиріт по сьвященниках.

Оттак поступали собі Семигородскі Волохи з Шагуною на чолї, котрі властиво не мали найменшої причини нарікати на сербску ерархію. Протівно, сам Шагуна учить в своїй *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich* (Hermannstadt 1862), що Серб Никитич, перший владика Семигородский, був „правдивим батьком на утїху духовенства і народу“ (стр. 120), що другий владика, также Серб Новакович, „був пронятий на скрізь любовю до духовенства і до народу. Він в порозуміню з владикою уніятским вставляв ся часто у правительства за політичні права волоскої нації в Семигороді“ (стр. 121, 122, 123). Відтак на кількаразові просьби духовенства і народу одержали Семигородскі Волохи 1810-го р. право, вибирати собі Волоха владикою, і від того часу були самі Волохи Семигородскими владиками.

Не мали причини і буковинські Волохи нарікати на деспотичні утиски сербскої митрополї, бо таких утисків Буковинці зовсім не відчували. Буковинська диєцезия мала вправді одного Сërба

владикою (Даниїла Влаховича), але вона „благословить, як каже Гакман в своїм Sendschreiben стр. 155, ще нині его память“.

Так само не мали тоді найменшої причини і Волохи Арадської дієцезії виступати против сербської єрархії, бо від 1829 дістав Карловецький синод від цїсаря Франца І. наказ, настановляти владиками в Арадській дієцезії лиш самих Волохів.¹⁾ Помимо того скликав владика Арадський подібно як Шагуна 1850 го р. дієцезальний синод, котрий заявив, „що залежність Арадської дієцезії від сербської митрополії противить ся канонам, і ухвалив просити цїсаря, аби дано Волохам назад давню волоску єрархїю в Семигороді“.²⁾ Одні Волохи з Банату мали тоді все ще владиками Сербів, але-ж бо дієцезії Темешварска і Вершецка повстали на підставі привілею даного Сербам 1691.³⁾ „Волоска церков в Банатї відчувала проте, пише Шагуна в своїй Geschichte, недостаток власної канонїчної єрархії тим більше, чим більше по мачошиному обходила ся з нею єрархія сербска; бо вона мала завсїди владик, що не уміли по волоски і проте не були в станї сповняти свій учительський уряд і гоїти рани, які волоскому народови завдавав ненормальний стан его церкви... Владики сербські уважали Волохів як чужинців і ворогів, для того окружали себе самими серб-

1) І се право одержали Волохи лиш тим чином, що духовенство і нарід кілька разів упоминали ся о те, аби мали Волоха владикою. Schaguna: Geschichte der gr.-orien. Kirche, стр. 159.

2) Тамже стр. 159 сл.

3) Schaguna: Geschichte стр. 167.

скими духовними, їх консисторії складають ся майже виключно з самих сербських духовних, протоереїв, архимандритів, нотарів і адвокатів, або з волоских перекинчиків; вони держать здаєка від себе кожного образованого волоского сьвященника і не вивисшають его на протоерея, уміючи завсїди найти якусь причину до підозрінь, наколи він остає вірним своїй народности. Инакше мають сербські сьвященники, хотьби вони були і зовсїм неспосібні; ба навіть сотрудників вивисшають високопреподобні отці на протоереїв, аби борони Боже не прийшла черга на якого спосібного волоского сьвященника. Про виховане і образоване молодого волоского духовенства зовсїм не дбали сербські владики. Зовсїм не більше старали ся сербські владики о шкільництво і о учебники шкільні. Окрім малого катехизму з р. 1774 не видали тоті високопреподобні отці жадної иньшої книжки.. Сегодня в монастчрях лиш самі Серби або волоскі перекинчики, а богослужене відправляе ся лише в мові сербській.. Волоска нация не тільки не узнавала ніколи тоту мачошину церковну власть сербської ерархії, але підіймала з часта свій голос против неї і просила правительство о визволене зпід неї. Доказом на се є численні просьби Волохів із Банату і Угорщини о надане їм владик волоскої народности.. В та-

кім сумнієм станї находила ся наша церков... Огже не диво, що в р. 1848-ім національний збір в Люгош заявив урочисто, ніяким чином не терпіти далі тих церковних кайданів. в яких держало їх правительство і сербска ерархія, не узнавати далі сербских владик своїми канонічними владиками і старати ся по мысли устав церковних прийти під національних владик. Він вибрав двох генеральних вікаріїв, доки зможуть вони в тій справі порозуміти ся з иньшими волоскими одновірцями, що належали до давної митрополії¹⁾

¹⁾ Тамже стр. 167—172. Гл. также Висовіна 1850 ч. 32 стр. 130. Читаючи всі тоті скарги Волохів взагалі, а тут ще Шагуни з осібно, на сербску ерархію, мимоволі насуває ся гадка: яких би то кривавих слів муєли-б добирати буковинські православні Русини, аби виразити свій жаль і свою скаргу на волоску ерархію і єї утиски православних Русинів на Буковині, от хотьби на одного такого Мораря-Андрієвича, коли Волохи так гірко жалують ся на сербску ерархію?! Місця із оскарження Шагуни, подані нами умисно розстріленим письмом, могли-б прецінь буковинські Русини, замінивши в них слова Серб, сербский на Волох, волоский, а слова Волох, волоский на слова Русин, руский, може з ще більшим правом віднести до своєї волоскої ерархії на Буковині! Ба, і не одно иньше могли-б ще додати! Але Русини не Волохи, не уміють так як вони постояти, або хоть би так голос піднести за свої людські споневіряні права. Дашкевича Die Lage der gr.-orien. Ruthenen in der Bukowiner Erzdiöcese, де списані по правді всі кривди заповідяні православним Русинам волоскою ерархією, не побудили загал Русинів до ніякого дальшого кроку...

Отже прикрі відносини Волохів в тих двох дієцезіях були поводом, що в р. 1849-ім всі Волохи счинили крик, всі Волохи стали рішучо домагати ся не так усуненя кривд в тих двох дієцезіях, як далеко більше, утвореня автокефальної волоскої церкви, щоб мати в митрополитї своїм видиму голову волоскої нації. Отсе була головна причина того великого руху між Волохами в тих часах, причина дуже мало що церковна, а чисто національна, хоть жаданя свої підпирали Волохи церковними канонами. Що так а не инакше треба на сю річ дивити ся, доказує ще і той факт, що рух сей національний перекинув ся і на Волохів уніятів в Угорщинї. З початком р. 1850-го „стали Волохи з комітату Марморрошеского, Уточеского, Сатмарского і Шабольчского жадати, аби їх відділено від руского єпископату в Мункачі і сполучено в осібну дієцезію з владичим престолом в Великій Банї“. Висовіна подаючи сю вістку (1849 стр. 291) каже: „Втішить вас почути, що наші братя із прочої Угорщини не лишають ся по заду нас. Се (жаданє Волохів уніятів) зовсім оправдане, і инакше не повинно бути, бо у нас мовою церковною є прецінь лиш мова волоска, єї уживає ся і в управі, і проте ми ніяким чином не можемо бути залежними від руского владика, котрий послугує ся лише своєю мовою. Права, яке мають Русини і їх владика, жадаємо ми і для себе і для того маєм надію, що вони того права нам не заперечать“. Ще ліпшим доказом на се, котрий заразом складає євѣдоцтво великої дозрілости почутя національного у Семигородских і Угорских Волохів, є факт, що Волохи уніяти всіма силами

попирають всі змагання до церковної самостійності Волохів православних. В просьбі Волохів уніятів до міністерства з дня 5-го вересня 1850 о скликане синоду для вибору владики грецько-католицької Семигородської дієцезії знаходить ся такий уступ: „Коли Волохи Семигородські на згаданім повисше національнім зборі (дня 15-го мая 1848) жадали єдності в релігії як також в національній управі, тоді заявили вони однодушно і заприсягли, всіма силами, без огляду на теперішній розділ народу що до віри на дві часті, дбати о то, аби церков нашого народу волоского стала свобідною і вільною від всякого впливу иньшої нації, і для того жадали як з одного боку незалежности православних від словянського митрополита Карловецького, так з другого боку також і незалежности уніятів від угорської єрархії; а щоб се можна лєкше осягнути без шкоди для самої віри, виявилось однодушне бажанє всіх, аби просити найяснішого цїсаря і пана о відновленє давної митрополії волоскої, що разом з иньшими точками дві депутації найяснішому цїсареві предложили; маєм надїю, ще се загальне бажанє і оправдана просьба волоскої нації нарешті сповнить ся“.¹⁾ На тій петиції підписаний *Cirajus canonicus graeci ritus Cath.* Ба, не лиш в тїм однім разї виявилась єдність і згода всіх Волохів без огляду на ріжницю віроісповіданя, але на всіх петициях з того часу, котрих число доходить до 30, всюди підписані так православні як і гр.-католицкі Волохи, на деяких пр. так православний владика Шагуна як і уніятський владика *Sterea-Sulutiu*, так православний

¹⁾ Die Romanen III. стр. 100.

протоерей Popassu як і уніятський канонік Cipariu, разом з уніятим Lauriani також і православний Евдоксій Гормузакій і т. д.¹⁾

Таким націоналом, ні на оден ні на другий бік, владика Гакман зовсім не був, він брав і судив річ з чисто церковного становища; він отже не попер тоді так, як собі того бажали Волохи, їх національної справч, і лиш остільки прихилив ся на їх бік, оскільки їх бажання дали-б після єго думки погодити ся з інтересами церкви православної. З тої причини розпочали вже тоді Волохи борбу против владики Гакмана; ми бачили вираз невдоволення Волохів вл. Гакманом в ріжних статях їх орґану Viscovina. Відносини чим раз більше заострювали ся. В жовтні 1850, дня 15 го, мав відбути ся у Відни синод,²⁾ на котрий Волохи покладали всі надії. Але справа тоді не полагодила ся, єї немов суджено було аж пізнійше наново і з ще більшою силою виринути на верха. Несподівано настала у всіх національних змаганнях перерва, дня 31-го грудня 1851 скасовано конституцію і почало ся знов правління абсолютистичне; все мусїло зомовкнуту, так якби нічого перед тим не стало ся... Та того, що стало ся, не затреш в історії ніколи, не затерлось і то, що в тих часах на Буковині виявилось. Пробуджене тоді самопізнане національне вже не завмерло. Пробудилось воно у Волохів буковинських з далеко більшою силою і най-

¹⁾ Міжтим коли Волохи, чи православні чи уніяти, в своїй справах національних поступали так згідно і зважали на єдність, то супроти Русинів буковинських держать ся буковинські Волохи, як знаємо, зовсім иньшої тактики...

²⁾ Viscovina 1850 ч. 59 стр. 189.

шло свою підпору в автономії Буковини, але про- будилось воно хоть далеко слабше і у Русинів буковинських і найшло свою підпору головню в науці рускої мови в Черновецкій гімназії. „Лиш прошу тя, пише о. Семака 1848 го р. в знанім листї до Іласевича, не дивуй, що не по німецки тобі пишу, але так, як ми говорим, бо народ- ність і в наших грудех голосно за- греміла і ми Буковинчики материнкі наші мови волоску і руску шанувати повинні“.¹⁾ Із тих слів приватного отже сердечного і щирого листу бачимо ми zarazом, як цілком инакше відносить ся Русин Семака до волоскої мови, і яку у него ролю грає щирий буко- винський краєвий патріотизм, міжтим коли Во- лохи не хотїли майже Русинів знати на Буковині.

Тямуці Волохи уважали тоді своїм пер- шим завданем, подбати о то, аби національна індівідуальність волоска нарешті виклювалась із кукли, аби Волохи почали жити яко нація²⁾ І се не остало без впливу і на Русинів буковинських. Але скілько більше треба було, ба треба ще і тепер вложити праці, аби нарешті і Русини по- чали істнувати і жити яко нація!! А прецінь „аби чимсь бути, треба взагалі і перед усім *бути*; аби бути політично-свобідним і конституційно- управненим, треба вже таки в своїм виді цілко- вито істнувати, і засада non existentibus nulla sunt iura (для неістнуючих нема жадних прав) відносить ся так само до поодинокого чоловіка як і до народів. Громада людей, що нічим не звязана а лиш припадково, як попало, зібралась до

¹⁾ Буковинські Вѣдомости 1897 ч. 38.

²⁾ Bucovina 1849 стр. 259.

куни, що нічо иньше не держить еї при купі, як лиш поверховно сама територія і мова, так само і зовсім не є ще нація, як купа каміня ще не є будинок, як гурма їздців ще не є кінниця, як череда номадів ще не може назвати ся державою". Так каже Висовіна 1849 стр. 259 і правду каже. Коли-ж тоту громаду людей, яких 30 мільонів, що розсіла ся на одній великій території і говорить одною рускою мовою, звяже одна ідея національна так тісно до купи, щоб нарешті і вона могла сміло називати ся нацією — і могла загадувати чимсь бути ?!

XII.

Початки організації національного руху на Буковині.

(*Румунія. — Адміністративна самостійність Буковини. — Собор духовенства. — Волоска Читалня. — Установлене волоскої митрополії. — Societatea pentru cultura și literatura. — Послание Гакмана. — Становище волоского духовенства. — Окружное писание Гакмана. — Организация Русинів. — Волоске народне віче. — Установлене митрополії на Буковині. — Церковний конгрес.*)

Кримська війна (1854—1856) оживала на ново Волохів наддунайских. Наслідком еї було сполучене Молдавії і Волощини в січні 1859-го р.; ті краї прибрали тоді спільну назву *Румунія* і вибрали собі спільного князя Кузу, а відтак по прогнаню Кузи 1866-го р. Кароля Гогенцоллернського. А що в Австрії по нещасливій війні з Італією (1859) привернено назад конституцію,

то і тут придушений абсолютизмом національний рух відживає наново, а між австрійськими Волохами і на Буковині навіязує ся він до того, на чім в р. 1851-ім перервав ся, з тим додатком, що історичний факт сотвореня Румунії не остав без впливу на дальший его перебіг.

Шагуна скликає 1860-го р. знов синод в Германштаті¹⁾ і відчитує цісарське розпоряджене з дня 27-го вересня, в котрім висказана прихильність цісаря до проекту заснованя православної волоскої митрополії в Австрії. А на Буковині почали при кінци р. 1860-го збирати підписи на петицію о адміністративну самостійність краю.²⁾ Депутация, що предложила сю петицію цісареві, підсунула від себе міністерству ще і друге пропам'ятне письмо з найбільшо нїбито некучим бажанем краю, аби основано православну волоску митрополію і до неї втягнуто также і буковинську дієцезію; а зроблено се так, що нїбито і владива Гакман, котрий підписав першу петицію, гадив ся і на се друге жадане волоских провідників.³⁾ Против того запротестував Гакман, а сам скликав в лютім 1861-го р. в Чернівцях збір духовенства цілої буковинської дієцезії,⁴⁾ аби воно висказало свої бажаня в справі, як треба упорядкувати гієрархічні стосунки церкви

1) Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865 von Bischof Hakmann in einem Sendschreiben dargestellt. Herausgegeben von Dr. Stefan Smal-Stocki, Czernowitz 1899, стр. 99.

2) Тамже 155. Петиция надрукована у Відни під заголовком: Emancipationsruf der Bukowina. Wien 1861.

3) Тамже 155.

4) Тамже 102, 116.

православної в Австрії взагалі, а що має ся стати з буковинською дієцезією. Духовенство на перекір провідникам волоским жадає самостійности буковинської церкви¹⁾, а для буковинського владика титулу митрополита. Против того жаданя духовенства і против владика Гакмана починає тепер Шагуна завзяту агітацію²⁾. Евдоксій Гормузакій з ще двома буковинськими Волохами підписує петицію волоских провідників із Семигороду і Угорщини з дня 15-го марта 1862 до цїсаря о скликане загально-волоского синоду під проводом Шагуни в Германштаті з жаданем, щоб там була і буковинська дієцезія заступлена³⁾. Того самого року організують ся в Чернівцях противники владика Гакмана в товариство „волоска читалня“ і відси веде ся агітація в краю і в Семигородских волоских газетах против Гакмана. Дня 27-го марта 1863 ухвалює буковинський сойм на внесок волоских послів адресу до цїсаря, в котрій жадає, аби церкві православної на Буковині дати назад автономію запоручену їй предками цїсаря і аби управу власного еї маєтку передати органам, покликаним до сего постановами канонів церкви.⁴⁾

Але справа установа оїбної митрополії волоскої а тим то і сполученя австрійских Волохів в одну цілість помимо всіх тих заходів якось не поступала наперед, длятого Шагуна

1) Тамже 156.

2) Тамже 136.

3) Тамже 156.

4) Stenographische Protokolle 1863, стр. 543. Того-ж бо то стали від тепер Волохи найбільше домагати ся, але і доси надаремно.

скликає знов в квітні 1864-го р. синод в Германштаті.¹⁾

Нарешті в вересні т. р. зібрав ся дійсний синод в Карлівцях,²⁾ де владика Гакман вступав ся за єдністю церкви православної в Австрії, а рішучо виступив против прилученя буковинської дієцезії до волоскої митрополії,³⁾ причім

1) Bestrebungen 104, 137.

2) Тамже 119.

3) Тамже 120—130, 138—147. Важний тут отсей уступ із Гакманового викладу (гл. стр. 129): „Die bitteren Klagen, welche die Wortführer der romanischen Metropole in ihren diesfälligen veröffentlichten Petitionen und besonders in ihrem Gesuche an das hohe Ministerium vom 24. October 1849 über den despotischen Druck, den die serbische Hierarchie auf sie und auf ihre Stammgenossen in Oesterreich in intellectueller, moralischer und materieller Beziehung ausgeübt hätte, haben zwar unter den Bukowiner Romanen Sympathien, unter den Ruthenen aber Besorgnisse erweckt, es möchte ihnen unter einer ausschliesslich romanischen Hierarchie ebenso ergehen, wie es den Romanen nach Angabe ihrer Vertrauensmänner unter der serbischen Hierarchie ergangen sein soll. Bei dieser Gemüthsstimmung meiner national gemischten Diöcese... ebenso unzufrieden wäre der Bukowiner Ruthene unter einer ausschliesslich romanischen Hierarchie... Kämen noch unbillige Bevorzugungen der einen Nationalität auf Kosten der anderen, besonders in der Schule und bei der Verleihung von Kirchen- und Schulämtern, oder gar Entnationalisierungsgelüste hiezu, alsdann wäre die Diöcese in Gefahr, nicht nur die Hälfte ihrer Angehörigen zu verlieren, sondern auch in den darüber entstandenen Reibungen und Wirren zugrunde zu gehen und eine Beute anderer im Lande befindlichen Religionsparteien

особливий натиск клав на то, що буковинська дієцезія не є виключно волоска, але в половині волоска а в половині руска.

Наконець надійшов до синоду рескрипт цїсарский з дня 16-го вересня 1864, котрим уставлено волоску митрополїю, але заразом обмежено єї лише на Семигород і Угорщину, а що до Буковини сказано, що справа сеї дієцезїї буде порішена пізнійше.¹⁾

Таким рішенем справи буковинські Волохи зовсім не вдовольнили ся, а не уважаючи єї ще за зовсім програну, взяли ся з ще більшим завзятем до агїтації в напрямі прилученя Буковини до новооснованої волоскої митрополїї в Германштатї.

В Чернівцях появляє ся 1864-го р. брошура „Sînta scriptura“, в котрій на підставі письма сьвятого жадає ся в православній церкві таких синодів, що в них і миряни мали-б рішаючий голос²⁾; появляє ся также брошура „Răspuns la cele dintăiu patru întrebări propuse de c. r. Ministeriu și de Episcopia Bucovinei“, в котрій із заporученої основним законом з дня 4-го марта 1849-го р. автономїї кождїй церкві виводять ся знов таки висновки, що і миряни мають право рішати всякі справи церковної управи.³⁾ А на-

zu werden“. Немов пророчим духом предсказав Гакман те все, що відтак стало ся на Буковинї за митрополита Мораря-Андріевича під виключно волоскою ерархією. Гл. про се Сильвєстра Дашкевича Die Lage der Ruthenen in der gr.-orien. Erzdiöcese, Czernowitz 1889.

1) Тамже 147.

2) Тамже 113 і 203.

3) Тамже 114.

решті подає 64 Волохи¹⁾ дня 6-го жовтня 1864 просьбу до владики Гакмана, аби він на лад Семигородских синодів скликав синод буковинської дієцезії, на котрім і миряни мали-б голос. Та петиция зараз таки появилася і друком під заголовком „Einigkeitsruf an die gr.-orien. Provinzialkirche der Bukowina, Czernowitz 1864.“

І иньшими способами натискали Волохи на вл. Гакмана, нападали на него в ріжних дописях до Семигородских газет „Telegraful“ „Concordia“ „Umoristul“, демонстрували, грозили, били шиби в его помешканю²⁾ і т. д. А на першій загальній зборі товариства Societatea pentru cultura și literatura, котре повстало із заложеної в р. 1862-ім читалні, іменували митрополита Шаґуну, владику Арадского і других прихильників своєї ідеї із Семигороду, Угорщини, Молдавії і Волощини почесними членами, міжтим коли владику Гакмана узнали доси недостойним тої почесности, доки він не скличе такого синоду, якого вони бажали.³⁾ Ба, не кінець на тім: на тім самім загальній зборі дня 23-го січня 1865 ухвалено адресу для митрополита Шаґуни, в котрій виразно сказано: „Ми не бажаем нічого більше, як сполученя з церквою, з митрополією Семигородскою. Се було, є і буде предметом наших бажань“;⁴⁾ і проклямовано Шаґуну митрополитом также і для Буковини!⁵⁾

Не видячи все ще ніякого успіху із своєї агітації, ставляють Волохи 1865-го р. в соймі

1) Тамже 195.

2) Тамже 194, 195 і 196.

3) Тамже 205.

4) Тамже 120.

5) Тамже 157.

буковинським внесок на поновлене адреси до трону, в котрій жадає ся автономії для гр.-православної церкви. І сойм ухвалив таку адресу одноголосно з додатковим жаданем, щоби для вдороження автономії скликано доконечно в Чернівцях такий собор диєцезальний, на котрім були-б рівномірно заступлені також є миряни, щоби собор той в порядку відтримано і его ухвали предложено цісареві до увзгляднення.¹⁾

В тих тяжких для себе часах виступив владика Гакман з обемистим посланієм до тих Волохів, що підписали петицію до него з р. 1864-го. Ціль того посланія була, доказати на підставі канонів і історії церкви православної, що мирянам не належить ся ніяка участь на синодах, що там мають голос лише владика. Попри тім він розкриває там — можна сказати — всі національні і церковні змагання і цілі Волохів буковинських так докладно, що се посланіє Гакмана стало ся дуже важним історичним документом і з тої то причини я видав его друком під заголовком: *Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848 — 1865 von Bischof Hakmann in einem Sendschreiben dargestellt, Czernowitz 1899.* Для Русинів важне се посланіє тим, що тут в перший раз по Херескулі²⁾ самим буковинським архипастирем сконстатовано факт, що буковинська диєцезія є в половині волоска, а в половині руска³⁾, що Волохи рішучо заперечували, а

1) Stenographische Protokolle 1865, стр. 336.

2) Ziglauer: Geschichtliche Bilder II. 151.

3) Bestrebungen 128.

дальше висказана памятна осторога, що між Русинами правочлавними на Буковині під виключно волоскою ерархією мусить запанувати невдоволене¹⁾, важке в своїх наслідках для самого православія, а наконєць вказана дорога для полагодження національної вражди поміж Русинами а Волохами через засноване кількох диєцезій на Буковині.²⁾

Хоть як основно представлена ціла справа в посланію Гакмана, хоть в нїм видко як найбільшу дбалість владики про диєцезію буковиньску, про єї як найкращий розвиток, то се все не переконало Волохів. Агітація против плянів владики Гакмана, піднести буковиньску диєцезію на степенъ митрополїї, а за прилученем тої диєцезїї до волоскої митрополїї в Германшгатї велась далї з найбільшим завзятем і досягла навіть кругів духовенства, котре доси в тій справі стояло по сторонї владики. Якї розміри прибрала та агітація і ворогованє против владики Гакмана серед волоского духовенства на Буковині, про се свідчить „Окружное писаніє къ честному нашея епархіи духовенству“ владики Гакмана з р. 1868 ч. 4614³⁾, дотичний уступ котрого тут задля єго важности поміщаєм.

Вичисливши всякі грїхи духовенства, против котрих часто владика мусїв виступати, каже ся в „Окружном писанію“ дальше дословно так:

„Къ давнымъ заблужденіямъ и страстямъ прибыло въ новїйшихъ временахъ еще коварство въ публичномъ, народномъ и церковно-гражданскомъ житїи, не

¹⁾ Bestrebungen 129.

²⁾ Bestrebungen 185, 189, 191.

³⁾ Фоаеа ордїнъчіунї.тор з р. 1868.

взирая, что всякъ священникъ, который роль политическу или народну играетъ, чрезъ то уже дѣлается званію своему невѣрнымъ и лишается своего званія.

„Уже годъ 1848-мый написанный есть въ исторіи клира буковынскаго чертами студными и безчестными! Коротко какъ по Нашихъ великихъ трудахъ и усердныхъ прошеніяхъ дотація клира изъ фонду религійнаго упорядилася, какъ вдовамъ, сиротамъ священническимъ споможеніе опредѣлилося, когда Богословія учителя ни *adnutum amovibiles*, но званію своему постоянно, съ правомъ на пенсію, опредѣленни были, тогда оказала больша часть клира свою благодарность извѣстнымъ воспротивленіемъ. — Правда, Мы всѣмъ оскорбителямъ а найпаче тогдашнымъ вождамъ смятенія уже давно простили и Бога молимъ, да по Его милосердію приведетъ ихъ къ познанію преступленій и грѣховъ своихъ и самъ да ихъ такожде проститъ.

„Но имѣютъ они всяко жалкое удовлетвореніе, зане прикладъ ихъ не остался безъ подражателей; сѣмя тогда высѣянно укоренилося и распложаетъ ся.

„Прямо теперь творятся паки нѣкоторые священницы и еще подъ маскою религіи и Церкви освободителями и пріятелями народа: однакже нѣсть въ нихъ ни чувства, ни ревности за истину, за право и обычай и за душевное и тѣлесное благостояніе ближнихъ своихъ. Но они хотятъ подъ вивѣскою, которую выставляютъ, фирмою „народность, народъ и церква“ больше мерзкимъ своимъ страстямъ, яко: суетъ, славо-

любю, гордости, користолюбю служить и конечно силою и за всяку цѣну роль играти. — Знаеть сіе и чувствуетъ всякій человѣкъ честный, а найпаче самъ народъ, который таковыхъ комедіантовъ не безъ причины презираеть.

„Кто изъ насъ не познаеть сихъ между священствомъ агитаторовъ, подъшепниковъ и комедіантовъ, которые за кулисами нѣкоторыхъ немирныхъ мірянъ или неспокойныхъ и виноватыхъ священниковъ возбуждають? Кто бы низналъ имена тыхъ бодрыхъ доносчиковъ, писателей артикуловъ и соработниковъ газеты названной „Албина“ и иныхъ подобныхъ мѣсть сражанія и злобы тыхъ людей, которые мнятсѧ чтось славнаго и важнаго тимъ здѣлати и получати, когда на Епископа своего и на тыхъ священниковъ, которые Ему щиропокорни и ихъ обязанностямъ вѣрни суть, клеветцють и явно безчестятъ?¹)“

„Кто нипоказуетъ палцемъ на тыхъ вождовъ, которымъ Мы проступки простили, за зло благо воздали, имъ великія благодѣянія оказали, ихъ даже въ отличныи чини произвели, имуще надежду, что благодѣянія сія яко угліе огненно на главахъ ихъ наклонятъ ихъ къ благодарному, доброму и полезному дѣланію для Епархіи, и казалось намъ, что сіи, познавши своя тяжкая заблужденія, искреннѣе покаются, паче оныхъ

¹) Свѣшченики ті, против котрихъ звернене отес архиерейске посланіе, се пізнійшии митрополит Сильвестер Морар-Андревич і пенсіонований прошлого року радник консисторский Цуркан, — так часи пізнійше змінили ся, що такі свѣшченики заняли аж так високе ерархічне становище!

девяťдесять и девять праведныхъ, мнящихъ себе нетребующими покаянiя.

„Но ужасаемся, что духъ лучшiй въ нихъ не одолеваетъ, яко надѣяхомся, когда они поступили не яко сынъ заблудшiй паки покаявшiйся, но яко Юда Искарiотскiй и змерзлая змiя, яже согрѣвшися на персахъ своего добродѣтеля и оживши, кусаетъ и яда исполняетъ его.

„Нужно соблазнямъ быти, но горе человѣку, имѣже соблазнь въ миръ приходитъ“, говоритъ спаситель. Человѣцы таковыи ранѣе или позднѣе — конечно уловятся въ сѣти собственной своей злобы.

„Что насъ касается, то нещасливцы сии невозбудятъ въ насъ ни чувство ни мысль къ отмщенiю, ниже терпѣнiе. Наше затрудити и преодолѣти возмогутъ, вѣми бо, яко по ученiю св. Евангелiя плевели не скоро изъ пшеницы исторгатися имутъ, но растутъ обое въ купѣ ажъ до жатви, а въ время жатвы соберется пшеница въ житницы — плевелы же огню предадутся.

„Но что къ сему сказать, яко священницы и мужiе такъ слабы суть, что они отъ страха или отъ развратнаго сердца и изъ страсти, привести кого до соблазни, такимъ подлымъ зачинщикамъ даже адресы почтенiя подписуютъ? — и то еще на порожной хартiи такъ, что такимъ подписателямъ порожныхъ цыдулокъ можно бы отнять самостоятельное правленiе службы.

„Что сказать и къ сему, егда священницы по основательномъ каноничномъ поученiю окружнымъ писанiемъ отъ 18. (30.) Октября 1865 Число 34 орд., и въ преки найвысочайшему рѣшенiю Его Императорскаго Величества отъ 10.

Декемврія 1866, которое циркуляромъ отъ 17. (29.) Януарія 1867 Числ. 230 имъ возвѣстилося, сими днями даже о Епархіальныхъ конференціяхъ безъ своего архіерея просятъ и подписуютъ, и толико не разумѣли, да подписи ихъ безпечнымъ рукамъ ввѣряться, но всему міру соблазнъ подаютъ, что таковыя прошенія къ палатѣ депутатовъ и къ господину министру церковныхъ справъ отъ единаго, можетъ быти, пянаго священника предъ корчмою потеряяны, единимъ ученикомъ школьнымъ намъ доставилися такъ, что Намъ въ правдѣ стыдно о такомъ духовенствѣ, а міръ нимъ насмѣхается?

„Не есть въ Нашемъ намѣреніи еще много таковыхъ напоминавій и поученій Клиру издавати: предстоящій общій циркуляръ будетъ всяко единъ изъ послѣднихъ.

„Даль бы Богъ, дабы онъ лучшее дѣйствіе и радостнѣйшыя слѣдствія принеслъ, яко Наши деселѣ толькратно выпущенныи гласы, и дабы всякъ далѣе на свою совѣсть — на той Божій голось въ трудахъ человѣческихъ лучше внималъ, яко доселѣ.

„Противъ сего объявляемъ съ всею жестокостію и силою, что Мы далѣе на дѣланія и движенія таковыхъ, званію своему и присягѣ невѣрныхъ священниковъ безпрестанно строгійшее око имѣти будемъ.

„Нынѣ убо ободряемъ честныхъ и достойныхъ мужей и священниковъ Нашыхъ къ постоянству и твердости въ ихъ благомъ и полезномъ дѣланію и старанію; призываемъ грѣшащихъ и немощныхъ къ познанію и поправленію; увѣщаемъ овыхъ, которыи въ развращеніи сердца придаются злымъ своимъ помышленіямъ, къ

возвращенію отъ пути погибелнаго, доколѣ еще есть время, а тихъ лучшихъ предостерегаемъ отъ сѣтей развратниковъ.

„На конецъ молимся Богу изъ глубины души нашея за спасенія всѣхъ, препоручаемъ себе и васъ милости Божіей и даемъ вамъ Наше Архіерейское Благословеніе.

Въ Черновцахъ дня 1. (13.) Мая 1868.

Евгеніе“.

Але і се „окоужне писаніе“ нічого не могло; Волохи не успокоїли ся. Міжтим дозрів у владика Гакмана нійший плян, як мав приборкати ворохобню своїхъ противників, і тепер бере ся він рішучо до его переведеня. Супротив Волохів треба було поставити Русинів і їх до того зорганізувати. Основане товариства „Руска Бесіда“ є видимим знаком тої еволюції в публичнім життю Буковини і в розвитку справ православної церкви на Буковині. Від того часу Русини виступають чим раз більше на верх, стають ся чим раз важнійшим чинником в краю. Загонистість Волохів гамує ся силою Русинів. Волохи скликають ще в 1870-ім р. народне віче, на котрім все таки домагають ся скликапя диєцезального собору, в котрім і миряни повинні мати голос; вони все ще гадають тим чином перевести свій давній плян прилученя буковиньської диєцезії до волоскої митрополії в Германштагті, але 1873 буковиньска диєцезія зістала піднесена до степеня митрополії і владика Гакман став першим митрополитом Буковини і Дальмації. Гакман небавом помер, донявши того, за що тільки літ завзято боров ся. Правда, сповнилось также і бажане Волохів і установлено на Буковині православний церковний конгрес, в котрім мають

участь также і миряни, але з того Волохи доси не мають ніякої утіхи і ледви чи коли мати муть доти, доки Русини не найдуть повного права в церкві православної на Буковині.

XIII.

Товариство „Руска Бесіда“ в Чернівцях.*)

Історія 30-літньої діяльності.

(Man muss einen Gegenverein schaffen. — Весіле о. Евс. Андрійчука в Товтрах. — Осібна руска секція в Soțietatea. — Промова Мартиновича. — Різнородність елементів. — Галичани а Буковинці. — Православні а уніїти. — Відки брались „убіжденія“. — Руска мова в соймі буковиньскім. — Розвиток самопізнання. — Що зробила „Руска Бесіда“ а) в справах культурних, б) справах організації духового життя, в) в справах гуманітарних, г) просвітних. Календар. — Бібліотека для молодіжи. — „Буковина“. — Яйце Колумба.)

Памятний рік 1848-ий приніс австрійским народам між иньшими также нібито рівноуправнене в школі; в силу того заведено руску мову в школах середних.

Яка була наука рускої мови в школах середних на Буковині, се показано де инде; тяжко, дуже тяжко, щоб вона сама собою була в силі, особливо в своїх початках, освідомити буковиньську Русь і підняти її із стану підковитого занепаду почуття народного; але не дасть ся за-

*) Ся частина розправи була вже друквана в „Правді“ 1894 го р. за місяць серпень і вересень. Тут вона де в чім змінена і доповнена новими даними.

перечити, що і вона викликала бодай слабенький умисловий рух серед доростаючої рускої інтеллігенції. Без порівняння щасливіші були, як ми бачили, в тім згляді Волохи. На учителя волоскої мови прийшов 1849-го р. П у м н у л. Єму попри діяльності братів Гормузаких завдячують Волохи все те, чим тепер на Буковині можуть повеличати ся; він положив до сего підвалину. По 12-літній тяжкій праці удало ся ему враз з Гормузакими заложити в Чернівцях 1862-го р. спершу Читалию, з котрої відтак повстала вже в маю 1863-го р. *Soțietatea pentru cultura și literatura* — перший осередок духового життя серед Волохів на Буковині.¹⁾

Сей рух волоский не міг остати без впливу на буковинських Русинів. Коли люди, що перед тим жили собі спокійно зі всіма сусідами, в дома говорили по руски, нараз стали почувати себе Волохами, викликати в товаристві суперечки про автохтонність і т. и. то се муїло і з Русинів бодай декого трохи застановити.

Дальшому розбудженю самопізнання пособляли деякі вісти про Русинів галицьких і про Україну, які десьнедєсь подибували ся в тодшних німецьких книжках, відтак деякі книжки рускі, які заходили на Буковину чи то з сусідної Галичини, чи з України, нарешті від початку 60-их років также рускі газети, як „Слово“ і др., котрі хоть дуже рідко, але все таки попадали в руки буковинських Русинів, а также і особисті зносини з деякими Галичанами (М. Білоус).

Вже при обговореню науки рускої мови в школах середних на Буковині бачили ми знач-

¹⁾ Гл. Die Lage der gr.-or. Ruthenen in der Bukowinaer Erzdiöcese стр. 97 сл. і Sbiera: Aron Pumnul.

ний вплив Русинів Галичан на Буковинців. Все ж таки був він за слабкий, щоб викликати якесь живіше духове жите між буковинськими Русинами. Не роздрухало їх також і нове політичне жите, як вибори, соймові наради і т. д. Вправді були одиниці на Буковині, як Федькович і Воробкевичі, що живо переймалися ідеєю народною, що зовсім пристали до руху народного, який зворушився з початком 60-их років в Галичині і на Україні, ба, заняли в ній навіть дуже визначне становище і стали его підпорою, але на Буковині у них одиноких живіше билося руске серце, загаль же буковинської Русии був на стілько несвідомий почуття рускості, що запізнавав навіть своїх таки рідних діячів на народній ниві. Рускість на устах Русинів в ті часи було зовсім порожне слово без найменшої ваги; се почуте було більше вивчене між дійсно прочуте, більше шкільне ніж битове, історичне, більше абстрактне ніж конкретне; се було перше пізнане в загальних зарисах але без змісту. Щоб загаль буковинської рускої інтелігенції бодай трохи оживити, щоб слово „рускість“ якимсь змістом наповнити, на те треба було більше могучого товчка, ніж простого накликування із заграниць Буковини до єдності, до праці на народній ниві, а сей товчок вийшов мимоволі від владики Гакмана.

Коли отже між Русинами на Буковині довго незамітно було майже ніякого руху, то між Волохами ставав національний рух чим раз живіший, ба прибрав навіть, як ми бачили, різкий, опозиційний характер супроти владики Гакмана. А що національний рух волоский зосереджувався в заснованій 1862-го взглядно 1863-го р. *Societatea pentru cultura și literatura*, то щоб не сто-

яти супроти Волохів одинокому, треба було Гакманови серед Русинів шукати своєї опори, а в тій цілі треба було Русинів на Буковині звести до купи, до одного осередка.

Сему замислови сприяла та обставина, що в 60-их роках зібрало ся в самих Чернівцях споре число рускої інтеллігенції: проживав тут від 1866-го р. яко катедральний руский проповідник ексарх **В а с и л ь П р о д а н**, відтак 1868-го р. прийшов до Черновець на учителя сьніву в духовній семинарії і в середних школах **И с и д о р В о р о б к е в и ч**; 21-го серпня 1865-го р. став учителем рускої мови і катехитом в реальній школі **О л е к с а н д е р П р о к о п о в и ч**: в грудню сего року прийшов на учителя рускої мови в гімназії **І в а н Г л і б о в и ц к и й**, а 11-го вересня 1865-го р. став професором в черновецькій гімназії **І в а н Б р а н и к**; було тут кілька судових урядників, як **Максиміліян М и х а л я к**, **Филемон К а л и т о в с к и й**, **Омелян Л е в и ц к и й**, канд. адвокат. др. **С а х н о в и ч**; до того дочислити треба і гр.-катол. духовенство, між котрим сотрудник **І в а н Т у р ч м а н о в и ч** відзначав ся щирим патріотизмом. Треба було лише звести їх всіх до купи, сю громадку побільшити і таким чином можна було заснувати пожаданий осередок для буковинської Руси. Таким осередком мала стати ся **Р у с к а Б е с і д а в Ч е р н і в ц я х**.

Так отже не із внутрішньої потреби якогось духового осередка для Русинів на Буковині, а з потреби опори вл. Гакмана на Русинах буковинських супроти Волохів бере свій початок **Руска Бесіда**. Взагалі Гакман і православна консисторія zagrożені Волохами стали відносити ся до

руських справ приязнійше. Так із листу Федьковича писаного із Сторонця 14-го сернія 1868-го р. до редакції „Правди“ довідуємо ся, що ще рік або 2 наперед подав Федькович свій руский буквар (фонетичний) консисторії до затвердження, та вона его відтрутила. Тоді-ж, як каже Федькович, „черновецька консистория инак ся порадила і оногди мені офіціяльно написала, абих не лиш буквар але й иньші книжки, коли які написав, до них прислав, а они будуть їх печатати, а мене закутають“.¹⁾

Крім того мали силу при zaloженю Рускої Бесіди ріжні иньші впливи, як голос галицьких часописів, зносини галицьких патріотів з буковиньськими виднійшими людьми (Білоуса з Проданом), вплив зайшлих Галичан учителів, урядників і т. п.

Такі ріжнородні чинники зложили ся на засноване Рускої Бесіди; всі вони, а крім того ще і иньші могутні впливи сторонські, оказували і в еї першім розвою своєю силою то благодійним то лиходійним способом, аж доки Руска Бесіда не стала на власних ногах, доки не стала вона осередком буковиньської Руси із внутрішньої потреби такого осередка.

Отже zagrożений волоскими агітаціями, задумав Гакман оперти ся на Русинах, а може навіть не так на Русинах як лише просто на противниках своїх противників. Словами „man muss einen Gegenverein schaffen“ (треба створити противне товариство) поручив він свому катедральному архидіяконови Д р о н о в и отсю справу, і зараз таки взяв ся Дрон до праці.²⁾

¹⁾ Гл. Історію літератури рускої Ом. Огоновского II. стр. 656.

²⁾ Треба зазначити ще, що і правительство краєве відносило ся прихильно до тих змагань Гакмана.

Чутка про се дійшла аж до Путилова і урадувала дуже Федьковича. В тім самім листі з дня 14-го серпня 1868-го р. пише він проте так дальше: „Ще Вам уповім, що може заведеть ся у Чернівцях товариство „Покрова“ на опікунство рущини буковинської. Статути вже готові і ждемо лиш владки з Відня. Може бути, що Вашу „Правду“ оберемо за орґан наш товариский і тогди вирішу ся до Вас за головного сотрудника. Симпатії багато,¹⁾ то-ж і надія не мала, а найпаче, що много церковної нашої старшини за нами“. Але перша нагода до порушення і обговореня сеї справи в ширшій кружку була що йно в осени. В Товтрах в домі о. Драчиньського зібрало ся послідного жовтня 1868-го р. багато сьвященників Русинів на весіле молодого богослова Євсевія Андричука. Там спершу тихцем поміж деякими більше знакомими пішла розмова про се, відтак по докладнійшій обговореню справи з Проданом прибрала виразнійші форми і на стілько доспіла, що на другий день при обіді встав Дрон і промовивши до зібраних сьвященників, завізвав Василя Продана словами „благослови владико“, щоб взяв провід в сему доброму дїлі. Продан трохи змагав ся а нарешті пристав. Зараз таки пристало до нового товариства багато сьвященників, чуючи над ним опіку владки. Після сего памятного дня пішла агітація поміж духовенством за руским товариством. Дрон їздив по селах і збирав членів.

Відома річ, деякі надії Федьковича не сповнили ся і зачерез те Федькович навіть не впи-

¹⁾ Очевидно задля владичої опіки.

сав ся в члени товариства. але товариство засновано, церковна старшина заопікувала ся ним, приступили до него по приказу владики. щоб руску громаду збільшити і єї значіня надати, два совітники консисторії Ілласевич і Коморошан і ректор семинарії Филипович, і вже 1869-го р. дня 14. (26.) сїчня відбув ся перший загальний збір Рускої Бесіди, на котрім на внесене Сахновича висказано подяку по Драчиньскому за те, що в его домі „почытокъ сего дѣла здѣлался и уже нынѣ творить успѣхи“, ¹⁾ чим стверджено подану висше звістку про засноване Рускої Бесіди.

Так склало ся переважне і пребогате в своїх наслідках засноване Рускої Бесіди, котра з того часу стала справді осередком для ріжних просьвітних змагань буковиньских Русинів а нинї веде провід в просьвітній праці на буковиньській Руси, котра, так сказати-б, мимоволї стала кріпким забором народно-просьвітних прав буковиньских Русинів.

В заснованю Рускої Бесіди треба бачити першу ознаку почутя відрубности буковиньскої православної Руси від Волохів, а почутя едности з прочою Русею; в нїм треба бачити першу прояву еманципації буковиньскої Руси, котра дотепер задля переваги почутя релїгійного над почутем народности почувала себе майже за одно з Волохами, зпід волоскої кормиги. Так розуміли сю річ і Волохи і всіма силами старали ся не допустити до того, щоб православні буковиньскі Русини відокремили ся від православних Волохів, щоб нібито православний мир не розді-

¹⁾ Гл. протоколи засідань Рускої Бесіди.

лив ся на двоє. В своїй *Societatea* хотіли вони вже зробити осібну секцію руску, аби лише православних Русинів задержати і дальше під своєю кермою. А коли не в силі були здержати сеї в великій мірі все таки природної прояви самопізнання серед Русинів, тоді накиннули ся вони люто на буковинських православних Русинів немов на відступників, на зрадників краю і віри, як се зрештою і пізнійше завсїди діяло ся і діє ся супроти тих православних Русинів, котрі почувують себе не лише православними але і справдішними Русинами. Дуже добре відчували се Волохи, що тут вбито клин в той нібито „одноцільний, автохтонний, православний нарід обох язиків“ на Буковині, і що той ніби то один нарід доконечно розпаде ся на два народи, на Русинів і на Волохів, але нічо не помогло. Буковинська Русь почувши себе з заснованем Рускої Бесіди в перший раз Русею, забажала жити своїм осібним руским житем.

Правда, між першими основателями Рускої Бесіди — головну силу їх становило православне духовенство — були люди, котрі і не чули ся, як сюди попали, котрих звабили сюди вигляди на ласку владичу, зтягнули могучі впливи, що отїняли Руску Бесіду, і котрі лиш так довго тулили ся коло Рускої Бесіди, як довго ласка владики спочивала на ній; але були між ними і такі, у котрих дійсно тліла жива іскра любови до свого народу, у котрих була щира воля і охота до праці на запущеній народній ниві, котрі самі з себе промишляли над тим, якби здвигнути якийсь осередок і зорганізувати якось народну працю. Були і деякі Галичани і то обох напрямів, які вже тоді виразно зазначили ся на га-

лицьким руським пні, котрі, се треба без обиняків сказати, не знаючи і не стараючи ся пізнати осібних девчім обставін буковиньскої Руси, внесли просто галицькі сварні і між буковиньських Русинів. Оттакі то ріжнородні елементи зібрали ся до купи в „літературнім обществі“ Руска Бесіда для спільної мети, служити освіті народу руского на Буковині.

Що при ріжних поглядах на справу освіти спільна праця була неможлива, се річ ясна, і се виявило ся зараз таки, коли приступлено до нарад над сим предметом. Але-ж і не розходило ся основателям спершу так дуже о дійсну працю просвітну, а більше о те, щоб було таке руске товариство, яке мають Волохи; ходило о зазначене своєї відрубности — товариство Руску Бесіду названо головно задлятого літературнім, що і волоске товариство було pentru cultura și literatură —; так само загадувано видавати часопись лише для того, що і волоска Societatea издавала від р. 1865-го Foaia (листок) societății pentru cultura și literatură română în Bucovina. Зрештою гадка тота вийшла від людей щирих і дбалих о народну освіту, та не дали єї здійснити ся ті, що належали до товариства лише для форми.

Руска Бесіда мусіла отже поки що бути товариством касиновим — в червні 1869-го р. винаймлено кімнати для Рускої Бесіди — і яко таке віддала вона буковиньській Руси великі услуги, скупляючи около себе всіх тих, у кого лише сяк так ворушило ся руске чуте.

Та не лише в тім вага заснованя Рускої Бесіди, що отворено духовий осередок на буковиньській Руси, але і в тім, що при сім заснованю

висказано в перший раз прилюдно народну звязь з галицькими Русинами, свідомість котрої з тої пори чим раз дужше росте. На першій загальній зборі явив ся также Наумович, тодішній парох Стрільча, і промовляв від галицьких Русинів, а на внесене Прокоповича (Буковинця) запала ухва-ла, „чтобъ братіямъ нашимъ галицькимъ изъяснити телеграфично свое благодареніе за щирое ихъ привѣтствіе“.¹⁾ Свѣтла хвиля першого народного празника на Буковині: основане товариства Руска Бесѣда, проява почутя спільности народної з галицькою Русею, і взагалі розбуджене почутя народности оживила у людей палкійшої натури рожеві надії на величну будучність буковинської Руси. Ті чутя найшли свій вираз особливо в патріотичній промові Иси́дора Мартиновича, яку виголосив він дня 13-го грудня 1869-го р. на II-ім головнім зборі Рускої Бесѣди; а що вона свѣдчить про живійший рух серед загалу рускої інтеллігенції на Буковині, вказує на напасти Волохів на Руску Бесѣду, які саме тоді проявили ся, а про котрі я вже висше згадав, і добре освѣчує ті обставини, серед яких жили православні Русини на Буковині і серед яких заснувала ся Руска Бесѣда, то наведемо єї за Буковинскою Зорею (1870) ч. 1 і 2-ге дословно (для ліпшого зрозуміння в перекладі з „язичія“ Зорі):

„Кождий, хто живе в нашім краю, дуже добре знає, що огидні штучки і погані клевети наших явних і потаємних ворогів баламутять велику часть наших буковинських Русинів, наводять на них дивний якийсь пополох, тягнуть

¹⁾ Гл. протоколи засѣдань Рускої Бесѣди.

їх в блудне колесо підозріних понять, котрі відбирають їм ясний погляд на мету нашої Рускої Бесіди, а що гірше, роблять з них против ліпшого їх пересвідчення маловірних синів матери Руси.

„Виходячи з того пересвідчення, що більша часть наших Русинів мало що застановляла ся над хитрощами тих зле замаскованих штукоч або не розібравши правдивої їх вартости приписує їм більше ваги, ніж вони на се заслугоють, і лякає ся якихось страхопудів видуманих на то, аби спинити зріст нашої справи, отже з того пересвідчення виходячи, позволю собі кинути короткий річевий погляд на головні способи, якими нас вороги наші хотять розброїти, і показати їх в правдивім їх світлі.

„По перше закладують нам наші противники, що ми приймаючи в склад нашої Рускої Бесіди сполучених з Римом одноплемінників наших, загрожуємо тим чином добрий стан нашого православія. Чую, що навіть участь, яку наші рускі люди з похвальним тактом брали оногди при отвореню Польскої Читалні, рахують нам за провину підконуючу православному віру!... Що за проста і слабодушна тактика! Таж то нерозум, в теперішньому столітю мішати віру з народністю, товариство літературне з товариством релігійним! Означає се повертати до давного юдаїзму, що бере за одно нарід і віру. Не наша в тім вина, що давнійші сумні наслідки проворних хитрощів езуїтских розеднали рідних синів одної матери і провалили між них таку велику притичину що до віри, що нарід руский ще і тепер в двох противних таборах; не наша в тім вина, що нарід руский до нині ще розді-

лений на православних і уніятів, так як з нашого боку і ми не сьмієм робити закидів співжителю нашим Румунам, що і вони розділені также на православних і уніятів. Факт єсть, що сьогодні всі народи приходять уже до самопізнання і відтак домагають ся і признання своєї індивідуальности. Проте ми стілько маємо віри в розсудливість правдивих Румунів, що не хочем припускати, аби вони могли нам робити закид задля нашої літературної єдности з нашими уніятськими одноплемінниками, бо і ми їм в тім не стоїмо на перепоні, що вони стоять в найсердечнійших взаєминах з уніятськими Румунами Угорщини і Семиграду, що приймають їх до своєї *Soțietatea* і одержують від них трохи не всю моральну поміч.

„Почесні чи гонорові члени тої-ж *Soțietatea* з Угорщини і з Семиграду є понайбільше уніятські пралати, як покійний архиерей С т и р к а-С у л у ч і, канонік Ч і п а р і ю і др. — Тим же зронуьцим гнобителюм, котрі нас обкидують такими пустими обжалованяма, замітимо, що коли-б ми їх уважали гідними нашої погорди, то сказали-б їм словами черновецького дописувателя до львівського „Слова“: „Хто не соромить ся опускати своїх батьків нарид, не зважаючи на его нужду і слези, той задля пустого самолюбства може і від віри батьків своїх відступити“!...

„Однако дуже добре відомо нашим противникам, що значна часть наших буковинських Русинів походить від тих твердих прадідів, що воляли кров пролягти, свій маєток стратити а навіть і батьківщину покинути, чим свою православну віру зломати, і ддятого утїкли вони від утисків єзуїтської Польщі до нашої Буковини. Осє що нише в тій справі один з противних нам

дописувателів до віденського „Wanderer“-а з дня 28-го червня 1864-го р. ч. 177-ме Morgenblatt: „In der Bukowina sind die Ruthenen Einwanderer; sie sind hier im 17. Jahrhunderte, als in Galizien mit dem Jahre 1622 die gewaltsame Bekehrung der Griechisch-nichtunierten zur Union begonnen hatte; als Flüchtlinge en masse eingetroffen. Eine weitere Einwanderung der Ruthenen in unsere Provinz fand nach dem Jahre 1774 zu dem Zwecke statt, um sich der Recrutierung zu entziehen, welche mit dem Jahre 1831 begann... Sapienti sat!... Лише мушу мимоходом тільки примітити, що дуже помиляє ся той дописуватель, коли думає, що всі Русини буковинські є потомками тих зайдів галицьких, котрі 1622-го р. утїкли від унії, або тих, котрі в новійшій часї, т. є. почавши від 1774 го р. перед рекручною сюди скоронили ся і притім своєї уже прийнятої унії держали ся, даючи римській пропагандї догідну спосібність, злучити їх в кілька уніятських громад. Не розмину ся з правдою, коли скажу, що наші буковинські Русини в самому свому ядрі автохтони Буковини, то єсть передісторичні мешканці, давнійші ніж Румуни, котрих історія тут на Буковинї розпочинає ся що йно з переселенем Драгоша Води 1352-го р. із Мармароша. Бо се річ певна, як пише за Бонфінем (Bonfini lib. X. cap. 2.), за лїтописю Ворника Уреке (Editio Cogolniceani) і за польським лїтописцем Стрийковским їх власна історія (Dionys Fotino, том III. стр. 5), що Румуни застали вже город С у ч а в у, котрий город зробили столицею, і що б і л ь ш е, не застали землю буковинську, як дехто на слїпо говорить, пусту, лише з причини багато боротьбів р і д к о з а л ю д н е н у, і

як говорить той сам історик: „тодишні мешканці піддали ся Драгошеви без спротивленя, будучи всі (додає н а і в н о історик) Дако-Румунами або Славінами, котрі говорили тою самою мовою і визнавали ту саму віру“.

„В тім ми не сумніваєм ся, що могли говорити Драгош і єго дружина тою самою, то єсть рускою мовою, котра то рускословянська мова оставала в Молдавії церковною і урядовою аж до р. 1700. Але що ті автохтони мешканці не були Дако-Румунами, се доказує той факт, що Драгош застав уже місто Сучаву, села Воронець, Солку і Воловець, де і єго тїло спочиває, і назви рік: Прут, Серет і Золоту Бистрицю, а що важн і й ш е, що ще перед згаданим еміграційним роком 1622-им були уже монастирі Путна, збудована рускими Могилами Сучавиця і Драгомирна, і як читав я в давних руских грамотах волоских воеводів, були уже села: Б о я н и великі, Заставна, Прилипче, Погорілці, Волока, Вижниця, Путилів і село Чернівці — все імена, котрі так далеко від волоского ідіому, як далеко наші „русского імени“ Чернівці від Риму.

„Чернівці були вже на початку 15-го столїтя, бо семий зміж молдавских достойників державних, установлених Александром Добрим (що панував від 1410—1433), називав ся „мечник великий і старост черновский“ — *marele spatariu și starostu din Cernouți* (Dionys. Fotino, том III. гл. I. стр. 13). Польский король Ян Ольбрахт (за *króla Olbrachta wygineła szlachta*) утїкаючи перед Стефаном Великим 1497-го р., попасав в „містї“ Чернівцях, як їх називає літопись (тамже стр. 36).

„Коло місцевости Ш и п и н ц і Ян Ольбрахт ще раз зістав побитий 1497-го р.; Т о н о р і в ц і

були власністю Мирона Барновського Могили Води, що владів від 1626—1630 (хроника: Мирон Костин, вид. Cogołnicean-a). Б р о д, тепер также і Б р і д о к, палежачий колись до православного Скита Манявського василіян, місце переправ польських і волоских військ (Мирон Костин).

„Отже най не журять ся нашим православієм інквізитори противники, бо не лише наше житло але і наше руске православіє старше від них тут на руского імени Буковині! — І питаю ся тепер, не є то соромом і огидою для Вас, православні рускі сьвященники, для Вас, православні рускі люди, що Вас заздришний противник хоче обдерти з Вашого першєнства, з Вашої самостійности, хоче Вас як малолітків взяти під надзир якоїсь окроїсованої інквізиції і полохає Вас страхопудами, як полохає нянька непослушну дитину, грозить Вам страхопудом унїї, на котру, як ми вже нераз показали, маєм зброю непобориму!

„Доносять на нас дальше наші благородні противники, що наша Руска Бєсїда і наша щира буковинська Русь тягне до Москви, до тої нїбито Мєрки словянської, а доносять на нас в тім хитроглузїм намірі, аби нашу вірність у правительства здискредитувати; та правительство занадто добре око має, аби знати, кого куди серце тягне, куди хто подав ся. Отже руска вірність, котра від прилученя Галичини і Буковини аж до сєгодня була прикладом взірцевим для иньших народів і стала пословицею, і та вже нашим противникам за мала! — Най же будуть переконані, що для них і для їх геґемонїстичних забанок наша лояльність буде завєди рвати ся нулі. Наша вірність ціла і неподільна належить

нашому Найясвйшому Панови, наймилостивйшому Цісареви. Але тут не можем промовчати, що тут багато завинили наші словянські братя Поляки, котрі воюючи тою самою зброєю против галицких Русинів, дали первовзір малпованій політиці наших суперників, котрі, як видко, не навчили ся ще своїм питомим розумом ходити, і наслідують з чужої політики не то, що найліпше, але те, що найогиднійше — доноси і клевету. Ми-ж Русини хоть утеснені і болотом клевети обкидані, ми віддаємо всі лайки і доноси, вимірені против нас, на суд безсторонної історії, і ми з обридливістю відвертаем ся від таких брудних штук, котрі полишаем тим, що в них любують ся, а хоть би мали ми і все стратити, то честь нашу народну, нашу руску честь доносамі певно не стратимо!...

„Не стратимо єї і зрадливою гравітацією ід чужим державам, котру охотнича поліція наших так дуже льояльних противників стереотипно нам закидує; най не думают ті добрі люди, що нам до нашого утриманя потрібно чужої помочи. бо ми в тім честь свою покладаємо, аби ми власною силою і власною працею могли піднести ся на гідне нам становище. Нашим воєним окликом нехай буде стародавна руска приповідка: Бога взивай і рук прикладай! Нашою працею, нашою силою муємо стояти! Бо чи може, мої панове, такий наїрід піднести ся морально, котрий привик з заложеними руками сидіти і визирати, чи другий за него не встане, чи другий за его права не уніметь ся?! Отже не Москва, не чужі запомоги є нашими помічниками, але власна праця над піднесенем нашого народу, так материяльним як і

моральним. Не криком, не бомбастичними пере-хвалками, не брїхнями, не погрозою, що хтось сильнїйший за нас упїмнегь ся, але працею і витревалостю здобудем ми собі наші права!... От! Берім собі приклад від буковинських Поляків, котрих мала горстка без чужої помочи, але своєю власною працею в згодї встала і утворила собі оногди духову твердиню хоть на чужині!

„Показавши цілу мізерність і безпідставність головнїйших обжаловань наших невинних і благородних ворогів, питаю ся тепер тих, котрі ізза маловірія і малодушности так млаво при-тупають до рідного діла, чому вони так як малолїтки годованці дають ся терроризувати нашими суперниками. Чи може тому, що вони Вам кажуть, що мають тут першенство історичне? В передконституційних часах наші права були рівні, бо так руска як і румунська часть Буковини одного року і під одними умовами прилучили ся до нашої монархії, в теперішну-ж пору кожда дитина знає, що нашою конституцією, котра оповіщає рівноправнене усїм народам, здохмлені всї середновічні привілеї, котрі хйба той признати може, хто хоче зістати вічним невільником.

„Або може того лякають ся боягузи, що найзагорільші противники кажуть їм, буцїм то вони румунський хлїб їдять, бо на румунській землї живуть і почасти з фонду румунського єго одержують. Не входячи в то, хто той фонд оснував, будьте переконані, що той хлїб, котрий ми собі нашою працею, нашим потом запрацюем, єсть наш нигомий хлїб отже руский хлїб і смачний хлїб і мабудь смачнїйший від чужого, коли єго нам завидують! Панове! Менї видить ся, що що Ви собі на материяльній ниві своїми руками

запрацюєте, того ніхто в світі своїм маєтком назвати не може! І чи даєте Ви собі з Ваших рук видерти Ваш маєток? Таке питання єсть взагалі зовсім сьмішне, бо певно, що ні! Але серце болить, коли погадаєм, що таке питання у нас зовсім можливе, і тому питаєм ся: Чому не бороните Вашого духовного скарбу, чому так легко даєте собі з рук видирати те, ще є здобутком Ваших батьків по їх дідах і прадідах — Вашу руску мову, Ваше руске імя?!

„Що не всі то допускають, доказом того єсть наша від року існуюча Бесіда. Лишим же тих виродних синів, котрі зрікають ся свого рідного імя, їх смутній долі, най за проклятим приміром знаного сина погибельного стануть ся самоубійцями!...

„Ми-ж, що шануем імя Словянина, під покрову котрого яко вірні сини горнем си, і величаємо славу его яко перевисшаючу всяку чужо-народну славу, уважаємо за нашу першу повинність. імя наше і нашу народну самостійність всякими лояльними способами хоронити! Дятого ставляю внесене: Загальний збір зволить ухвалити, аби вибраний ним виділ Рускої Бесіди против ухвали більшости сойму буковиньского з дня 30-го жовтня, виміреної против політичного існування руского народу на Буковині, подав до високого правительства умотовований протест!“¹⁾

¹⁾ Від того часу вже ніколи більше не підняв православний сьвященник так сьміло голосу в обороні прав руского народу на Буковині. Сам Мартинович пізнійше відпекав ся всего того, що вперед сказав.. (Порів Буковину ч. 11 стр. 8 з 1887-го р.). В скороченю подана отся промова также в Буковині з р. 1886-го ч. 15.

Отся промова, як також вже і промови учасників першого загального збору, загрили не одно байдужне серце для народної справи, розбудили нечуваний доси запал; та на жаль перший запал як легко викликаний так легко проминув, бо не було ще для него серед рускої суспільности відповідного материялу. І се відчула вповні Руска Бесіда, коли приступила до першої реальної роботи.

Руску Бесіду названо „обществом літературним“, отже треба було зараз таки першому віділови, в котрий ввійшли Василь Продак як предсідатель, др. Сахнович заступник, Браник, Коморошан, Максимович, Ис. Воробкевич, Филипович, Михайляк, Олекс. Прокіпович — віділові, Турчманович, Дмитро Прокіпович і Сроковський — заступники віділових, застановити ся над тим, як би сю задачу сповнити. І дійсно вже на першій засіданю віділовім 21-го січня 1869-го р. „господинъ Александеръ Прокіпович ставить внесеніє съ пространною предмовою, въ которой выказуетъ на средства поднесенія земледѣлія между народомъ Буковинскимъ; которую цѣль бы возможно было только нѣкою часописію и издаваніемъ сочиненій содержащихъ поученія о земледѣльствѣ осягнути. Которіи сочиненія въ простонародной мовѣ сочинятись бы мали“. — „На се испрашасть слово г. Турчмановичъ и подтверждаетъ вносекъ предговорителя съ додаткомъ абы часопись, котора маеть издаватись, помѣщала гденки сочиненія гумористичніи которыи бы для народа больше притягательными были“. — „Г.

М и х а л я к ъ съ испрошеніемъ слова у предсѣд. подпираетъ вносокъ обохъ предговорителей и додаетъ надобность помѣщенія въ часописи моральныхъ содержаній“ (= потребу помѣщенія в часописи уступив морального змісту). — „Г. совѣтникъ Коморошанъ вноситъ абы часопись котора издаватись маеть помѣщала прежде всего исторію русскаго народа, котора для сего необходимою есть, и такое сочиненіе абы въ книжномъ языкѣ то есть: примѣромъ часописи русскаго „Слова“ писалось и не въ простонародномъ, понеже мы яко до просвѣщенія званны, не масмъ отъ народа простого учитись, но народъ отъ ученыхъ“. — „За симъ внесеніемъ были г. Сахновичъ, г. Браникъ и г. Дронъ“. — „По долгой дебатѣ проситъ г. предсѣдатель г. Прокоповича и г. Коморошана о формулюванье внесенія, которое такъ звучитъ: Часопись маеть ежемѣсячно разъ издаватись и мѣстити будетъ слѣдующе: 1. Исторію народа русскаго въ книжной мовѣ; то есть, примѣромъ часописи русской „Слова“. 2. Наука о господарствѣ, о моральности, и сочиненія гумористичныи и стихотворенія въ простонародной мовѣ“. — „Г. Дръ Сахновичъ творить внесеніе. абы до составленія историческихъ сочиненій г. Браникъ и г. Глѣбовицкій а яко помощникъ симъ г. Калитовскій и г. Мартиновичъ, до земледѣическихъ г. Прокоповича и въ помощника г. Турчмановича — до дѣлъ касающихся ся правственности г. Продана, до сочиненій гумористичныхъ г. Михалыка, до сочиненій постическихъ г. Воробкевича, Библиотекаремъ г. Дра Сахновича, Редакторомъ г. Коморошана а коректоромъ г. Турчмановича избрати. Сіе внесеніе одногласно принято“.

Я подав навмисно цілком дословно після протоколів цілий перебіг сеї дебати на першій засіданню¹⁾ відділу Рускої Бесіди і думаю, що не потреба тут жадного поясненя. Один щирій Буковинець і двох Галичан думало справді широко над долею руского народу на Буковині; коли-б не вони, то хто знає, чи Руска Бесіда, хоть і назвала ся „літературним обществом“, була-б застановляла ся над сею справою; та вже при сій нагоді виразно зазначили ся два противні погляди на руску мову, видно впливи „Слова“ і т. п. Хоть і не прийшло ще до явного розладу, то не довго на се треба було ждати. бо вже друге засідане з дня 8. (20.) марта 1869 р. заповнене сварнею обох сторін. „Предметъ засѣданя есть розговоръ о употребленіи двох „сс“ въ словѣ „русская Бесѣда“. — „Г. П р о к о п о в и ч ъ“ извиняется и сожалѣетъ въ пространной своей мовѣ, що якесь недовѣріе и подозрѣніе ему изъ части выдѣловыхъ показуется“. — „Т у р ч м а н о в и ч ъ“ по испрошеніи слова накидуєть предсѣдателеви що безъ вѣдомости Выдѣла далъ вышечатати уставы и що яко бы и содержаніе ихъ змѣнилось чрезъ двое „сс“ и wymagaєть абы зновъ уставы перепечатались, понеже мыслить онъ що яко бы мы такими уставами предъ всѣмъ свѣтомъ соблазнились“. — „На сіе взялъ слово господинъ Г л ѣ б о в и ц к і й“ и доводитъ основно изъ свѣдѣній теоритичныхъ и практичныхъ и опровергаєть мнѣніе еакъ и желаніе Турчмано-

¹⁾ На першій засіданню на запитане „вякомъ языкѣ маєть корреспонденція провадитись съ правительствомъ, то по дольгой дебатѣ рѣшено большестію голосовъ: на рускомъ языкѣ“.

вѣча, съ додаткомъ що до 1848 года еще розно писалось „рускій“, „русьскій“ и „русскій“ и що и нынѣ уже и сама Россія почала писати зъ однимъ „с“ изъ той причины же насъ тутъ въ Австрій зъ двома „сс“ почали называти Руссофилами.“ — „Михалякъ взялъ слово довести граматикално противу Глѣбовицкому — но безъ основно“. — „Г. Бранникъ даеъ доводъ изъ „Правды“ и показуеъ еакъ крайнофилы уже оспорчивають русску Бесѣду и даже уже и с. писаніе перекручюють послеа доволной и пренной дебатъ испросилъ предсѣдатель о голосованье и рѣшеніе чи уставы маюгъ остатись такъ еакъ выпечатанѣ суть чи переничатати, болшенство голосовъ Выдѣла рѣшили противу трохъ и уставы стались въ своей важности“. — „На которое Михалякъ, Прокоповичъ и Турчмановичъ зложають свое званіе членами выдѣловыми быти съ поводу, що уставы не пичатались съ правописію такою яку они желали и еще изъ инныхъ имъ непредвидѣныхъ причинъ“.¹⁾

Изъ наведенихъ дословно двохъ протоколівъ бачимо докладно ріжнородність елементів в Рускій Бесѣді; вони показують намъ также, що властиво самі Галичани сварили ся між собою, а Буковинці лише прислухували ся, хотъ коли прийшло рішати справу, то всі вони і Продан і Коморошан і Исид. Воробкевич і Филипович і

¹⁾ Михаляка увагу яко ц. к. урядника звернув один виспій урядникъ правительственный на те, що видѣл товариства пише листи о „пособія“ до Раевского, і щобъ він старав ся, аби такого в товаристві більше не було. Одинъ такий листъ перехопленийъ показувавъ той урядникъ Михалякови. Гл. низше.

Дрон з виїмкою однісенського Олександра Прокоповича¹⁾ стали по стороні „руської“ партії.

Через виступлене „руської“ партії з виділу став ся виправді заряд товариства більше одностайний, але на тім товариство нічого не зискала, сварні задля суперечних поглядів на руску народність з товариства не уступали і не було їм кінця аж доти, поки в товаристві не остали самі лише такі люди, що в такому важному питаню, в питаню про народність руску, про істоту рускості, визнавали однакові погляди, держали ся однакових засад. Богато часу і праці минуло ся на се, щоб дійти до ясности в думках, до одностайности поглядів в складі товариства. На перепоні стояли дуже ріжні обставини, серед котрих прийшло ся розвивати молодому товариству.

По перше склало ся з ним таке, як з „Со-гласієм“²⁾; консул російський дуже ревно заопікував ся Рускою Бесідою. Продан став часто заходити до него і, що правда, не даремно: Руска Бесіда мала і гроший подостатком і дістала гарну бібліотеку. З загального становища взявши годі в сему бачити щось злого, коли-б лише такі „пособія“ не потягали за собою від-

¹⁾ Олександр Прокопович, катехит і учитель рускої мови в школі реальній в Чернівцях, був одним з тих Буковинців, що зносив ся з галицькими народовцями 60-их років (Таких Русинів на Буковині було всего три, чотири: Воробкевичі, Федькович і Прокопович), він стояв на чисто народнім ґрунті, перенесував ся з галицькою громадою, а коли Маке. Михалюк прийшов на Буковину в грудню 1868-го р., то він найбільше з ним дружив.

²⁾ Гл. статю про науку рускої мови.

повідного перестрою своїх думок на т. зв. „убѣ-
жденія“ (вираз дуже влучний) і т. д., коли-б
брат Словянин запомагав брата, а не наймав
рівночасно за гроші наймитів собі. Та не лише
на консула звертали свої очі тодішні проводирі
буков. Руси, але небагом стало їм в Чернівцях
за мало, і вони почали удавати ся з „челобит-
ною“ до Відня до Раевського, знаного симпатич-
ного і довголітнього агітатора російського в Ав-
стрії.¹⁾ Се не лише запустило в молоду суспіль-
ність руску отруту деморалізації, не лише від-
чувало її, покладати надії на самі власні сили,
не лише навчало її „кривити душею для при-
битку“, але поставило її і супроти уряду, котрий
про всі ті заходи проводирів руских мав докладні
відомости, в лихе світло. Ба, і в соймі буко-
виньськім дозволив собі побійний бр. Олександр
Василько 1869-го р. ось як говорити: „Von aussen
importierte Protectoren wollen unseren schlichten
Landesgenossen russischen Geist, russische Schrift
und Sprache aufdringen. Solche Vermittler müssen
wir entschieden zurückweisen, denn diese haben
viel gefährlichere Bestrebungen, als man uns so-
genannten Dacorumänen zuschreibt“,²⁾ а на инь-
шій місці: „Ich gönne auch dem Ruthenen seine
Freude, wenn es ihm in neuer Zeit
beliebt auf Petersburg als seinem Endziel loszu-
steuern“.³⁾ — „Die gegenwärtig von den Ruthenen-

1) Гл. М. О. Раевській и російській панславизмъ. Спо-
минки зъ пережитого и передуманого списавъ Корнило Н.
Устіяновичъ. У Львовѣ 1884.

2) Гл. Stenographische Protokolle des Bukowinaer
Landtages 1869. стр. 484.

3) Гл. тамже стр. 485.

führern angenommene Schriftsprache ist rein und korrekt die russische“.¹⁾ А нарешті так вказує бр. Василько на російську пропаганду: „In jeder

¹⁾ Гл. тамже стр. 486. Саме тоді вела ся дебата в соймі про мову ділову сойму. Аби не допустити рускої мови до значіння мови ділової в буков. соймі, Василько з одного боку вказав на те, що проводирі рускі послугують ся мовою російською, що почасти була правда, а з другого боку про руску мову виразив ся ось як: „Ich glaube, dass es der Regierung sehr wohl bekannt sein muss, dass es eine Schriftsprache in dem Idiom, welches unsere Herren Collegen von der Gegenseite (4 рускі посла мужики) sprechen, g a r n i c h t g i b t “ (гл. тамже стр. 486) — що очевидно було неправда. Дуже цікаве і те, що в тій справі сказав посол Самуїл Андриєвич: „Warum wird die ruthenische Sprache in Galizien verkannt? Dort, wo 3 Millionen Ruthenen sind, ist die ruthenische Sprache verwiesen... Man möge doch (в Галичині) der ruthenischen Sprache Gelegenheit geben, dass sie sich entwickle und ausilde im parlamentarischen Leben, dass sie zur Eignung gelange, um in einem Parlamente in Anwendung gebracht zu werden, dann werden auch unsere Ruthenen, welche wir im Lande haben und die wir immer offen umarmen, in dieser Sprache ausgebildet werden. und es wird ihnen Gelegenheit geboten sein, ihre Sprache im hohen Hause anzuwenden“ (гл. тамже стр. 490). Характеристичні і цікаві єї слова тим, що той сам посол, пізнійше владика Сильвестер Морар, тоді відслав руску мову до Галичини до дальшого образования, а відтак коли ему і его консисторії предложено катехизми до апробати, писані мовою такою, якої уживають і галицкі Русини в письмі і в школі, він їх власне задля того не хотів апробувати. Цікаве се взагалі, що руску мову вислав він до Галичини. Чому-ж не мала вона тут на Буковині образувати ся? І голів і чесав.

nationalen Regung der Rumänen erblickt man das Phantom des Dacoromanismus und sagt, Rumänien stehe hinter solchen Bestrebungen. Andererseits sieht man seitens der Regierung mit einer ganz gemüthlichen Ruhe den Auswanderungen ruthenischer in Wien auf österreichische Staatskosten ausgebildeter Geistlichen, den Auswanderungen ruthenischer Bischöfe und Professoren nach Russland zu; von dort aus machen diese ganz gewiss nicht österreichische Propaganda, und wahrscheinlich dürfte da Russland im Hintergrunde stehen¹⁾ Одним словом опіка консула російського вийшла Русинам на всі боки на шкоду. Вона не допустила, щоб Русини в своїм нутрі сконсолідувалися, вона поставила їх в лихе сьвітло у уряду і у сусідів, вона витворила між старшими Русинами таких людей, що знали лише наставляти руки по різні „пособія“, а за ті „пособія“ мали баламутити погляди Русинів на свої народні справи, вона витворила і піддержувала руйнуючу силу в нашій суспільности, вона-ж мала се і на меті, щоб Русинів розединити...

Другою важною перепоною для природної консолідації буков. Руси в Рускій Бесіді було свого рода релігійне суперництво між православієм а унією у Русинів, котре у православних оддічене по батьках і доси ще не злагодило ся тим більше, що роздували его Волохи а може

¹⁾ Гл. тамже стр. 487. Саме тоді вивандрувало справді багато сьвященників і кілька професорів з Галичини до Росії. До сих подій в соймі відносять ся слова Мартиновича в его промові на другім загальнім зборі Рускої Бесіди про гравітацию Русинів до Москви.

также і консул російський, аби не допустити до того, щоб Русини зєднали ся і в своїй єдності скріпили ся. На сї заходи Волохів виразно вказує наведена више промова Исид. Мартиновича, вказують также і стараня, щоб відтягнути православних Русинів від Рускої Бєсїди а получити їх з Soțietatea. І тепер ще Волохи то піддержують то роздувають релїгійне завзяте у православних Русинів против Русинів унїятів, щоб тим чином Русинів розділити і їх силу ослабити, а самим з незгоди Русинів користати — на се можна багато доказів привести, і на жаль багато Русинів ще і тепер ловить ся на волоску удку, хоть Русини унїяти не дають найменшої причини до вражди. Такі непорозуміня задля зле зрозумілого православія між Русинами в Рускій Бєсїди були досить часто, а 1878-го р. дійшло дійсно аж до того, що Продап на засїданю виділовім з дня 2-го вересня домагав ся, „чтобы служащій былъ православнымъ“. Взагалї сего року на загальнім зборі дня 15-го липня дійшло до явного розладу між православними а унїятами, так що унїяти виступили загалом з Рускої Бєсїди. Проводирами скрайної православної Русин були тоді Кирилович і Димитриевич. Але се знаменує заразом перелом в недужї.

Спивяли зєднанє і роздували партійні пристрасти члєни Галичани і галицькі часописи. „Слово“ було місцем боевим між одними і другими, між Галичанами а Буковинцями, а властиво між православними і унїятами.

Сей стан неясности і нерішучости в гадках, в поглядах і в діланю утримував ся довго головно зачерез те, що у членів Рускої Бєсїди було дуже мало научного позитивного знаня своєї

рідної і російської історії, літератури і мови, так що на нєму годї було здвигнути тривку теоретичну будову, якої з невгомною силою домагало ся тодишне політичне і духове жите від Русинів, що заскочило їх саме в просоню. Замість тривкої будови вигрївали вони собі в палкій уяві мрачні картини, котрі із збільшенем і розширенем научного засобу самі від себе мусїли розлисти ся. Всякі погляди на справи народні, які тодї визнавали провідники буков. Руси, се не такі погляди, що склали ся історично або зросли органічно на твердій основі знаня і умїлости, вони більше інстинктові або і ще „низші“ пориви. Більше знаня було у членів Галичан, та зате і більше завязтости партійної.

Стояло між иньшими і се на перепонї, що в перших початках за мало було серед рускої суспільности на Буковинї щирих людий з твердим нескалним характером, правдивих патріотів, що могли-б були одушевити загал, і своєю чистою як слеза думкою і щирою працею приневолити всіх, піти в слід за собою. Громада руска держала ся при купі зверхною а не внутрішною силою.

Але нічо не було в силї раз на завсїди здержати природний розвиток живучої суспільности. Тому то і осередок духового життя буков. Руси, Руска Бесїда, котра все-ж таки скупила около себе все, що мала та Русь найліпшого в собі, помимо всіх перепон в природнім розвитку постунала наперед, поборювала трудности, відкидала колоди, які єї під ноги котили єї вороги, і згодом отрясла ся зі всіх чужих і ворожих впливів і станула о власних силах на службу осьвітї народу руского на Буковинї. Сьвідомість

своєї народности і своїх задач, служити для добра Русн на Буковині, росла чим раз дужше і проганяла густу темряву.

Розвиток самопізнання народного поступав в Рускій Бесїді ось так: Помимо того, що галицькі Русини відразу тягнули Буковинців в свої партійні обози, стояли Буковинці в перших часах по середині, понайбільше не брали участн в сварнях Галичан, хоч нарешті в теорії прихилили ся до „твердої“ партії. Але в практиці рішав здоровий розсудок. Так Руска Бесїда ухвалила 4-го сїчня 1871-го р. висказати подяку Обрїстови за его працю про Шевченка, вона висилає 7-го марця 1874-го р. телеґраму до Львова на вечерок Шевченка і так чим раз більше природною дорогою хилить ся не так може теоретично як практично в сторону народовців. В 1875-ім р. заколочено наново сей природний розвиток. В видїлі були тоді: Исид. Воробкевич, Браник, Левіцький, Михаляк, Максимович, Милькович, Калитовський, Продан, Білїнкевич, Кирилович, Григ. Воробкевич і Ганкевич. В квітні с. р. деякі члени видїлові (Браник, Кирилович) заявляють, що виступають з видїлу. Вони виправдї остають ся і далї в видїлі, але важне тут заявлене Кириловича на засїданю 8-го квітня 1875-го р., „что онъ не соглашае ся съ теперѣшнымъ направленіемъ, которое въ литературномъ отношенію болѣшинство комитета прїйняло; спрваджують ся популярніи сочиненія „Просвѣти“, которї съ его убѣжденіями не сходнї — дальше что некоторїи члены бесѣды комитета прихильни направленію „Просвѣти“ которое съ „цѣлею нашего общества никакъ погодити“. — „На се замѣчае Г. Ми

х а л я к ъ, що цѣль нашего общества тая сама, якая цѣль общества Просвѣти: — по сѣмъ заявляє Секретарь (Калитовский), чтобы на всегда исключить споръ о етимологїи и о кулѣшѣвцѣ. — и по сѣмъ заявляє Кириловичь, что остае въ комитетѣ“. — „Г. Н.з. Воробкевичь заявляє, что книженки присланиі обществомъ Просвѣти, получило общество въ замѣнь за мѣсяце словъ и что на се созволилъ комитетъ на дочичномъ засѣданїю“. — О теї слова самі за себе говорять. Ледви стало заносити ся на те, що Руска Бесѣда ступитъ на правдиву дорогу, найшли ся зараз люди, що еї з тої дороги зїхнули. Замітні в тїм знов таки впливи Галичан, особливо ж проф. Амврос. Шанковско го, що прийшов в осени 1874-го р. до Черновездь. В сїм році 1874-ім 20-го линия заложили в Галичинї „тверді“ Русини против товариства Просвѣти свое „тверде“ Общество ім. Качковско го; зараз таки пішла агїтация і на Буковину, щоб Руску Бесѣду приєнати для цїлий того „твердого“ общества, а Шанковский став осередком „твердого закала“ на Буковині.

По тїм памятїм зазїданю „тверді“ члени Рускї Бесѣди змовляють ся, аби народовцїв зовсїм винерги з видїлу. На загальнїм зборї дня 12 линия 1875-го р. справдї не вибрано майже нікого з народовцїв до видїлу, а ввійшли до него Продан, Внцковский, Каниговский Браник, Кирилович, Шанковский, Левіцкый, Білішевич, Андрийчук, Федорович, Гнїдчїй. Між *Окуневским* и Исид. *Воробкевичом*, що дістали лише по 14 голосів, прийшло до тіснїйшого вибору і вибрано Исид. Воробкевича. *Григор. Воробкевич* дістав лише 9 голосів. Так втигнуено отже до видїлу

навіть людей замісцевих, аби лиш не допустити народовців. Против такого напряду Рускої Бесіди виступив тоді рішучо Григ. Воробкевич; про сю его промову читаем в протоколі ось що : „Григ. Воробкевич говорить между тѣмъ отступивши впрочемъ совершенно отъ предмета, что онъ належить до якогось партіи „хахловъ“ и кончить безъ ніякого внесенія, что собраніе принимаетъ молчаніемъ до вѣдомости“.

Так отже знов Галичани з своїми сварнями перешкодили консолідованю буков. Руси, та тепер вже Буковинець Григ. Воробкевич виступив з протестом против пагубного для Руси напряду Рускої Бесіди, в котрім воля справила ся під впливом галицких завірух. Все-ж таки помимо теоретичних суперечок виявив ся здоровий розсудок буков. Руси на „Собранію Русинівъ“, котре відбуло ся в комнатах Рускої Бесіди 5-го жовтня 1875 го р. під проводом Продана і Браника. Протокол того збору, уложений Дм. Вінцковским дуже лаконічно, показує ось який хід нарад : „О. Проданъ толкуєть о цѣли собранія и о единствѣ всѣхъ жителей русскихъ австрійской монархіи. Заклинскій понераєть тое. Наумовичъ подносить розширеніє писемъ русскихъ. Кунчанко требуетъ основанія Матицы буковинской. Шущковскій препоручаетъ Бесѣдѣ изданіє газетъ. Винцегга хочеть заохочевати народъ къ участію. Барвинскій радить поддерживать всѣ изданія галиціи. Мартиновичъ изьясняетъ, что есть здѣсь комисія для одобренія книжокъ русскихъ. Ясенцикскій совѣтуєть познати духъ народа. Вѣнцковскій важе, що Бесѣда все то исполняетъ по слабымъ силамъ своимъ. По уступленію о. Про-

дана обявъть президію г. Бранигъ. Ухвалено :
1) издавати шисьма популярніи для народа, 2) старати ся обь основаніи бібліотекъ (читальній)¹⁾

Правда, отсі ухвали довго ще на Буковині не були виповнені, але се замітно, що отея задача — просьвіта народу — все висувала ся на першій плян, кілько разів буков. Русь серіознійше застановляла ся над своєю долею. Та до виділу Рускої Бесіди ввійшли люди, що їм і в гадці не було брати ся до сновненя сеї задачі, люди, що зовсім стратили віру в власні сили, а все лиш виглядали і спускали ся на чужу поміч, люди, що в засаді навіть були противні просьвітї мужика, для котрого після їх думки вистарчав молитвенник, і котрому всяка иньша наука опріч хіба шисьма св. не то що непотрібна, але навіть шкідлива. Тому то в 1876-ім і 1877-ім р. не бачимо в Рускій Бесіді майже жалного житя, навіть виділові не приходять на засіданя, маєток Рускої Бесіди марнує ся, розтягають єго поміж себе члени (гл. протоколи засідань з 22-го сернія 1877-го р. Вінцковезий, 5-го листопада Продап, Твачкевич), в загальних зборах бере участь дуже мале число членів, а реакція против народного напрямю стала така велика, що 10 го жовтня 1877-го р. „рѣшено книжки засланѣ подѣ бандалпромѣ обществу пр. Драгомановымъ яко неотвѣтныи для помѣщенія въ бібліотечѣ общества з н и щ и т и“.

1) Збір сеї відбув ся з нагоди отвореня Черновецкого університету. На тім зборі зложили послы рускі: Яновеквій, Юзичиньскій. Павликів і багато иньших людей разом 67 зр. і один татар. перший даток на Народний Дім.

Але так в Рускій Бесіді, як і поза Бесідою були люди, що раді були сей осередок буков. Руси якомсь оживити. В 1878-ім р. пішла агітація поміж всіма Русинами в Чернівцях, щоб вступати в члени Рускої Бесіди і тим причинити ся до її відродження. Агітація тота вийшла головно від Галичан, а се знов викликало противну агітацію серед Буковинців, і Димитриевич і Кирилович стали організувати Буковинців, аби ніяким чином не допустити Галичан до впливу в Рускій Бесіді. а що число їх прихильників між членами Рускої Бесіди було за мале, то щоб збільшити его, стали вони вербувати в члени Бесіди Липованів, котрим казали, що розходить ся о оборону православія zagrożеного уніятами. Дня 15 го липня 1878-го р. відбув ся дуже оживлений загальний збір при участі 49 членів, але успіх був такий, що замість зміцнення наступило ще більше ослаблене. Галичани з виїмкою Окуневського і Калитовського числом 19 виступили на тім зборі з Рускої Бесіди, в Бесіді позістав дальше майже той самий заряд з тою хиба ріжницею, що до виділу вибрано Омеляна Поповича, котрий відтак з Єрот. Пігуляком та Окуневским потрапив звести Руску Бесіду на нову дорогу. Само собою розуміє ся, що по таким загальнім зборі мусіли ріжничі ще більше заострити ся. Руска Бесіда ступила ще дальше в зад в своїй буковинсько-православній вузкоглядности, на засіданню дня 2-го вересня 1878-го р. „Проданъ желаетъ, чтобы служащій былъ православнымъ“, той сам Продан виступає также проти академ. товариства Союз, через що відтак Союз, що дотепер все тулив ся коло Рускої Бесіди, мусів

відокремити ся, і так понала Руска Бесіда в цілковиту нечинність. Лиш поодинокі члени Рускої Бесіди були в тих тяжких часах дуже чинні, а на першій місці стоїть Даріон Окуневський, котрий вже 1879-го р. звернув свою увагу на Черновецьке міщанство, старав ся разом із слугою товариства Михайлом Котецким притягнути его що неділі і свята до Бесіди, де читало ся їм різні часописи, а відтак заложив міщанську читалню; котрий опісля в 1881-ім р., коли Руска Бесіда не виявляла жадного життя, получивши ся з дуже діяльним тоді Союзом, заснував аматорський театр і тим причинив ся як найбільше до оживлення рускої громади в Чернівцях. Ся діяльність поодиноких людей вплинула так животворно на руский загаль, що опротивіли щирим руским людям безнастанні партійні сварки і в 1882-ім р. на загальнім зборі 12-го липня за почином Єрот. Пігуляка запала ухвала на виразне внесенє Калитовського: „будучій видѣль маєть старати ся о примиреніє партій mezi Русинами“. Очевидно, се не могло ніяк наступити, а противно, т. зв. партії рускі в міру того, як зростала взагалі серед Русинів свідомість справи рускої і задач рускої інтеллігенції, стали чим раз більше в своїх поглядах розходити ся, і коли одні чим раз більше звертали свої очи на самопоміч, на парід, на працю над моральним і материяльним его підвигненем, то другі уважали за свою задачу не допустити до всего того. Прикро читати протоколи Рускої Бесіди з тих часів. Всякі внесення Поповича, або Воробкевича, або Пігуляка, щоб видавати для народа які просвітні книжочки — 27-го серпня 1879, 3-го марца 1880,

12-го липня 1882 вибрано навіть все наново особний комітет до того, находили в виділі опір або перешкоди. Та власне через те ставало всім чим раз більше ясно, куда поодинокі люди і партії змагають, а народна щиро патріотична партія чим раз більше зростала, так що і склад виділу Рускої Бесіди в 1884-ім р. змінив ся в користь народної партії. По уступленю Калужняцкого і Огоновского дня 27-го марта засідали в нїм діяльні члени: Єротей і Юстин Пігуляки, Окуневский і Попович. На засіданю дня 13-го липня 1884-го р. „рѣшено припоручити головному собранію, щобы новий видѣль занялся изданіемъ русскои часописи“, а также „рѣшено припоручити головному собранію уполномочити новий вѣдѣль, щобы занялся у порядкованьемъ справы русскои правописи“. На загальнім зборі дня 8-го вересня 1884-го р. „рѣшенье выдѣлу издавати библиотеку для молодежи принято до вѣдомости і уполномочено видѣль до завязаня комитету для изданья русскои часописи“. Комітет такий завязано і в нїм, пізнавши себе докладно, розійшли ся „рускі партії“ раз на завжди. „Тверді“ Білнєвич, Бранць, Огоновский, Шанковский, нарешті і Калужняцкий виступили з Рускої Бесіди, а Руска Бесіда стала від тоди свідомо народним товариством.

Так отже в 1884-ім р. в перший раз по 15-ти роках внутрішної борби і ферментації бачимо Руску Бесіду внутрі сконсолідовану, зєднану, зложеноу з членів, що визнавали одні засади в справах народних, що всі (з дуже малими вїймками) стояли на народнім ґрунті. Ті 15 літ розпадають ся отже на 3 важніші доби:

1) від 1869—1875 се доба так би сказати романтична, в котрій виявило ся на словах багато патріотичного запалу, в котрій слово Русь було майже нездефіноване, повне мрачних фангастичних мрій; 2) від 1875—1878 се доба розкладу формалістичного; 3) від 1878--1884 се доба розкладу засадничого і доба проясненя поглядів на справи рускі; відтак настала 4-та доба від 1884 — аж по нині, в котрій запанувала в Рускій Бесіді одноцільність і самосвідомість народна.

До того поступовного перелому причинили ся різні обставини; в першій лінії чим раз зростаюче знане своєї рідної історії і літератури серед Буковинців давало можливість ступити на праву дорогу; 2) того кроку не спиняли такі члени, котрі лиш задля виглядів на ласку владицу вступили до Рускої Бесіди, а відтак по смерті владици Гавмана виступили з неї; вороже супроти Русинів становисько митрополита Мораря-Андрієвича було знов причиною, що ще і люди слабшого характеру усунули ся з Рускої Бесіди, та тим чином вона ще більше очистила ся від елементів, котрі і так ні теплі ні холодні для рускої справи нераз лише спиняли всякий поступ: хто мав відвагу лишити ся в Рускій Бесіді, той був вже справдішнім Русином патріотом; 3) важний вплив на прояснене думок серед рускої суспільности і на її оживлене мало засноване університету в Чернівцях. Катедра рускої мови і літератури не мало причинила ся до розширення здорових поглядів на сі справи. А молодіж якадемічна, звязана в товаристві Союз, розвинула особливо в р. 1880—1883 дуже живу діяльність на Буковині і згорнула около себе всю ліншу частину рускої інтелігенції: а

що власне тоді і в Союзі настав перелом в напрямі народнім, то се відбило ся і на товаристві старших Русинів, на Рускій Бесіді. За Русинами „від паради“ виступають відтак цнші як Кирилович (1879-го р.) і т. п., котрим була не до виодоби реальна праця для добра народу. Василь Продан, котрий вже від 1878-го р. перестав бути головою товариства, бо проживав на селі, бере чим раз меншу участь в справах товариства, а заряд товариства стає чим раз більше сьвітським. Нарешті підпори „твердого“ напряду, молоді а дуже діяльні члени Рускої Бесіди, Омелян Понович і Іван Тиміньський стають серед того загального руху народовцями і завзятими борцями за народну ідею. Зачерез се все наступила знана вже переважна зміна в Рускій Бесіді.

Однак помимо тих внутрішніх квасів в Рускій Бесіді через цілих 15 літ. помимо неясности в думках про засадничі питаня рускої справи, Руска Бесіда вже від самого початку стала заборолом рускости на Буковині і культурна єї праця заслугує взагалі на повне признанє: вона заступала після своїх сил і розуміння щиро і успішно справи народности рускої. В часах, де в заступництвах народних, в Раді державній і в Соїмі, не було руских заступників, де в сьвітї урядничім Русини также губили ся а в правительствених кружках панувала цілковита темрява що до справ і потреб народу руского, в тих тяжких часах Руска Бесіда була одним заступником культурних інтересів в Русси буковиньскої перед властями. І так вже *1869-го р. 1-го урудня* на загальнім зборі „Го-

сподинь Предсѣдатель творить внесеніе чи общее собраніе согласнымъ есть на тое, абы поднести протестъ на рѣшеніе уничтоженія русской мовы Буковинскимъ соймомъ Депутованныхъ до его Величества; что и одногласно общимъ собраніемъ принялось“.

1870-го р. 21-го марта „Рѣшено просити областной школьный Совѣтъ о виконанье закона, практикуемого и въ цѣлой Австріи, что бы богочестіе въ низшихъ и среднихъ школахъ въ Буковинѣ было преподаване на матерномъ, отже такожь на русскомъ языкѣ, бо дотеперь молодежь руска православна учится въ незрозумѣломъ языкѣ румунскомъ“.

1871-го р. 4-го сїчня було „предметомъ засѣданія: подане прошенія до Высокопреподобного Ординаріата взглядомъ запровадження испытовъ на русскомъ языкѣ, такъ на богословіи при устномъ испытѣ якъ и при письменномъ испытѣ конкурсовомъ. Второй предметъ: выстосованіе настаивающаго прошенія до Рады школьной взглядомъ преподавательного языка науки религіиной гр. ор. въ среднихъ школахъ Буковины. Г. Кириловичъ желаетъ щобы предметъ першій розширити также на преподаванія богословскіи и на преподаванія въ школѣ пѣвческой (Даскаліи). Оба предложенія вразъ зъ примѣчаніемъ Г. Кириловича принято“ (Виготовлене просьб поручено Сахновичови).

1871-го р. 5-го червня: „Изъ повѣду, що на прошеніе Выдѣла русской Бесѣды, щобы въ

середнихъ и головныхъ школахъ Черновець для науки релігійной гр. оріент. рускій языкъ яко преподавательный запровадженый былъ. выдѣль жадного отвѣта до сего часу не одержалъ, рѣшилъ тойже, щобы настоятельное прошеніе взглядомъ того до Ч. рады школьной подати“. (Просьбу уложивъ Калитовскій). „Также и о присиѣшеніе рѣшенія на подавье до ординарія зъ дня 22 Януарія просити рѣшено“.

1872-го р. 7-го жовтня занала одноголосно ухвала на внесене Продана, „дабы краевій школьной Совѣтъ запитати, что съ прошеніями о введеніе руского языка (богочест.) въ школахъ низшихъ и среднихъ діе ся“. — Невсипуці старая Руской Бесіди вінчали ся успіхомъ. Дня 11 го листопада 1872-го р. видало міністерство просвьіти дотичне розпоряджене.¹⁾

1873-го 14-го лия іменовано краевого інспектора шкіл. Марска, президента краевого бр. Піно длятого, „что онъ причинилъ ся до введенія русскихъ выкладовъ въ здѣшнихъ школахъ почестными членами. „О. Федоровичъ вноситъ, дабы въ дѣвочихъ школахъ въ Черновцяхъ старати ся, о запроваджене руского азыка и выклада богочестія въ русскомъ языкѣ.“

1873-го р. 3-го жовтня радив виділ „о средствахъ якіи мають ся предпрійняти, дабы мѣстце учителя въ Коцманы яко въ чисто

¹⁾ Гл. стр. 129.

русскомъ городѣ, обсаждено было учителемъ, который совершенно владѣе языкомъ русскимъ. Др. Ганкевичъ вноситъ, дабы до президента Пино подати „Промеморія“, котре онъ отчитуетъ. Тагъ стилизаціи, якъ и цѣлости сего пода-нія, противный Калитовскій — и вноситъ, дабы въ томъ отношенію инстанціоновати лично у дѣльныхъ властей. Внесенія тѣхъ прійшли подъ голосоване, но понеже голоса были ровно подѣленѣ, а Г. Предсѣдатель не дпримоваль, ухвала не запала ніяка.

1874-го р. 1-го жовтня „г. Предсѣдатель предлагаетъ удатися до сойму краевого въ дѣлѣ учрежденія реальной гимназіи низшой въ Коцмани и чтиреотдѣльной школы народной въ Вѣжницѣ. (Съ сочиненіемъ прошенія въ сѣмъ дѣлѣ имѣеть занятися комитетъ состоящій изъ гг. Окунезскій, дръ Ганкевичъ, Михайлякъ и Кириловичъ)“.

1875-го 24-го лютого „принимается до вѣдомости, что телеграфовано въ имени Бесѣды до ГГ. Южичиньскій, Томащугъ и Войнаровичъ взглядомъ учрежденія русской катедры на философ. факултетѣ здѣшняго университета и русскихъ преподаваній на здѣшней богословіи“.

1876-го 4-го грудня „въ дѣлѣ прискоренія изданія русскихъ учебныхъ книгъ религійныхъ для гимназій и реальной школы рѣшено удати ся съ прошеніемъ до выс. ц. к. Министерства просвѣщенія“.

1877-го р. 4-го червня „на внесеніе Г. Вѣнцковскаго ухвалено, дабы до Министерства про-

свѣщенія написати о утврѣжденіе ма-
нускрыпту Андрійчука и Федоровича
богоученія на русскомъ языкѣ. Из-
готовленіемъ сей корреспонденціи маегъ зай-
няти ся Г. Вѣнцовскій и Кирилловичъ“.

1878 го 7-го жовтня Исид. Воробкевич вносить
„вдатись до краевой рады школьной съ про-
шеніемъ, дабы выс. краева рада школьная
мѣсто катехита русскаго при
Гимназіи въ Черновцахъ особю
знающею хорошо русскій языкъ
обсадила“.

1880 го р. 15 го сїчня „секретарь (Попович) по-
даетъ до вѣдомости, що въ организаційномъ
статутѣ имѣющей учреждити ся торго-
вельной школы въ Черновцахъ не зна-
ходится русскій языкъ, и вноситъ
удатись въ томъ отношеніи до здѣшней тор-
говельной камеры, отъ которой той проектъ
выйшолъ“.

— 3 го марця Исид. Воробкевич „ставитъ
внесеніе, щобы выдѣль членамъ черновец-
кой думы городской т. е. Гну Давиду
Титингеру и Бернгарду Балти-
нестру за ихъ мужественное и рѣшитель-
ное выступленіе въ оборонѣ правъ
русскаго народа по случаю дебаты
надъ составленіемъ надписей улицъ
города Черновець свое искренное изъявилъ
благодареніе“.

— 28 го квітня „Предсѣдатель (Исид. Вороб-
кевич) звертаеть увагу на имѣющее сего
года отбыти ся „народочисленіе“,
якъ такоже и на вопросъ касательно „учреж-
денія русскаго гимназіи“, который

последный со взглядомъ на зававшую въ думъ державной резолюцію введенія румынскаго преподавательскаго языка на сучавской гимназіи на часъ бы былъ. На внесеніе гна Калитовскаго рѣшено, удатись въ томъ дѣлѣ до полит. общ. „Русская Рада“, чтобы также отвѣтныи шаги сдѣлало“.

1881-го р. 7-го марта „Секретарь предлагаетъ „рукопись Молитвослова для православнаго юношества“ изготовленную пр. О. Андрѣйчукомъ Эвсевіемъ. Рѣшено предложить туюже свѣтлой Митр. Консистеріи въ Черновцахъ къ одобренію“.

— 4-го липня „Секретарь вноситъ, чтобы общ. в. краевому Совѣту школьному представило бракъ русскихъ учебниковъ для школъ народныхъ и просило о якъ найскоршее изданіе тѣхъ учебниковъ“.

1885-го р. 16-го липня „Въ справѣ рускихъ учебникѣвъ въ религіѣ для народныхъ школъ ухвалено удаги ся куда слѣдуетъ о выданіе ихъ на зрозумѣломъ для дѣтей языкѣ“. (Внесене уч. Данилевича).

1886-го р. 8-го квітня „ухвалено удати ся до министеріѣ просвѣты о рѣшеніе справы учебникѣвъ рускаго языка, именно же рускои правони си“.

1887-го р. 17-го лютого „ухвалено выслати письмо до послѣвъ сов. Ковальскаго и о. Озаркевича зъ подякою и прозьбою о пѣддержане резолюціѣ дотычно гимназіѣвъ въ Кѣцмани“.

— 25-го квітня „выслано петицію до министра дотычно основаня гимназіѣвъ въ Кѣцмани выроблену п. сов. Винницкимъ зъ статистичными данными що до посѣщаня

середнихъ шкôль буковинськихъ зôбраными п. др. Стоцкимъ. Одпись меморіалу предложено такожъ посламъ Ковальському п Узаревичу зъ прозьбою о пôддержане сеи справи на повнôй радъ“.

- 29-го квітня Окуневский „вносить, просити міністерію о введенє одностайнои правописи для всѣхъ Русинôвъ австрійскихъ. Удобрено дотичне пропамятне письмо“.
- 1-го червня „ухвалено выслати п. сов. Ковальському подяку за его промову въ радъ державнôй дотично рускои гѣмназіѣ въ Кôцманѣ“.
- 4-го липня „ухвалено запросити тов. Руску Раду, Народный Дôмъ и Драматичне товариство, щобы зложити п. Балтінестру, радному міста, за выступлене въ комітетъ для принятя Е. В. Архикнязя, куды не покликано нѣ одного Русина, подяку“.
- 20-го липня „ухвалено предложити меморіалъ высланный своего часу до міністеріѣ просвѣты Е. Е. президентови бар. Пінови“.
- 2-го вересня „ухвалено выслати пропамятне письмо въ дѣлѣ румунизаціѣ катхиты черновецкои реальной школы и гѣмназіѣ“.
- 27-го вересня „прочитано и принято пропамятне письмо въ дѣлѣ шкôльныхъ кривдъ нашихъ на Буковинѣ“.

1888-го р. 12-го липня „ухвалено, щобы голова

(Єрот. Пігуляк) тов. разомъ зъ о. Воробкевичомъ и о. Федоровичомъ предложили въ имени товариства меморіаль въ справѣ правосл. рускои катихетурѣ на Черновецкѣй гѣмназіѣ“.

1889-го р. 1-го квітня „ухвалено выслати послови о. Ивану Озаркевичу подяку за его промову въ дѣлѣ основаня гѣмназіѣ въ Кѣцмани“.

Оттак вступала ся Руска Бесѣда завсѣди за культурні интереси буковиньскої Руси, тим виробила вона собі навіть у властей значіне, так що власти нераз звертали ся до неї з просьбою о еї суд головно в справах руского шкільництва. Так:

1870-го р. 31-го серпня відбуло ся „совѣтованіе надъ граматикою нѣмецко-русскою Г. Матіасевичемъ составленою а русскою Бесѣдѣ ц. к. совѣтомъ Школъ краевыхъ о мнѣніе предложеною“. (Вибрано комісію: Браник, Глѣбовицкий, Кирилович, Константинович, Продан).

1875-го р. 24-го лютого „Съ причины дописи в. школьной рады краевой на Буковинѣ изъ дня 22-го Февраля 1875 ч. 1587/1874 выбрано въ комисію для удобренія книгъ, которыи имѣли бы вмѣщати ся въ библіотеки сельскихъ школъ... Гг. Григор. Воробкевича и Шанковского“.

1880-го р. 15-го січня „доноситъ секретарь о пребывшей въ общество дописи ц. к. краевого совѣта школьного, въ которомъ упрашається общество о избраніе двохъ членовъ входящихъ въ составъ комѣси, имѣющей постановити правила русскої правописи.

На внесеніє предѣдателя (Коморошана) избрано до той комисіи университетского проф. гна Калужняцкого и народного учителя Поповича“.

Отсе показали ми один важный бік діятельности і значіня Рускої Бесіди. Так як на вні вона боролася за права рускої мови, за культурні справи буков. Руси, так знов серед Русинів старалася вона розбудити, оживити і зорганізувати духове і товариске житє, звести всіх до одного спільного осередка. Руска Бесіда була від 1-го червня 1869-го р. аж до 1888-го р. касином черновецких Русинів, утримувала ріжні часописи, до єї комнат сходили ся Русини на розмову, на забаву, тим причинила ся вона дуже богато до витвореня товариского житя між черновецкими Русинами. Але вона давала также завсѣди почин до організації духового житя Русинів на Буковині, і займала ся гуманними добродійними справами.

1871-го р. 16-го листопада „рѣшено просити Выс. правительство о соизволеніе собиранія складокъ въ Буковинѣ въ цѣли заложенія фундушу или Бурси для удержанія бѣдныхъ русскихъ ученикѠвъ Черновець“. Вона ревно опікує ся товариством гімназистів Согласієм, его декляма-торскими вечерками, бібліотекою і т. д.

1872-го р. 1-го сїчня „проф. Браникъ вноситъ, абы гденѣкоторыи §§ статутѠвъ змѣнити и то въ § 1. додати: Цѣль Бесѣды есть просвѣщеніе народа и запомага бѣдныхъ ученикѠвъ“. Наконецъ рѣшило собраніє на внесеніє г. Браника, чтобы подати до правительства прошеніє, абы по-

зволило робити складки на народный домъ въ Черновцахъ“.

1873-го р. 3-го лютого „Воробкевичъ вносить, дабы столько разы обговореній отчиты и у б л и ч н ы впровадити въ жите. — На се вносить г. Браникъ, чтобы се корыстно было, еслибы тѣи отчиты получить съ деклямаціями, котрѣ деклямаціи малъ бы одинъ зъ членовъ выголосити. Ухвалено чтобы внесеніе отстрочити на познійше, обовязуються однакъ г. Юліанъ Билинкевичъ, Григ. Воробкевичъ, Кириловичъ, Калитовскій, дабы вспомянутіи предподаванія въ жите привести“.

1873-го 15-го лютого „Калитовскій заявляє, что онъ уже приготовилъ ся до отчиту, и хоче тримати отчитъ подъ титуломъ : „Короткій начеркъ исторіи цивилизаціи народовъ вообще, а Славянъ въ особенности и то въ двухъ отдѣлахъ. Ухвала запала одноголосно, дабы новышній ѳгчитъ отбылъ ся въ день 10/22 лютого, а понеже по заявленію г. Кириловича и Г. Ганкевичъ уже до ѳгчиту приготовилъ ся, то его ѳгчитъ малъ бы ся отбыти 17 лютого (1 марта) 1873.“ 8-го марта мала бути друга часть відчиту Калитовского, або відчит Кириловича, а 15-го марта відчит Кириловича або конець відчиту Калитовского, відтак мав слѣдувати відчит Продана.

— 4-го марта Григ. Воробкевич просить о назначеніе дня для відчиту.

Рік 1873-ий відзначав ся, як бачимо, дуже оживленою дѣяльністю.

1874-го р. 7-го марта „Ганкевичъ вносить, абы отъ „Бесѣды“ выдати отозву до священни-

ковъ и учителей народныхъ, абы старали ся розпространити часописи популярніи, закладати читальнѣ и т. п. — Внесеніе сіе отложено на позднѣйше“.

1875 го р. 12 го липня „Калитовскій вноситьъ зарядити складку въ цѣли покупки реальности где бы не только общество но и бурсу для бѣдныхъ учениковъ примѣстити можно. Внесеніе тое поддерживаетъ о. Евс. Андрѣйчукъ съ тѣмъ, чтобы уже въ слѣдующемъ году можъ просити С. В. Императора, когда посѣтитъ Черновцы къ положенію краеугольного камня, и отъ себе изъявляетъ готовность жертвувати 30 зр. а въ имени о. Федоровича зъ Валявы 50 зр. на тую цѣль. Гадка основанія „Народного Дома“ односторонне принята“.

— *1-го вересня* вибрано до того комитету, в котрый ввійшли Винцовскій, Продан, Левіцкій.

1876 го р. 3 го квітня Продан „вноситьъ, дабы розпочати выклады популярныи подобнаго рода, як минувшого года; ухвалено, дабы отчити тримати и о той ухвалѣ завѣдомити членовъ; кромѣ сего также завѣдомити посредствомъ приглашенія академиковъ, чи котрый зъ нихъ не держалъ бы отчити“.

— Але ухвала остала на папері...

1879-го р. 14-го липня „прошеніе г. Н. Окуневскаго взглядомъ реорганизаціи общества „Русская Бесѣда“ принимается до вѣдомости. Г. Предсѣдатель (Коморошан) выражаетъ свое мнѣніе, що годится отвѣтити, що комитетъ урадитъ. Г. Л. Кирилловичъ вноситьъ, щобы надъ прошеніемъ г.

Окуневского перейти до дневного порядка“. Нарешті таки дали відповідь, але лиш таку, щоб нібито щось таки відповісти.

- 8-го вересня „Окуневскій вносить, чтобы соберались въ общ. комнатахъ мѣщане, которымъ служащій общ. отповѣдныи для нихъ часописи и инныи полезныи статіи бы перечитывалъ. Рѣшеніе сего внесенія отстрочено ради обдуманія на позднѣйше“ (!).
 - 2-го листопада Воробкевич Пецц. „вноситъ, чтобы общество отчеты устроивало. Воробкевичъ Григ. обязуется 3 историчныи отчеты тримати. На внесеніе гна Калужняцкого рѣшено избрати выдѣль, который надъ устроеніемъ отчетовъ и декляматорскихъ вечеровъ посовѣтоватись и свои предложенія выдѣлу здѣлати имѣеть“. — Комітетъ складав ся з Воробкевича Григ., Поновича і Тиминьского.
 - 2-го листопада „внесене Окуневского зъ 8. вересня рѣшено въ той способъ, чтобы мѣщане соберались въ общ. комнатахъ каждой недѣли отъ 5—6 часа в вечеромъ“.
 - 13-го грудня „Секретарь доноситъ, що комитетъ для устроенія отчетовъ и деклямат. вечеровъ достохвальному выдѣлу для рѣшенія предлагаетъ“ плян 6-ти відчитів і забавних вечерів. „Чистый доходъ зъ декл. вечера принадаеть на фондъ народного дома. Деклямат. вечеръ маеться отбыти въ память 10-лѣтнего существованья общ. „Русская Бесѣда“.
 - 22-го грудня Єрот. Пігуляк читае — „о влѣянніи стекла на образованіе человѣческаго рода“.
- 1880-го р. 2-го лютого дала Руска Бесѣда в снілці

з Союзом дуже гарний музикально деклямаційний вечерок.

— 28-го квітня відбув ся в комнатах Рускої Бесіди перший головний збір Рускої міщанської Читалні.

— 4-го листопада рускі товариства обходили величавим вочерком память цїсаря Йосифа II. 1881 го р. Руска Бесіда, Союз і Міщанська Читалня в снілці наймають комнати при улиці Спленого і тут повстає нове жите через аматорський театр. Притім всім діяльним членам тих товариств пайбільше Народний Дім на умі, і так:

— 3-го червня „избрано комитетъ имѣющей сдѣлати предложеніе касательно фонда созданія народного дома“.

— 11-го липня на загальнім зборі Окуневский, вносить на избраніе комисіи, которая бы составленіемъ статутовъ для Народного Дома занялась“. Над тим внесеном перевела ся довга і дуже оживлена дебата і нарешті ухвалено, аби виділ заняв ся „усердно сею справою“.

— 3-го жовтня завязано під проводом Окуневского спільний комітет для „устроєнія товаришескихъ вечерковъ“.

1883 го р. 22-го сїчня ухвалено установити „товаришескіи сходки“ що суботи і в тій ціли закупити карти, „стони“, і постарати ся о пиво.

1885 го р. 11-го грудня вступає Руска Бесіда з Просвїтою у Львові в тїснійшу звязь, розсилає статуты чигалень і поучене, як їх закладати. За почином Рускої Бесіди повстало вже тоді багато чигалень на Буковині.

1886-го р. через цілий час видно дуже оживлену діяльність в Рускій Бесіді. Відбували ся відчити, вечерки, добірний хор багато причиняв ся до того, що в кімнатах Рускої Бесіди стало людно.

1888 го р. 1-го мая стала Руска Бесіда товариством чисто літературним. Утримане читалні, котра не годна була сама з себе оплатити ся, дуже підорвало засоби грошєві Рускої Бесіди, длятого рішила вона позбути ся того тягару і товариство Народний Дім перебрало на себе сю задачу.

Від тої пори займає ся Руска Бесіда вже лиш самою працею просьвітною, видає Бібліотеку для молодїжи міщан і селян¹⁾ і календар. Руска Бесіда могла тепер обмежити ся лиш на се поле, бо міжтим завязано в Чернівцях багато иньших товариств руских, котрі перебрали на себе якусь частину тої праці, яку перед тим сповняла Руска Бесіда сама одна. Найбільша заслуга Рускої Бесіди лежить в тім, що вона повликала до життя ті ріжні рускі товариства, вицлекала їх, так би сказати, на своїх грудях. Із аматорського театру пішло Драматичне товариство, відтак Буковинський Боян; гуманний бік діяльності Рускої Бесіди перебрало на себе товариство Народний Дім, що засновавши бурсу для бідних школярів і підпомагаючи всякі культурні змагання, виповняє свою задачу з аменито: около шкільництва заходить ся тепер Руска Школа, а про просьвіту міщан черновецких дбає Міщанська

¹⁾ Від р. 1894-го носить ся Бібліотека назву Ластівка.

Ч и т а л н я. Крім того Руска Рада, завязана в 1870 ім р., займає ся політичними справами, а товариство руских академиків Союз, що также нераз тулило ся коло Рускої Бесіди як коло рідної неньки, з свого боку также нераз рішучо впливає на духове і товаришеке жите Русинів на Буковині. Зрештою і послы рускі ввійшовши 1890-го р. до сойму буковиньского — і се также в значній мірі заслуга Рускої Бесіди, що в буковиньскім соймі є тепер рускі послы — злекшили богато працю руских товариств, а особливо Рускої Бесіди, бо перебрани на себе обовязок заступництва буковиньскої Русц, єї моральних і материяльних интересів перед правительством і законодайними тілами. Від тої пори могла Руска Бесіда, котра доси була также осередком всяких маніфестаций руских, котра одна пригадувала властям і другим народам Буковини, що на Буковині жие также і руский нарід, звернути свою увагу більше на внутрішні справи руского народу, віддати ся цілком своїй головній задачі, ширеню просьвіти між руским народом.

І в тім згляді Руска Бесіда положила великі заслуги. Вона вже від самого початку була осередком літературного руху між буковиньскими Русинами. В 1869-ім р. видала вона „*Стихотворенія поздравительнія* Его Превосходительству преосвященному кирь Евгению Гакману, греко-православному епископу Буковини... покорнѣйше поднесена Выдѣломъ Черновецкой „русской Бесѣды“ въ день тезоиминитства 13 Декабря 1869 года“ (— два вірші: один Исид. Воробкевича, а другий Еве. Андрійчука). Так само і 1871-го р. видала Руска Бесіда „*Стихотворенія поздравительныя...*“ (— три вірші: Исид. Воробкевича, Вас. Продана і Еве. Авдрійчука). —

Вже на перших засіданнях виділових відбула ся нарада над виданем часописи. Сама Руска Бесіда не взяла ся до того, але ті наради покликали до життя часопись „*Буковинская Зоря*, журналъ неполитическій, посвященный науцѣ и розвеселенію“, котру почав 2-го лютого 1870 го р. видавати Глібовицький. Сеї часописи вийшло всего навсего 16 чисел. До неї дописували: Исид. Воробкевич, Исид. Маргинович, Вас. Продан, Петрушевич, Калитовский, Ружицький, Штробель, Порфирій Павлусевич (Щербатий) з Брешківців і Купчанко. Мова тверда, винявши сатиричну поему Павлусевича, а Глібовицький зараз таки став нападати на народівців.

1872-го р. 22-го серпня віввала консисторія Руску Бесіду, щоб вона видавала православний руский календар, і 1874-го р. появил ся календар Рускої Бесіди. Від тоді видає Руска Бесіда рікрічно такий календар, зразу за допомогою 100 зр. з релігійного фонду, а від 1886-го р. о власних силах. В редакції календаря брали участь різні особи, головнo-ж Исид. Воробкевич, Григор. Воробкевич, Калитовский. Від 1885-го р. по нині редагує его сам Омелян Понович. Спершу була в нїм мова тверда, і зміст нецікавий, від 1884-го р. писаний він мовою щпро рускою, а зміст его также дуже добрий, так що сеї календар став правдивою народною книжкою і розходить ся в послїдних роках в нечуванім доси числі на Буковинї 1000 — 1500 примірників.

1878-го р. дістає Димитрієвич позичку від Рускої Бесіди на видаване Сельского го-сподаря, часописи, котра 1879-го р. з шестим числом пересгала виходити. І ся часопись наде задля „твердої“ мови.

1879-го р. видала Руска Бесіда книжочку „Въ память торжества 25-лѣтней годовщини бракосочетанія Ихъ ц. к. Величествъ Цѣсаря Франца Іосифа І. и Цѣсаревой Элисаветы“. В тѣм році за почином Омеляна Поповича рѣшилась іменно Руска Бесіда розпочати просвітну діяльність на ширшу скалю. Сю книжочку видано яко ч. 1. „Изданій наукового общества „Русская Бесѣда въ Черновцахъ“; небагом вийшло ще і ч. 2. тих „изданій“ та на тѣм закінчило ся поки що видаване книжочок. На засіданю виділовім дня 27-го сернія Попович „вопрошаєть яко секретарь редакційного комитета, будуть ли общ. изданія продолжати ся.“ — Відповідь була: нї! Виданя ті задля незрозумілої мови не мали відбиту.

Із лона Рускої Бесіди вийшла также 1879-го р. часопись *Родимый Листокъ*. Спершу мала вона стояти в тіснійшій звязи з Рускою Бесідою — так бодай гадав первісний комітет, що радив над видаванем часописи для руских родин; та коли прийшло до видаваня, являє ся вже сам М. Огоновский яко видавець і редактор. Ся „тверда“ часопись не мала также жадного впливу на Буковину — з Буковини було у неї всего 5 предилатників —, а 1882-го р. по процесі Ольги Грабар, в котрий і Огоновский був змішаний, перестала виходити.

Руска Бесіда покликала до життя 1885-го р. часопись *Буковину*, єї приняв наряд дуже радо, бо розумів єї; вона проте і доси виходить. Спершу виходила Буковина два рази на місяць, від 1892 появляла ся що тижня, р. 1895 стала виходити 4 рази на тиждень з додатком „Недѣля“, р. 1896 і 1897-го виходила щоденно, а від того

часу появляє ся в збільшенім форматі 3 рази на тиждень. За 15 літ своєї праці зуміла „Буковина“ розбудити між руским народом жите політичне і духове, якого доси не було видати; від тої пори жите буков. Руси починає плисти широко чим раз ширшою і глибошою струєю...

В тім самім році 1885-ім починає Руска Бесіда видавати *Бібліотеку для молодіжи*. Молодіж се будучність народу! Яка молодіж, таке буде і те покоління, що має колись заступити своїх батьків. Коли ми її добре виховаємо, коли в ній розбудимо любов до свого рідного, до своєї батьківщини, коли розширимо її світогляд, коли навчимо її бути працьовитою, запопадливою, ошадною, чесною і згідною в загальних справах, то спокійно зможемо колись зійти з сего світа, бо будемо мати певність, що діти наші не зведуть ся на ні нащо, не знівечать здобутків батьків своїх, а будуть щиро дбати про себе і про нарід. Отсе була провідна думка *Омельяна Поповича*, за почином котрого узріла світ Бібліотека для молодіжи. Вона також від самого початку видає ся рідною рускою мовою народною і як найкраще розвивала ся. 1889-го р. збільшено її формат, прикрашено ілюстраціями, а відтак розширено її зміст з огляду на потреби міщан і селян. Бібліотека для молодіжи, міщан і селян стала улюбленою популярною книжкою і розходила ся по цілій Буковині.¹⁾

¹⁾ Від р. 1894-го носила вона назву „Ластівка“. Від р. 1896 застановлено на жаль її видаване. Її місце виповняє по часті газета народна „Руска Рада“, видавана від р. 1898-го що неділі товариством „Руска Рада“. Потреба газети для народу давала ся давно відчувати.

Руска Бесіда видала також ще своїм накладом 1887-го р. *Пісні жовнярські* Ю. Федьковича.

Приглянувши ся отсій діяльності Рускої Бесіди ближше, можемо виснувати такий незбитий вивід:

Доки Руска Бесіда стояла на становищі „твердім“, доки послугувала ся в своїх виданнях мовою не різною, не щиро рускою, народною, і відвертала ся від неї, доти всякі єї почини і навіть ширі змагання в справі народної освіти були марні, а діло просвіти не поступало ані кроку вперед. Трудности штучної і дивачної мови зражали всіх, і писателів і читачів, і годі було розбудити живійший просвітний і літературний рух. Від коли-ж не оглядаючись на жадні позадні ціли, не відводячи очий від чисто народного ґрунту і від дійсности, стала вона товариством чисто народним, і взялась служити єдино своєму рідному рускому народови, а в своїх виданнях послугувати ся щиро рускою народною мовою, від тоді єї праця не була марна, від тоді може вона повеличати ся величезним успіхом на полі просвітнім і літературнім. Рух просвітний зворушив ся по цілій Буковині, ба видання буковинські ідуть і до Галичини і на Україну і підпомагають там працю просвітну і культурну. Рідна руска мова народна се те яйце Ко-

Тому почав Будзиновский 1897-го р. видавати „Працю“; по році перестала „Праця“ виходити, а тепер заспокоює ту потребу народу „Руска Рада“ з таким успіхом, що в протягу одного року позискала собі поміж хліборобами яких 300 дійсних передплатників, — число доси на Буковині нечуване!

люмба, котре відкрито на Буковині 1884-го р.; вона стала основою гарного розп'їту і розвитку духових сил народу руского на Буковині. Лише освітою в рідній мові зможе буков. Русь добити ся якогось значіня на Буковині і в австрійській державі, вона зможе мати также вплив на долю братів своїх і поза границями Буковини.

Ставши таким чином осередком просвітнього і літературного життя на Буковині, Руска Бесіда згорнула около себе найліпших письменників Буковини. *Федькович*, котрий доси не брав жадної участі в справах руских на Буковині, приляг від 1884-го р. цілом і душею до Рускої Бесіди, а праця для Бібліотеки для молодіжи стала ему наймилішою. Руска Бесіда підпомагала его літературну працю взагалі і він, що довгий час не давав вже чути про себе, немов віджив. В виданях Рускої Бесіди містили свої твори знані ширшому рускому світові старші наші письменники *Исидор Воробкевич* (Данило Млака) і его брат *Григорій Воробкевич* (Наум Шрам). Коло неї впликали ся і нові діячі на ниві літературній, зміж котрих головню треба згадати *Омельяна Поповича* і *Євгенію Ярошиньску*. Не буду тепер розводити ся ширше над значінем сих письменників в рускій літературі, про се можна знайти докладнійші вісти в буков. рускім календарі Рускої Бесіди і в Історії літератури рускої *Омельяна Огоновского*, а скажу лиш, що саме Руска Бесіда нераз мала великий вплив на творчу діяльність сих письменників, що вона причинила ся рішучо до розширення їх творів між руским народом, що вона понесла їх імя далеко в руский нарід. — Ба, не лиш свої буковинські, але і иньші визначні рускі письменники, як Українці

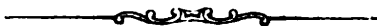
Кониский, Чайченко, Галичани Устиянович, Франко і др. стали запомагати видаваня Рускої Бесіди, так що Руска Бесіда являє ся одним із важнійших літературних і просьвітних осередків цілої Руси. На доказ сего досить сказати, що Руска Бесіда пустила межі нарід рускій около 200.000 аркушів друку, а се число не абняке!

Від тої пори стали і члени прибувати. Коли перед тим до Рускої Бесіди належала лиш не велика горстка черновецької інтеллігенції, то тепер Руска Бесіда має своїх членів трохи не в кожній рускій громаді. Майже в кожній школі народній є в бібліотеці єї виданя — і діточки любують ся ними, і читаючи їх своїм неписьменним родичам богато дечому доброму їх навчають.

1894 го р. розширила Руска Бесіда свою діяльність і на поле економічне, змінивши свої статуты на лад теперішних статутів тов. Просьвіти у Львові. Від того часу заложила вона вже около 50 читалень „Рускої Бесіди“, а при тих читалнях крамниці; в посліднім часі повстало єї заходами а также і заходами тов. Народний Дім 14 кас райфайзенських.

Отсе коротко зібрана 30-літна істория Рускої Бесіди, т. зн. 30-літна істория праці і змагань буковиньської рускої інтеллігенції, що почуваячись до обовязку, працювати для добра загалу, сполучила ся в Рускій Бесіді. Істория взагалі учить, і отся істория вельми поучаюча. Скільки стараня, скільки щирої і доброї волі, скільки безкористної праці, скільки теплої любви, скільки починів і заходів, скільки пожитку і добра виявляє ся нам тут! А знов скільки перепон і трудностей, скільки боротьби і завзятя, скільки ворогованя, скільки невдач! Та се і є живе жите.

Немов з глибокої нори поплили ріки на всі боки, аби зросити руску ниву, і нива та нині цілком инакше вже обробляє ся ніж перед 30-ма роками, коли лежала облогом і зростала бурянами. Нині вона вже добре справлена, і доброго засіву вже не годні приглушити пусті буряни. Отся історія показує zarazом, котрою дорогою Русини можуть дійти до своєї мети.

Слово на закінчене.

Отсе передаю Вам, Дорогі Земляки, висліди доволітної моєї праці про жите-буте буковинської Руси.

*Зародок її найдете в відчиті, який виголосив я в липню 1886 го р. з нагоди святкованя 25-літної літературної діяльності **Осипа Федьковича.**¹⁾*

Щира любов до дорогої мені країни, сердечне бажанє пізнати на скрізь жите буте буковинської Руси, порозуміти напрям її духових змагань, розяснити собі в причиновій звязи всі явища в публичнім її життю, звести до куши весь культурний її дорібок — будили мою цікавість, не давали мені спокою. Треба було багато материялу вишукати, роздобути, зібрати, перестудіювати, аби з того уложив ся помалу отсей культурно-історичний образок, що бачите єго перед собою.

Я виовні свідомий того, що сей образок ще не викінчений, що нема тут навіть повної і вичерпуючої відповіди на всі поставлені на стр. 11-ій питамя; треба-б ще розібрати літературну працю Буковинців від 60-их років (Федькович, Воробкевичі і т. д.), показати вплив університету на ду-

¹⁾ Сей відчит надрукований в „Дѣлѣ“ (1886, ч. 76 і 77) і в Буковинськѣм Календарі на р. 1887.

хове життя буковинської Русі, представити новіші її організації і заходи на ниві просвітній, економічній, політичній і культурній взагалі, виказати найновіші її вклади в руску літературу (Попович, „Буковина“, Ярошинська, Кобилянська, Т. Галіп, Синюк, Бажанський і т. д.), а накінець обізнати докладно теперішній її стан. Прийде своя пора і на се, материялу призбирало ся у мене подостатком не лише до викінчення початого образу, але і до доповнення новими даними вже готової єго частини. Міжтим розмальоване тут тло, на котрім новіші події і явища в життю буковинської Русі то більше то менше різко виривають, визначають ся, грукують ся, і єго кольорит повинні в великій мірі причинити ся до того, щоб добре порозуміти теперішній стан справи рускої на Буковині.

Буду вповні вдоволений, коли мені удалось се осягнути, а ще більше, коли отся моя праця захопить і ще декого до розслідування нашої бувальщини, коли розбудить живішу діяльність на народній ниві.

„Буковинська Русь“ почала ся друкувати в „Буковині“ 1897 го р., відтак по видрукованю 13 го аркуша зайшла перерва аж до сею року, бо міжтим мусів я видати обемисту книгу „*Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865*“, котра становить немов одну частину (XII-ту) отсеї студії.

В главі XI-ій, покликаючи ся на *Sendschreiben* Гакмана, подаю сторони після рукопису. В друкованім виданю сею *Sendschreiben* треба наведених уступів глядіти о кілька сторін наперед.

Накінець мушу вже тут маленьким додатком доповнити виводи на стр. 183- і 189-ій. З історії літератури рускої Огоновского (II., 1, стр. 29) до-

відуем ся, що „в 1849-ім р. головна Рада (у Львові) старала ся навязати взаємини з Буковиною, а дня 16-го лютого т. р. Іван Борисикевич представив Раді **послів буковинських**“, і що тоді „професор **Николай Гакман** заявив радість Буковини ізза того, що нарид галицко руский упоминає ся мужно о свої права“. Вістка се для нас цікава.

Чернівці, в грудню 1899.

Др. Ст. Смаль-Стоцкий.

Треба поправити:

на стр.	в рядку	з гори	замість	має бути:
140	17	" "	1896	1886
191	7	" долу	са	за
234	18	" гори	між	ніж
243	1	" долу	протівних	протівних
247	10	" гори	утеснені	утиснені
249	8	" "	ше	що
278	18	" "	комитету	комитет

Зміст.

	<u>Стор.</u>
I. Коротенький огляд історії молдавської Русси	3
II. Прилучене Буковини до Австрії	11
III. Буковина в часі прилученя до Австрії	14
IV. Початки шкільництва на Буковині	30
V. Доля народного шкільництва на Буковині від р. 1786—1868	38
VI. Наука в школах народних	54
VII. Нова школа народна	61
VIII. Перші вищі заклади наукові на Буковині	64
IX. Зародки руского письменства на Буковині	82
X. Наука рускої мови в школах середних на Бу- ковині	105
XI. Пробуджене почуття національного на Буковині	156
XII. Початки організації національного руху на Буковині	219
XIII. Товариство „Руска Бесіда“ в Чернівцях	232
Слово на закінчене	291

